

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Katedra ústavního práva

**Právní postavení židů na Slovensku
v letech 1939 - 1945**

Diplomová práce

Jeronym Dekan

Vedoucí diplomové práce:

Doc. Dr. Ing. Ján Gronský, CSc.

Praha, březen 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem v ní vyznačil všechny prameny, z nichž jsem čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze 9. 3. 2009

Jeroným Dekan

Poděkování

Předně bych chtěl velice poděkovat doc. dr. Ing. Jánů Gronsému, CSc. za vedení celé mé diplomové práce, pomoc, ochotu a cenné rady.

Velký dík patří i celé mé rodině za psychickou i materiální podporu při studiu. Zvláště děkuji svému švagru Mgr. Vojtěchu Dvořáčkovi za pomoc s korekturami a závěrečným zpracováním.

V Praze 9. 3. 2009

Jeroným Dekan

Úvod.....	5
1. Období před vznikem ČSR.....	6
1.1 Období první republiky.....	9
1.2 Druhá republika a slovenská autonomie.....	13
2. Slovenský štát.....	22
2.1 Změna režimu.....	34
3. Deportace.....	56
3.1 Příprava deportací.....	56
3.2 Průběh deportací.....	65
4. Od zastavení deportací k SNP.....	80
4.1 Revize arizačního procesu.....	80
4.2 Pokusy o obnovu deportací.....	85
4.3 Židovské pracovní tábory a střediska.....	87
5. Obnovení deportací a konec války.....	92
Závěr.....	96
Použitá literatura.....	100
Legal position of Jews in the Slovak Republic (1939 - 1945).....	101
Klíčová slova.....	103

Úvod

Přestože od druhé světové války uplynulo přes 60 let, s jejími následky se setkáváme dodnes. Téma holocaustu je v naší společnosti stále aktuální. Rasismus pro mnoho lidí stále není mrtvou ideou a s xenofobií se setkáváme stále. Popularita extrémní pravice je v mnoha evropských zemích stále hrozbou pro demokracii.

Období druhé světové války v evropských dějinách vždy vzbuzovalo můj zájem a touhu po bližším poznání, jako část historie, která byla svědkem vrcholu existenční krize člověka a tehdejší moderní společnosti. Diplomová práce je věnována tématu „Postavení židů na Slovensku v letech 1939-1945“. Konečné odhodlání k výběru právě tohoto problému podnítila kniha Hannah Arendtové Eichmann v Jeruzalémě, která dokumentuje a pojednává o evropském Holocaustu a také rozebírá situaci židů na Slovensku.

Tragédii slovenských židů nelze vnímat bez celoevropského kontextu, avšak jako každá země, i Slovensko mělo svá výrazná specifika. Především způsob vzniku samostatného státu, který mu sice dal poprvé v historii samostatnost, zato ho však plně připoutal k Německu jako žádný jiný stát osy. T.G. Masaryk řekl, že „státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily“ a o Slovenském státu to dozajista platilo. Okolnosti, za kterých vznikl, rozbití Československa a odmítnutí demokracie se s ním táhly po celou dobu jeho krátké existence a i přes snahu mnohých politiků se z nich nedokázal vyvázat.

Svou práci jsem započal stručným nástinem společenské a historické příčiny slovenského antisemitismu před vznikem samostatného státu a poté jsem přešel k jeho vývojovým etapám během jeho samotné existence, které byly značně rozdílné. Luďácký režim, zejména konzervativní křídlo strany, kladl vždy velký důraz na právní stránku židovské otázky. Protižidovské zákonodárství dosáhlo nakonec opravdu imponantních rozměrů, především v souvislosti s převody židovského majetku, tzv. arizací. Velká část právních předpisů byla ve formě podzákonných norem vydávaných vládou či jinými státními úřady. Zdokumentovat veškeré právní normy by tak v daném rozsahu nebylo možné. Zaměřil jsem se proto na výběr těch zásadních zákonů a nařízení, která náležitě dokumentují a dokreslují právní postavení židovské menšiny na Slovensku v letech 1939-1945. Vzhledem k tomu, že samotný režim se svými právními normami necítil příliš vázán, pokusil jsem se také poukázat na skutečný stav věcí a všechny zásadní události uvádět v historickém kontextu.

1. Období před vznikem ČSR

První zmínky o židovském osídlení na Slovensku lze zaznamenat již v 1. století našeho letopočtu. Po pádu Západořímské říše bližší informace o židovském osídlení chybí. Další zprávy o židech¹ máme až z 10. století. V době předkřesťanských Uher se židům dařilo lépe, avšak poté, co král Štěpán přijal křesťanství, nastala změna vynucená především vlivem papeže a byla vydávána protižidovská nařízení. Nastávalo období zostřené represe, ale i naopak: udílení privilegií. Dá se říci, že z dlouhodobého hlediska bylo postavení židů v Uhrách lepší než mnohých jiných zemích katolické Evropy. Ani zde se ale nevyhnuli pogromům a vyhánění.

V době feudalismu židé nebyli plnoprávní obyvatelé Uher. Byla jim zakázána činnost ve výrobním sektoru hospodářství, v průmyslu, řemeslech a zemědělství. Mohli se uplatňovat pouze v peněžnictví a obchodu. V těchto oblastech dosáhli pozoruhodných úspěchů i přes omezení, která na ně křesťanská společnost kladla. Maďarská šlechta velmi často využívala židů právě pro tyto jejich schopnosti v oblastech obchodu a financí. Pro ně samotné byla tato činnost nedůstojná. Nicméně za tyto služby židé získávali od šlechty ochranu a určitá práva. Ne vždy je to uchránilo před pogromem či ústrky, ale jejich postavení to přeci jen zlepšilo.

S josefínskými reformami začala postupná emancipace židů v rakouském mocnářství. V Uhrách nadále přetrvávaly pro židy přijatelnější podmínky pro život než v jiných částech Evropy, což se projevovalo nárůstem židovské populace. V roce 1700 v nich žilo jen 12 000 židů. Ale již o století později, v roce 1805, jich bylo 127 000 a v roce 1890 dokonce 707 000. Právě postupné uvolňování absolutní monarchie spojené i se židovskou emancipací umožnilo mnohem výraznější migraci v rámci Habsburského mocnářství. V roce 1914 již činil počet židů v Uhersku 911 000².

¹ Židem s velkým písmenem se zpravidla označuje příslušník židovského národa, zatímco židem s malým písmenem člen židovské náboženské obce. Vzhledem k tomu, že na Slovensku bylo stále mnoho těch, kteří se hlásili k židovské víře, ale odmítali ideu židovské národnosti, používám ve většině případů variantu s malým písmenem. I samotné orgány Slovenského státu byly velmi nejednotné v terminologii a zejména z počátku střídavě používaly variantu jak s malým, tak s velkým písmenem.

² Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 34.

Židovská otázka, která během následujících let pronikla do všech oblastí veřejného života na Slovensku, má své kořeny právě v sociálních a právních změnách v 19. století, především v jeho druhé polovině. Hlavní změny v této oblasti nastaly po Rakousko-Uherském vyrovnání. Formálně se židé stávají plnoprávními občany. Zákon o emancipaci židů byl schválen ještě roku 1867. Židé dle tohoto zákona nebyli chápáni jako národ, ale jako specifická skupina lidí spojená náboženským původem, z něhož vyplývaly specifické jazykové, kulturní a jiné znaky. Tyto pro židy velmi příznivé změny nebyly vyvolány jen humánním myšlením uherského sněmu a vlády. Vládní činitelé a poslanci správně tušili, že při budování liberálně kapitalistického hospodářství budou hrát židé výraznou roli a pomohou v Uhersku vybudovat moderní hospodářství. Už v té době židé měli výrazné postavení ve finančních kruzích a obchodu a jejich zkušenosti a schopnosti získané po staletích útlaku se brzy projeví i v ostatních oblastech hospodářství. Začali se výrazně prosazovat v žurnalistice, zdravotnictví a v právní sféře. Zastávali výrazné postavení v průmyslu a zemědělství. Židé v Uhersku rychle získali velký vliv na celkový běh společnosti. Koncem 19. století židovští redaktoři a nakladatelé ovládali více než 50 % maďarské žurnalistiky. Třetina inženýrů a lékařů a více než polovina advokátů byli židé. Velká část hospodářských podnikatelů, bankovních podnikatelů a úředníků měla židovský původ³.

Rozvoj židovské komunity na Slovensku měl svůj specifický ráz. Ten byl dán především vlivem ortodoxního židovského směru⁴, jenž byl v rámci Uherska v menšině, ale na Slovensku převažoval. Dále pak i sociálními rozdíly oproti centrům Uherska. Narozdíl od západních zemí si hornouherští židé udrželi převážně vesnický charakter, což bylo dáno dlouho trvajícím zákazem židů stěhovat se do měst a také celkovým

³ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 65.

⁴ Ideje francouzské revoluce, osvícenství a humanismu začaly počátkem 19. století ovlivňovat i maďarské židy. Vznikl nový reformní proud, jenž se vyznačoval především liberálnějším přístupem k náboženství. Tito reformisté se nazývali neologové a jejich počet se rychle zvyšoval. Podobný proces probíhal v té době po celé Evropě. V Uhrách, a to především na Slovensku, si výrazný vliv udržel i starý ortodoxní směr. Na židovském kongresu 14. 12. 1868 v Pešti se neologové pokusili sjednotit židy pod svojí kontrolou. Tento pokus nevyšel a tak byli nakonec státem uznány oba proudy a vznikly oficiálně dvě obce. Reformní neologická obec byla uznána 1869 a ortodoxní 1871. V roce 1872 dala uherská vláda povolení k rozluce.

osídlením Slovenska, které mělo venkovský ráz.

Židé na Slovensku byli vždy slovenským obyvatelstvem pocíťováni jako cizí prvek. Bylo to dáno nábožensky, zvykově i hospodářsky a v poslední třetině 19. století se do vztahu Slováků a židů promítaly také nacionální protimaďarské nálady.

Náboženské příčiny byly jakýmsi prapůvodem vzájemné nedůvěry a antipatie, což pramení už z okolností, za jakých křesťanství vzniklo. Na Slovensku to ještě prohluboval fakt, že jak slovenská, tak židovská společnost byly nábožensky založeny z velké části velmi silně. Převážná většina židovských obcí na Slovensku patřila k ortodoxnímu směru. Tyto komunity vedly velmi uzavřený život a jejich komunikace s křesťany byla velmi malá. To značně ztěžovalo vzájemné porozumění a prolínání kultur, jakož i případnou asimilaci se slovenským národem. Židé reformního (neologického) směru se v převážné většině hlásili k maďarské národnosti a podíleli se především na maďarském veřejném životě.

Na Slovensku také existovala výrazná disproporce mezi počtem židů a jejich hospodářským vlivem, což byl jeden z dalších aspektů, který výrazně komplikoval slovensko-židovské vztahy. Není to samozřejmě jen slovenské specifikum – tento jev se dá vysledovat téměř všude v Evropě, kde žila výraznější židovská menšina. Velká chudoba mezi značnou částí Slováků a jen skutečně obtížná příležitost ke společenskému vzestupu bez podlehnutí velmi tvrdé maďarizaci ovšem činily tento problém na Slovensku ještě palčivějším než v jiných zemích. Právě nacionální otázka velmi prohloubila vzájemné neporozumění a vystupňovala slovenský antisemitismus.

Oficiální národnostní politika Uherska nepřipouštěla jiné cesty než asimilaci s maďarským národem. Slováci byli vystaveni obrovské maďarizaci a po dobu Rakousko-Uherska bojovali o pouhé uznání své národní svébytnosti. Židé naopak nebyli považováni za národ, tudíž byla jejich menšinová práva respektována, avšak za cenu jejich asimilace s maďarským národem. Z díla Profesora Antona Štěpánka o sociální skladbě Slovenska z roku 1945 vyplývá, že: „Ze 170 450 židovských obyvatel na Slovensku se roku 1890 jazykově přihlásilo jen 11 471, tedy jen 6,7 %, ke Slovákům a o 10 let později (...) již jen 2,8 %.“⁵ Většina židů se takto nepřímou a někteří i přímo podílela na maďarské protislovenské asimilační politice. Židé to však nedělali z důvodu nějakých antipatií vůči Slovákům. Poté, co se teprve nedávno stali sami rovnoprávními

⁵ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 71.

občany ve státě, bylo pochopitelné, že se houfně nepřičlenili k další menšině, s níž by sdíleli její útrapy. I když zde byly snahy slovenských politiků strhnout židy pro slovenskou věc, jejich snaha byla většinou marná a drtivá většina židů byla vůči slovenským národnostním snahám netečná a někteří byli i nepřátelští.

Tyto skutečnosti, jež formovaly slovensko-židovské vztahy od poslední třetiny 19. století, způsobily, že ve všech vrstvách slovenské společnosti se zakořenil vědomý i nevědomý antisemitismus. Ten se stal běžnou součástí politiky a lidského uvažování té doby. Dokonce i T. G. Masaryk prohlásil: „Antisemitismus, ktorý je zahrotený proti užere a oporam maďarského liberalizmu, je na Slovensku oprávnený.“⁶

1.1 Období první republiky

Vznik Československé republiky byl pro židy na Slovensku šok. Během dlouhodobého vývoje v Rakousku přijali židé převážně progermánskou orientaci a v Uhrách, především po vyrovnání, promaďarskou. Velmi výrazně byl oslaben také neologický (reformní) směr, jehož centrem byla Budapešť. To dále posílilo konzervativní ortodoxní část židovských obcí na Slovensku, jejíž středisko bylo v Bratislavě⁷.

Pro židy na Slovensku bylo zpočátku obtížné nalézt cesty, jak se s novou skutečností vypořádat. Pragmaticky orientované židovské společenství s velkou schopností přizpůsobit se novým okolnostem brzy začalo nacházet způsoby, jak se v novém státě etablovat. Nejednotní slovenští židé museli hledat cestu jednak k většinovému vládnoucímu obyvatelstvu, a zároveň řešit vlastní spory mezi reformisty (neology) a ortodoxními, které se v tomto období velmi rozjitřily. Zatímco židé v českých zemích byli už z velké části asimilováni, výrazně se podíleli na kulturním a veřejném životě, slovenští židé zůstávali společensky izolováni. Ortodoxní židé sami často cíleně tuto

⁶ Mésároš, J.: Kriza dualizmu a slovenské národné hnutie v deväťdesiatych rokoch. In: Historický časopis, XIV, č. 3, s. 404.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 12.

⁷ Celkově bylo v ČSR 446 židovských náboženských obcí. Na Slovensku 227, z toho 167 se hlásilo k ortodoxnímu směru a 60 k neologickému.

Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 79.

izolaci prohlubovali. V západních zemích ČSR byla většina židů proreformního smýšlení, na Slovensku tomu bylo naopak.

Na druhou stranu v rámci ČSR bylo židům zaručeno rovné postavení a jejich práva byla respektována snad jako nikdy v historii. Československý liberalismus ovšem také dal výrazně vyniknout konfliktům v rámci židovské komunity. Již 23. listopadu 1918 se vytvořila Židovská národní rada, jež se obrátila na vládu s memorandem o zajištění menšinových práv pro židovské obyvatelstvo. Vzhledem k tomu, že židé nežádali o uzemní autonomii, bylo jejich požadavku vyhověno. Poprvé tak získávají status národnostní menšiny. Vznikla také Židovská strana a Sjednocená socialistická sionistická strana – Poale Sion⁸. Obě strany měly celostátní působnost. Tím začaly na Slovensko výrazněji pronikat ideje sionismu. Jejich cílem bylo konstituovat židy jako národ a v budoucnu vytvořit vlastní židovský stát v Palestině. Sionisté působili zejména přes své politické strany a Židovskou národní radu. Vystupovali silně proti asimilaci, ale byli loajální vůči republice a velmi důrazně se stavěli proti jejím nepřátelům. Vůdci hnutí byli především z českých zemí, kde měli i výrazně víc stoupenců, ale myšlenky sionismu se začaly brzo prosazovat i na Slovensku. Po nástupu Hitlera v Německu ve třicátých letech hnutí ještě posílilo.

Právě národnostní pojetí se stalo hlavním svárem mezi sionisty a ortodoxními židy. Přestože sionismus postupoval hlavními proudy židovství napříč, jeho přívrženci pocházeli především z reformního hnutí. Pro spoustu představitelů ortodoxního směru bylo nepřijatelné chápat židy jako národ. Důvody nebyly jenom náboženské, ale i čistě politické. Většina vůdčích předáků sionistického hnutí byli neologičtí intelektuálové především z českých zemí. Z těchto důvodů se nepodařilo za celou dobu existence první republiky sjednotit židy v rámci jedné organizace.

I přes velmi agresivní kampaň ortodoxních představitelů proti židovskému národnímu hnutí sionisté zaznamenali na Slovensku výrazné úspěchy. Ze 136 737 osob hlásících se k izraelské víře se jich k židovské národnosti hlásilo 65 385, tedy 47 %⁹. Židé se samozřejmě angažovali i v ostatních stranách, prakticky napříč politickým spektrem. Mnoho židů sympatizovalo s komunistickým hnutím a angažovalo se v něm. Souviselo to se sociálními změnami v židovské pospolitosti, kdy se mnohem více lidí než dřív

⁸ Což byla židovská sociální demokracie.

⁹ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 77.

živilo dělnickými povoláními i hlásáním rovnosti bez ohledu na vyznání či rasu. Antisemitismus na Slovensku samozřejmě nezmizel s rozpadem starého mocnářství. Nová demokratická ústava a zákony sice zaručovaly rovnost a chránily židy před očividnou diskriminací, mezi lidmi a i v rámci slovenské politické scény byl nicméně antisemitismus běžným jevem. Napomáhala tomu ekonomická situace na Slovensku, která nebyla dobrá. Židé stále drželi velkou část kapitálu a měli výrazný vliv na chod hospodářství na Slovensku. Stávali se tak terčem útoků, kdy byli označováni za viníky chudoby. Vyčítala se jim jejich maďarizační role před vznikem ČSR a pokusy o její rozklad.

Na protižidovskou rétoriku na Slovensku se upínalo vícero stran. Získávali tím politické body u voličů bez výraznější námahy. Umně ho využívala také Slovenská ľudová strana, katolická klerikální strana, která zastupovala především antikapitalistické nacionální hnutí na Slovensku. V době Rakousko-Uherska byla zakázaná. V rámci ČSR byla oficiálně založena 19. 12. 1918. Vedl jí kněz Andrej Hlinka, po němž byla i 17. 10. 1925 strana přejmenována na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu. V jejím programu byly především požadavek autonomie pro Slovensko, uznání slovenské národní svébytnosti, řešení sociálních problémů a antikomunismus. V rámci všech jejích hlavních bodů programu se ve větší či menší míře projevovaly antisemitské prvky.

Ve třicátých letech, kdy se antisemitismus stává oficiální politikou v Německu, jsou představitelé ľudové strany opatrnější a předseda strany Andrej Hlinka se od něj veřejně distancoval. Přesto protižidovské výpady dále zůstávají běžné. HSLS jako protikapitalisticky zaměřená strana velmi kritizovala sociální nerovnost na Slovensku. Židy, kteří stále zaujímali významné postavení ve slovenském hospodářství, bylo velmi snadné napadat. Byl to především židovský kapitál, který byl synonymem útlaku a vykořisťování. Ve chvíli, kdy je už obtížné obviňovat židy z maďaronství, protože většina jich podporovala Československou republiku, jsou osočováni ľudovou stranou z podpory čechoslovakismu: „židovstvo, stĺp maďarizácie, preplávalo, ale nie do slovenských, lež do československých vôd.“¹⁰

V roce 1936 přejímá Hlinkova slovenská ľudová strana do svého programu teze o propojení komunistického a židovského hnutí. Na jaře 1938 varuje slovenské židy, aby

¹⁰ Židia na Slovensku v minulosti a teraz. Slovák, 10. 9. 1933, č. 204.

Ladislav Lipscher: Židia v Slovenskom štáte, str. 15.

se až do vyřešení židovské otázky dobrovolně vzdali aktivní činnosti v socialistickém dělnickém hnutí. Dne 9. března 1937 čelný představitel HSLS a poslanec Karol Sidor navrhoval přímo v poslanecké sněmovně vystěhování židů ze země do Palestiny a Birobidžanu¹¹.

V květnu 1938 se Židovská strana na svém celostátním sjezdu v zájmu zachování stability ČSR vyslovila proti všem autonomním a separatistickým hnutím. Dostalo se jí od HSLS ostré odpovědi: „Aspoň sme si s našimi židmi na čistom. Vieme, že sú našimi nepriateľmi nielen čo sa týka svetového názoru, ale sú proti nám aj politicky. Židia sú proti autonómii Slovenska! To si dobre zapamätáme a v príhodnom čase to židom ešte pripomenieme.“¹² Antisemitismus představitelů HSLS nebyl stejný jako v nacistickém Německu. Svůj původ měl především v sociální situaci na Slovensku a v katolickém světonázoru. Kombinoval se tu tedy především latentní maloměšťácký antisemitismus a katolický antijudaismus. Především nespočíval na rasistickém principu, nýbrž náboženském. Rasistický princip se na Slovensko dostal až později, především pod vlivem a nátlakem nacistů.

Přes všechny problémy Československa, ať už sociální nebo národnostní, demokracie a liberální režim působily kladně na soužití židů a Slováků. Docházelo ke sbližování na straně znesvářených židovských pospolitostí, ale také k pomalému začleňování židů do slovenské společnosti, kde byli po staletí vnímáni jako cizorodý prvek. Tyto změny však byly natolik pozvolné, že se ve veřejném životě téměř neprojeví. Židé zůstávali ve své izolaci a vztahy se Slováky byly napjaté. Doba existence ČSR však byla příliš krátká na to, aby vztahy mezi židy a Slováky napravila a změnila myšlení lidí. Nová generace židů i Slováků, která vyrůstala už v nových poměrech liberálního Československa, by možná dokázala znovu o něco prohloubit vzájemné porozumění, ale vše násilně přetrhala válka.

¹¹ „Nech sa s'ahujú židia do Palestíny a Birobidžanu.“ Slovák, 12. 3. 1933, č. 58.

Ladislav Lipscher: Židia v Slovenskom štátě, str. 15.

¹² Slovák, 18. 5. 1938.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 15.

1.2 Druhá republika a slovenská autonomie

Mnichovská dohoda uzavřená 29. září znamenala konec první republiky. Započal postupný proces rozvratu demokratických zásad a svobod a prohlubovala se morální krize střední Evropy. Okleštěný stát se dostal do zájmové sféry Třetí říše, jejíž vliv se začal záhy projevovat.

HSL'S využila celkové slabosti republiky a na zasedání výkonného výboru strany v Žilině vyhlásila Žilinský manifest, jímž se fakticky ustanovila nová slovenská autonomní reprezentace. Žilinský akt byl podpořen i zástupci ostatních slovenských stran. Dr. Jozef Tiso byl jmenován pražskou vládou jako dočasný ministr pro Slovensko a pod ním se vytvořila pětičlenná slovenská vláda. Na zákonné potvrzení autonomie už slovenská vláda nečekala. Ústavní zákon č. **299/1938 Sb. z. a n.**, o autonomii Slovenskej krajiny, z 22. listopadu 1938 byl už pouhou formalitou; k jeho schválení ani nedošlo ústavní cestou.¹³ Byl zaveden systém jedné vládnoucí strany, kterou se stala HSL'S, jež se považovala za jediného legitimního reprezentanta zájmů slovenského národa. Změnil se název státu na Česko-Slovensko.

V prvních týdnech se autonomní vláda zatím židovskou otázkou nezabývala. Text Žilinského manifestu však dával tušit, že slovenská vláda hodlá židovskou otázku řešit. HSL'S v něm přiřadila Slovensko po bok národů „bojujících proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.“. Netrvalo dlouho a ukázalo se, jak vážně to s řešením židovské otázky vláda myslí.

Židovská strana zareagovala na změněnou politickou situaci a oddělila se organizačně od pražské ústředny. Ještě v říjnu stihli zástupci strany vykonat zdvořilostní návštěvu u předsedy vlády J. Tisa a ubezpečili ho o „loajalite židovského obyvatel'stva na Slovensku a jeho ochote spolupracovať pri úspešnom rozvoji vlasti a mierovom spolužití všetkých občanov.“¹⁴. Židovská strana ještě stihla vytvořit memorandum s požadavky židovských obyvatel v různých oblastech veřejného hospodářského života,

¹³ Tehdejší Ústava ČSR (**121/1920 Sb. z. a n.**) požadovala pro schválení ústavního zákona 3/5 všech 300 poslanců a 150 senátorů. To znamenalo, že pro přijetí bylo nutné, aby ústavní zákon podpořilo alespoň 180 poslanců a 90 senátorů. To se nestalo. Pro přijetí hlasovalo jen 144 poslanců (25 bylo proti) a 78 senátorů (žádný proti).

¹⁴ **Slovenský národný archív (SNA)**, fond **Policajně riaditeľ'stvo (PR)**, mat. 63/2.
Ladislav Lipscher: Židia v Slovenskom štáte, str. 32.

kteře předložila zemské vládě. Vzhledem k politické situaci bylo memorandum značně naivní a jeho přání nereálná. 25. listopadu byla činnost strany nařizováním zemského úřadu zakázána. Po zastavení činnosti podali zástupci slovenských Židů návrh na vytvoření orgánů, jehož cílem by bylo chránit židovské zájmy. Povolení bylo uděleno, a tak byla zřizována **Židovská ústředná úřadovňa (ŽÚÚ)**. Její činnost spočívala především ve vedení přeškolovacích kurzů a účinná podpora vystěhovaleckých akcí. Největší potíže nové organizaci způsobila **Ústředná kancelária autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí**, která odmítla jakoukoli spolupráci s ŽÚÚ a místo toho iniciovala založení Výkonného výboru ortodoxných židů. Ten dále zůstával součástí Ústřední kanceláře a staral se o hospodářské záležitosti. Snahy ŽÚÚ o kompromis a vytvoření jednotné střešní organizace pro všechny slovenské židy se nesetkal s úspěchem.

V dodatku Mnichovské dohody byl i požadavek upravit hranice ČSR s ohledem na nároky maďarské a polské menšiny. Slovensko-maďarské jednání o úpravě společných hranic vyvrcholilo v tzv. první Vídeňské arbitráži, kde jako arbitr vystupovalo Německo a Itálie. Slovenští politici se proto už předtím snažili Němce naklonit. Při rokováních F. Durčanského a A. Macha s H. Göringem a Seyss-Inquartem mj. i tím, že by „židovský problém riešili podobne ako v Nemecku.“ Dále zdůrazňovali, že si přejí „úplnú samostatnosť, opierajúc sa politicky, hospodársky a vojensky o Nemecko.“¹⁵

Je nutné zdůraznit, že ne všichni představitelé HSLS od počátku plánovali úplnou secesi od českých zemí. Naopak – mnozí z nich se této politice obávali. Sám předseda vlády J. Tiso patřil k umírněnému křídlu ve straně. F. Durčanský i A. Mach naopak k vůdčím postavám radikálního proudu strany. I když měli radikálové z počátku velmi slabé pozice, Němci jich dovedli obratně využívat.

Snahy slovenské vlády naklonit si Němce při rozhodování o slovenském pohraničí však byly marné. Rozhodnutí arbitráže z 2. listopadu 1938 znamenalo pro Slováky šok. Maďarsku bylo odstoupeno 10 400 km² území, na němž žilo 854 217 obyvatel. Z toho počtu se 272 145 hlásilo k české, nebo slovenské národnosti a žilo tam přibližně 46 000

¹⁵ F. Durčanský, 12. 10. 1939; Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) IV, dok. 68, Durčanský, F.: Mit Tiso bei Hitler. Die Entstehung der Slowakischen Republik 1939. Politische Studien 7 (1956), H. 80,9.
Ladislav Lipscher: Židia v Slovenskom štáte, str. 18.

židů.¹⁶

Ľud'ácká propaganda začala záhy svalovat vinu za ztrátu jižních území na židy, protože se hlásili k maďarské národnosti. Tyto argumenty byly však naprosto scestné. Dá se jen velmi těžko předpokládat, že by Německo jako hlavní arbitr vynášelo rozhodnutí s ohledem na slovenské židy. Příčiny byly především politické, teprve v druhé řadě národností – jinak by asi nebylo jen tak možné, aby na odstoupeném území zůstala asi jedna třetina obyvatel hlásící k slovenské nebo české národnosti. Maďary byli židé naopak podezříváni z propagandy ve prospěch Československa.

Jako jedna ze záminek pro protižidovské běsnění byla i akce několika skupin bratislavských židů, kteří den před arbitráží rozšiřovali v Bratislavě maďarsky psané letáky, jež vyzývaly k připojení k Maďarsku. Tato akce byla pravděpodobně vyvolána maďarskou stranou.

Už 3. listopadu organizovala Hlinkova garda na různých místech Slovenska protižidovské demonstrace, při kterých docházelo k rozbíjení oken a výloh židovských obchodů a domů a k jiným násilnostem. V této zjitřené atmosféře přistoupila autonomní vláda k první přímé akci proti židům. 4. listopadu nechal předseda vlády J. Tiso rozeslat telefonogram všem okresním úřadům s instrukcemi, podle kterých měli být v každém obvodu zadrženi nemajetní židé s rodinami a vyvezeni do hloubky 20 km na území, které mělo připadnout Maďarsku a jehož obsazování mělo být zahájeno 5. listopadu. Měli být postihnuti především židé bez československé státní příslušnosti a bez domovského práva. Odsunutým se mělo ponechat 20 korun na osobu a jejich majetek měl být úředně zajištěn. V důsledku intervence mnoha úředních míst, která upozorňovala na problémy celé akce, především na její nelegálnost a nehumánnost, i na ohlas v zahraničí, což by mohlo vést k velkým těžkostem a odlivu kapitálu, rozeslal J. Tiso nový telefonogram¹⁷, kterým byli z restrikcí vyjmuti židé s československým občanstvím. To však už na mnoha místech nemělo na rozběhnutou akci velký vliv. Naopak ne všude byly tyto příkazy z různých důvodů vykonány. Okresní náčelník z Nového Mesta nad Váhom hlásil, že akci neuskutečnil pro nepřekonatelné těžkosti.

¹⁶ Československá statistika. Sv. 98. Řada 6.

Ladislav Lipscher: Židia v Slovenskom štáte, str. 18.

¹⁷ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 103.

Jeho kolega v Banské Štiavnici tento postup odmítl jako nehumánní a nekřesťanský.¹⁸ Celá akce byla z velké části iniciována Němci, a to přímo A. Eichmanem. Z Vídně vyslal svého spolupracovníka J. Falatha do Bratislavy, který tam rokoval přímo s premiérem. J. Falath s sebou přivedl i několik desítek příslušníků tzv. Slovenské legie svobodného Slovenska, kteří měli dopomoci úřadům vystěhovat židy. Nejtvrději byla celá akce prováděna v místech, kde se angažovali úderné oddíly **Deutsche Partei (DP)** a **Hlinkova garda (HG)**. Falathovi Legionáři započali iniciativně v Nitře vlastní akci, při níž prováděli nelegální domovní prohlídky, kradli a plenili. Nový telefonogram vlády 5. listopadu nařídil celou akci zastavit. Už ten den se začali vracet na slovenské území židé vyhnání na základě prvního nařízení. S nimi se pokoušeli vrátit i osoby bez československé státní příslušnosti, většinou se to i podařilo. V celé věci intervenovala i pražská vláda, která se taktéž bála zahraničně politických důsledků. Ministr hospodářství slovenské vlády P. Teplanský hodnotil v rozhlasovém projevu z 9. listopadu 1939 celou akci velmi kriticky. Tyto jeho obavy se začaly záhy naplňovat a část židovského kapitálu se přesunula ze Slovenska do Prahy a do zahraničí.

Když začalo maďarské vojsko obsazovat území jižního Slovenska, pochytilo tam vyhnání židovské osoby a vraceli je na slovenskou hranici. K těmto židům pak přidali nemajetné a maďarskému režimu nepohodlné židy. Na slovenských hranicích odmítli židy vpustit zpět na Slovensko a zpátky do Maďarska také nemohli. Tak na „území nikoho“ mezi dvěma hranicemi vznikly uprchlické tábory, ve kterých židé přebývali. Ve studeném podzimním počasí se snažili bez přístřeší přežít. Židovské organizace na Slovensku se snažily vyhoštěncům co nejvíce pomáhat a posílaly jim jídlo a ošacení. Na začátku prosince už byla situace kritická. Židovská ústřední úřadovna i Ústřední kancelář ortodoxních židů intervenovaly u premiéra Tisa, aby povolil návrat na Slovensko. Obě organizace se zavázaly, že se postarají o obživu i stravu pro postižené židy. Zemský úřad 8. prosince povolil návrat vyhoštěných židů, ale jen těch, kteří byli ze Slovenska vyhnání. Ti, co měli domovskou příslušnost, se vrátili do svých domovů. Ostatní byli soustředěni v koloniích u Bratislavy a Nitry. Byli pak přednostně zařazováni do vystěhovaleckých skupin do Palestiny.

Tyto události naznačily, jakými způsoby hodlá do budoucna HSLS řešit židovskou

¹⁸ SNA, fond Krajinkého úradu (KÚ), bez čísla, kartón 232.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 26–27.

otázku. Po Mnichovu se židovský problém stal celostátní záležitostí. Třetí říše požadovala po zmrzačeném státu urychlené řešení židovské otázky. Ústřední vláda zvolila vyčkávací taktiku a k zásadnímu řešení se i přes dost nevybíravý nátlak Němců neměla. I když také v českých zemích začínaly radikální skupiny volat po protižidovských opatřeních, byly to zatím výrazně menšinové názory. Pražská vláda sice pod tlakem nacistů zavedla některá opatření, jež směřovala především proti židovským utečencům z Německa a k omezení židovského vlivu v některých povoláních, rozhodně však nevytvářela tlak na slovenské orgány.¹⁹ Ty postupovaly z velké části hlavně z vlastní iniciativy vyvolávané antisemitismem HSLS, byť i zde měli Němci velký vliv a snažili se vývoj akceleroval.

O nutnosti řešit židovský problém panovala na Slovensku většinová shoda, jež byla posilována protižidovskou hysterií vyvolávanou vládnoucí stranou. Listopadové události slovenským vládním představitelům ukázaly, že živelné snahy o řešení židovské otázky vyvolávají akorát nesnáze a reálně problém neřeší. V rámci stranické ideologie byly zformulovány základní zásady, v jejichž mantinelech se měl odehrávat další protižidovský postup. První zásadu formuloval 21. února J. Tiso ve vládním prohlášení před sněmem: „Pri riešení tejto otázky nemôže sa ísť podľa vzoru žiadneho národa vzhľadom na svoje postavenie medzi národmi a na možné následky riešenia tohto problému v živote národa.“²⁰ Tento výrok byl i reakcí na sílící požadavky radikálů převzít německý rasový model. Druhá zásada – Slovensko Slovákům – souvisela úzce s první. Vycházela především z hospodářských kruhů. Cílem nebyly jen personální otázky ve veřejném sektoru, ale i nacionalizace hospodářství. Vše se mělo odehrát „rozumnou, evolučnou cestou tak, aby sme podnikanie na Slovensku dostali do spoľahlivých rúk a nedomyšlenými chvíľkovými zásahmi si neodstrašili interes aj cudzieho kapitálu...“²¹

¹⁹ 265/1938 Sb z. a n., o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném

Podnikání; 218/1938 Sb z. a n., o přechodném obmezení zcizení a propachtování určitých druhů Nemovitostí; 266/1938 Sb z. a n., o sídle kupcov (obchodníků), obchodných spoločností a zárobkových a hospodárskych spoločenstiev (družstiev)

²⁰ Záznamy ze zasedání Slovenského sněmu, 2. –23. 2. 1939.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě, str. 26.

²¹ Zemský ministr hospodářství P. Teplanský, Slovák, 10. 11. 1938.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě, str. 26–27.

Třetí zásadu vyslovil opět J. Tiso a častokrát jí opakoval : „...ich (myšleno židů) účast v hospodárskom a kultúrnom živote na Slovensku do rovnováhy s ich percentuálnym počtom“.²²

Vše se mělo odehrát v rámci přísné legality. Vzhledem k velmi autoritativním praktikám slovenské vlády, jednotné kandidátce strany a nařizovací moci vlády toto pozitivistické pojetí příliš jistot židovským občanům nedávalo. O rok později však již J. Tiso vyslovuje myšlenku, že „ani právný poriadok nesmie byť prekážkou pri riešení životných otázok našej vnútornej politiky.“²³. Brzy zákonný rámeček přestává na řešení židovské otázky stačit, byť se po celou dobu existence Slovenského státu, jakož i v období předcházející autonomie, snažili slovenští politici dát všemu zdání legalnosti. Způsob, jakým se nejvyšší straníční politici stavěli k židovskému problému, ukazoval, že jeho řešení je pro politiky jednou z největších priorit a to se v budoucnu stalo i jedním z hlavních bodů sváru mezi radikály a umírněnými v HSLS.

Na předvolební schůzi koncem listopadu slíbil K. Sidor, že „prvému Slovenskému parlamentu pripadne úloha vyniesť zákony, ktorými sa na Slovensku vyrieši otázka židov“.²⁴ Ten byl zvolen 18. prosince 1938. Dne 23. ledna zřídila vláda komisi pro řešení židovské otázky. Předsedou komise byl K. Sidor, dalšími členy byli ministři P. Teplanský, M. Pružinský, F. Durčanský a nepříliš známý advokát J. Viršík. Na zasedání docházeli i další vysocí funkcionáři jako senátor K. Mederly, A. Mach, K. Murgaš. Původně plánované termíny vyhotovení židovského zákona nebyly dodrženy. Nakonec byl návrh 7. března předán vládě s žádostí o jeho urychlené projednání. Práce komise byla důvěrná, hlavní zdroj informací o návrhu toho zákona pochází z 5. března, z posledního zasedání Sidorovy komise. Zde za přítomnosti A. Macha, K. Mederlyho a M. Černáka došlo ke konečnému schválení návrhu komisi a rozhodnutí o předání vládě k projednání. Vzhledem k rychlému sledu událostí v březnu už zákon nebyl dále projednáván, i když se dá předpokládat, že se z tohoto návrhu částečně vycházelo

²² Tisková konference J. Tisa se zahraničními novináři. Slovák, 27. 1. 1939, č. 22.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě, str. 27.

²³ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945), str. 34

²⁴ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945), str. 34.

v rámci dalšího protizidovského zákonodárství. Práce Sidorovy komise je zajímavá především tím, že je to jediný protizidovský návrh, jenž nebyl ovlivněn nacistickou ideologií.

Nejdůležitější část návrhu byla zákonná definice, kdo je a není žid. Vycházela téměř čistě z konfesního principu. Židy byly osoby, které se hlásily k izraelské víře, nebo které byly bez vyznání, ale hlásily se k blízkým ideologiím jako komunismus, svobodné zednářstvo. Židé, kteří byli pokřtěni až po 6. říjnu, nebyli pokládáni za židy až po třech letech a každý případ podléhal přezkoumání zvláštní komise. Bylo zde také ustanoveno, která povolání židé nesmějí vykonávat vůbec. Například vychovatele, učitele všech stupňů, vydavatele a redaktory časopisů, knih a novin. Další bod návrhu stanovoval zaměstnání, ve kterých byl počet židů omezován kvótami – tam patřili advokáti, lékaři, inženýři a soukromníci. Vládě mělo být umožněno omezit nařízením počet židovských posluchačů škol. Židovský podíl na podnikatelském vlastnictví nesměl překročit 40 %. Židé nesměli obhospodařovat více než 60 jiter zemědělské půdy, bez ohledu na to, zda byli vlastníky, nebo jen nájemci. Důležitá část návrhu se týkala povolování emigrace židovským občanům. Ta měla být náležitě podpořena a emigrantům mělo být povoleno vzít si sebou i část majetku. Jednoduše shrnul představy o budoucím postavení židů K. Mederly na zasedání sociálního a zdravotního výboru Slovenského sněmu: „Mlátením pačesatých Židov po uliciach sa nedocieli nič – treba ich zapojiť do slovenského hospodárskeho života, tj. – teraz nech slúžia židia, ako prv slúžili Slováci.“²⁵ Cílem bylo využít kvalifikované židovské síly k vybudování moderního státu ze zaostalého Slovenska. Byl to vlastně jakýsi návrat do minulosti, kdy židé také směli vykonávat jen některá povolání a jejich práva byla omezena.

Na podnět F. Durčanského²⁶ byl vypracován komplex osmi návrhů, jež se týkaly občanství a domovského práva židovských osob²⁷, vývozu majetku při emigraci,

²⁵ SNA, fond **Snemu Slovenskej republiky (SSR)**, Protokoly ze zasedání sněmovních výborů. K 291. 11. 4. 1939. Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom, štátě str. 31.

²⁶ Není příliš jasné, zda byly tyto návrhy vypracovány také Sidorovou komisí, jejímž členem byl i F. Durčanský, nebo vše vzniklo v rámci jeho úřadu ministerstva dopravy a veřejných prací. Je zde jíz patrný větší vliv nacionálního socialismu, což by spíše napovídalo, že se na tom Sidorova komise přímo nepodílela.

Viz Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě, str. 31 a Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 36.

²⁷ Obsahově vycházel ze zákona o říšském občanství z 15. září 1935; Reichsgesetzblatt I, str. 1146.

vlastnictví židovských pozemků, revizí živnostenských oprávnění, lékařské, lékárnické a advokátské praxe, zaměstnávání židů ve státních a veřejných službách. V důvodové zprávě k návrhům byla zdůrazněna nutnost opatrného postupu právě z hospodářských důvodů a byla zde také pozměněna definice židovských obyvatel, jež se už blížila později uzákoněné definici.

Koncem roku 1938 byl také vypracován návrh na soupis a ocenění židovského majetku. V něm označení občané museli přihlásit a ocenit svůj majetek (i zahraniční), pokud hodnota majetku přesahovala 40 000 korun. Nežidovští manželé a cizí státní příslušníci také podléhali této přihlašovací povinnosti. Zákon obsahoval vlastní definici židovského obyvatelstva. Za žida byl pokládán každý, jenž měl ve třech pokoleních židovské rodiče, a ten, kdo neměl výhradně židovské předky, ale byl izraelské víry. Narozdíl od pozdějšího Sidorova návrhu zde už byla uplatněna rasová kritéria. Žádný z návrhů nestihl být v době autonomního Slovenska uzákoněn. Později, již v době samostatného Slovenska, se z těchto návrhů vycházelo. Přestože právní předpisy upravující židovskou otázku nestihly být uvedeny do života, projevila se určitá omezení pro židovské občany ještě před vznikem samostatného státu.

Ve volbách do Slovenského snemu 18. 12. 1938 nebyl mezi kandidáty ani jeden zástupce židovské menšiny. Přitom méně početná menšina maďarská své zástupce ve Slovenském snemu měla. Předseda vlády J. Tiso tento stav zdůvodnil Židovské telegrafní agentuře tím, že židé i přes vyzvání své zástupce nenominovali.²⁸ Vzhledem k jednotné kandidátce HSLS a její protižidovské orientaci lze velmi pochybovat, zda se toto tvrzení zakládá na pravdě. V samotných volbách ŽUÚ a Ústřední kancelář židovských autonomních obcí vyzvaly své přívržence, aby hlasovali pro jednotnou kandidátku HSLS „ako prejav loajality k národnej svojbytnosti slovenského národa.“²⁹

³⁰ Na některých místech na Slovensku měli židé při volbách vyčleněny vlastní urny. Tato opatření prý byla zavedena přímo na žádost samotných židů.³¹

²⁸ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 109.

²⁹ SNA, Fond **Úradovní predsedníctva vlády (ÚPV)**, 655/1939.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 37.

³⁰ Stranické noviny HSLS Slovák to pak také (i židy) ocenily: „až na malé výnimky vykonali svoju povinnosť a osvedčili sa za nové šťastné Slovensko.“; Slovák, 20. 12. 1938.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 38.

³¹ Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 38.

Antisemitská povaha nového režimu se projevila v odstraňování židovských úředníků a důstojníků, kteří byli odstraňováni z veřejných služeb.³² Židovským soudcům bylo od 1. února 1939 nařízením zemského ministerstva spravedlnosti zakázáno soudit.³³ Řešení židovské otázky, jak je prozatím plánovali představitelé HSLS, bylo naprosto zásadním zásahem do práv a svobod, které byly garantovány v minulém režimu, přesto to stoupencům z radikálního tábora nestačilo. Požadovali rázné řešení, nejlépe v jejich režii.³⁴ Rádi se zaštiťovali odkazy na nacistické Německo a často nezávisle na oficiální politice strany kontaktovali vedoucí představitele Německa ve snaze získat od nich podporu pro své politické akce, proklamovali svou odhodlanost radikálně řešit židovskou i českou otázku.³⁵ Jejich postavení však bylo zatím slabé. Na regionální úrovni však několikrát dokázali rozpoutat protižidovské štvánice.³⁶ Umírnění a radikálové se shodovali na nutnosti židovský problém řešit. Lišili se však v názoru, jaké prostředky k tomu použít. Židovská otázka se na Slovensku stala klíčovou v rámci střetu umírněného a radikálního proudu. Umírnění, kteří se nakonec stali vítězi tohoto vnitropolitického zápasu, však bohužel triumfovali hlavně převzetím radikálních praktik právě a především v otázce slovenských židů. Prvotní ľudácké návrhy byly sice velmi xenofobní, ale dávaly židům alespoň nějaké sociální postavení. Nakonec však přerostly do takové podoby, která byla pro většinu tehdejší společnosti naprosto nepředstavitelná.

³² Po 6. říjnu 1938 bylo ze školství na Slovensku vyhnáno 126 židovských učitelů spolu s 884 učiteli českými.

Ján Mlynárik: *Dějiny Židů na Slovensku*, str. 124.

³³ SNA, fond ÚPV, 929/1939; *Národné noviny*, 22. 1. 1939.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 38.

³⁴ Tehdejší vedoucí úřadu propagandy a jeden z vůdčích členů radikálního křídla ve straně A. Mach ve svém projevu z 5. února 1939 v Rišňovecích prohlásil: „So Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my... „; *Slovák*, 7. 2. 1939, č. 31.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štátě*, str. 27.

³⁵ Byli to především ministr F. Ďurčanský jakožto jeden z mála výše postavených radikálů, jenž několikrát jednal s H. Göringem, a Vojtech (Béla) Tuka, jemuž se podařilo dosáhnout i audience u Hitlera.

³⁶ Nejkritičtější situace byla v lednu 1939 v Trnavě, kde panoval prakticky pogromový stav. Docházelo ke každodenním útokům na židovské občany, za pouhého přihlížení policejních orgánů. 24. ledna se místní židé obrátili přímo na J. Tisa, který posléze nařídil aby úřady dbaly veřejného pořádku, ochrany života a majetku židů.

2. Slovenský štát

Od získání autonomie sílily v HSLS separatistické tendence. Od počátku existoval ve straně proud, jehož cílem bylo úplné odtržení Slovenska od Českých zemí. S rostoucími úspěchy strany byly tyto snahy stále více viditelné. I v této oblasti se projevovaly spory mezi umírněným a radikálním křídlem. Zatímco radikálové požadovali rychlé odtržení, politici z druhého křídla razili evoluční cestu, která však měla vyústit také v samostatné Slovensko. Nakonec o dalším vývoji rozhodly především události na mezinárodní scéně.

Na prvním zasedání slovenského sněmu 21. 2. 1939, který vzešel z prosincových voleb, vláda ve svém prohlášení již přímo hovořila o budování slovenského státu.³⁷

Pražská vláda se znepokojením sledovala vývoj na Slovensku a nakonec se rozhodla zasáhnout. V noci z 9. na 10. března byl vyhlášen na Slovensku výjimečný stav. Prezident republiky E. Hácha odvolal Slovenskou vládu. Armáda spolu s četnictvem obsadily všechny důležité instituce na Slovensku. O den později 11. března byl novým předsedou vlády jmenován Karol Sidor. Akce pražské vlády nebyla příliš vydařená a na Slovensku byla ihned využita separatistickým hnutím k vyvolávání protičeských nálad. Česká strana dostala od Německa tiché požehnání k vyřešení česko-slovenské krize touto cestou, vše však bylo součástí německého plánu na konečnou likvidaci zbytku ČSR. Němci začali okamžitě vyvíjet na K. Sidora nátlak, aby vyhlásil odtržení Slovenska od českých zemí. Ten však k překvapení nacistů odmítl. Akt označil za neústavní a sebe za nekompetentního k jeho provedení. Vznik slovenského státu sice v budoucnu nevyloučil, ale tuto cestu odmítal. Nacisté tedy začali hledat náhradu a našli jí v odvolaném předsedovi vlády J. Tisovi. Od 12. března veřejně deklarovali, že neuznávají jeho odvolání. O den později Tiso přijal pozvání do Berlína k audienci u A. Hitlera, na které byl pak nevybíravě seznámen se situací. Jedinou cestou bylo vyhlášení samostatného státu nebo skončit jako zbytek ČSR. J. Tiso vymohl na Hitlerovi ústupek s tím, že samostatné Slovensko může vyhlásit jen slovenský sněm. Z Berlína dal telefonicky Tiso sněm svolat na 14. března. Zasedání neprobíhalo v žádné rozradostněné

³⁷ J. Tiso; „Tu na pôde svojho snemu budujeme svoj štát, svoj nový štát, svoj slovenský štát.“ Slovák, 22. 2. 1939

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě, str. 35.

atmosféře. Karol Sidor se svou vládou nejprve podal demisi s odůvodněním, že byla jmenována protiprávně. Následné jednání bylo již neveřejné. Poslanci mlčky vyslechli J. Tisa, který shrnul jednání s Hitlerem. Poté povstáním stvrdili své hlasování pro vznik slovenského státu. Ještě ten den vydal sněm první zákon³⁸, jímž právně legalizoval Slovenskou republiku a jmenoval první vládu.³⁹

Zatímco z pohledu postavení Slovenska se děly revoluční změny, v židovské otázce pokračoval vývoj nadále v duchu příprav, které se uskutečnily v dobách autonomie. Hned následující den v rozhlasovém projevu premiéra nového státu nechyběla zmínka o židovské otázce. Také však přislíbil, že postupovat se bude ohleduplně, „nie nenávisťne, náruživô, hrubo a surovo, ale po kresťansky.“⁴⁰ Důrazně také varoval ty, kteří by chtěli vzít věci do svých rukou.⁴¹ Fakt, že se Slovensko stalo vazalským státem Německa a nebylo již nic, co by mohlo vyvažovat jeho vliv, se z počátku v otázkách protizidovských opatření tolik neprojevoval.

První právní protizidovský předpis byl vydán 18. dubna 1939 na základě zmocňovacího ustanovení § 4 zákona **1/1939 Sl. z.**⁴² Šlo o vládní nařízení **63/1939 Sl. z.**, o vymedzení pojmu žida a usmernenie počtu židov v niektorých slobodných povolaniach. V první části § 1 byly vymezeny osoby, které jsou pokládány za židy. Je zde ještě částečně zachováno konfesní hledisko. Židem byl každý, kdo se hlásil k izraelské víře s výjimkou pokřtěných před 30. říjnem 1918. Kdo je bez vyznání a alespoň jeden rodič je izraelského vyznání. Osoby pocházející z osob dle výše uvedené první a druhé

³⁸ **Zákon č. 1/1939 Sl. z.**, O samostatnom slovenskom štáte.

V § 4 byla vláda zmocněna, po přechodnou dobu, k vydávání nařízení k zabezpečení pořádku a zájmů slovenského státu.

³⁹ Prvním předsedou vlády byl do 17. října J. Tiso, po jeho zvolení prezidentem byl od 27. října předsedou vlády V. Tuka.

⁴⁰ Slováč, 16. 3. 1939.

Ivan Kamenec: Tragédia politika, kňaza a človeka, str. 90.

⁴¹ „Vláda už má pripravený návrh zákona o židovskej otázke; a len posledné udalosti prekazili to, aby tento návrh náš Snem schválil. Preto akékoľvek samozvané zasahovanie do riešenia židovskej otázky je zbytočné, neprípustné a vláda bude musieť vedieť proti komukoľvek čo najprísnejšie zakročiť a podľa platných predpisov ho potrestať.“ Slováč, 16. 3. 1939, č. 63

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 37.

⁴² Většina protizidovských právních norem měla charakter nařízení. Po přijetí ústavy 21. července byla vydávána nařízení s mocí zákona na základě § 44 Ústavy (ústavní zákon **185/1939 Sl. z.**)

zásady. Každý, kdo po dni účinnosti uzavřel manželství s osobou podléhající zásadám 1–3 a kdo s takovou osobou žije v mimomanželském společenství a potomci z tohoto vztahu zplození. Ve sporných případech rozhodoval okresní úřad v místě bydliště. V druhé části nařízení se omezovala možnost působení židovského obyvatelstva v tzv. svobodných povoláních, a to v advokacii, ve veřejném notářství a v povolání redaktorském. U advokacie byl počet židovských advokátů⁴³ stanoven podle 4% klíče, takže počet židovských členů nesměl přesahovat 4 % celkového počtu. Nadbytek měl být vymazán z příslušných seznamů.⁴⁴ V § 5 byla ministerstvu pravosudí (spravedlnosti) dána možnost udílet výjimky z tohoto nařízení. Takový prvek byl typický pro židovské zákony na Slovensku. Práce notáře byla židům zapovězena úplně a redaktorská povolání směli židé vykonávat jen u tisku židovského.

Brzy poté, 24. dubna, bylo vydáno nařízení **74/1939 Sl. z.**, jež vylučovalo židy z veřejného života. Židovští občané nesměli být zaměstnanci státu ani jím založených veřejných korporací. Zaměstnanci, jichž se nařízení týkalo, měli být propuštěni od 1. ledna 1940. Za mnoho židovských zaměstnanců ovšem chyběla kvalifikovaná náhrada, tudíž zde zase byly hojně udíleny výjimky a někteří židé zůstali ve státních službách až do jara 1944. 21. června byli židé vládním nařízením zbaveni vojenské povinnosti.⁴⁵ Židé, kteří právě službu vykonávali, byli přeřazeni do zvláštních pracovních útvarů. Židovští vojáci v záloze, kteří by jinak byli povoláni na cvičení, byli také zařazováni do těchto oddílů. Pro ně však existovala možnost se z této povinnosti vykoupit. V květnu 1940 bylo vydáno přímo nařízení, kterým se stanovovala židům a cikánům povinnost vykonávat práce ve prospěch obrany státu.⁴⁶ Týkala se mužů od 20 do 50 let. Pracovní povinnost byla stanovena na 60 dní a za poplatek jí bylo možné zkrátit na 30 dní nebo se dokonce vykoupit úplně.⁴⁷ 19. září byli všechny židovské osoby zbaveny vojenských

⁴³ Po Vídeňské arbitráži bylo na Slovensku činných 534 židovských advokátů. V červnu 1940 jich vykonávalo službu 91. Ostatní byli z výkonu vyřazeni.

Ján Mlynárik: *Dějiny Židů na Slovensku*, str. 127.

⁴⁴ V § 4 odst. 2 byla stanovena kritéria, podle kterých měli být přednostně vyškrtáváni židovští advokáti: Ti co neměli v pořádku daně či jiné veřejné poplatky, podle majetkového stavu, ti co nevykonávali praxi, neovládali státní řeč, nežadoucí z jiného důležitého veřejného zájmu.

⁴⁵ Vládní nařízení **150/1939 Sl. z.**

⁴⁶ Nařízení s mocí zákona **130/1940 Sl. z.**

⁴⁷ Částku stanovovalo ministerstvo obrany na základě majetkových poměrů žadatele. Minimálně však 2

hodností.⁴⁸ Protižidovská opatření v armádě se obešla bez výraznějších výjimek. Obyvatelstvem byla tato opatření vnímána spíše negativně, lidé v nich spatřovali zvýhodnění židů, neboť ti tím byli zbaveni nepříliš oblíbené vojenské služby.

Mnohem komplikovanější situace byla v oblasti zdravotnictví. V té měli židé velmi výrazné zastoupení a prudké omezení počtů židů mezi lékaři by představovalo vážné riziko pro péči o zdraví obyvatel. K 31. květnu 1939 bylo na Slovensku registrováno 1 414 lékařů, za židy jich bylo označeno 621, téměř polovina.⁴⁹ Vládním nařízením **184/1939 Sl. z.** se zavádělo 4% omezení židovských lékařů. Vzhledem k nedostatku lékařů na Slovensku se zde velmi hojně udělovaly výjimky.⁵⁰ Stejně tak byla nařízením **145/1939 Sl. z.** omezena možnost židů působit v lékařenském sektoru.⁵¹ Nicméně ze stejných příčin i v tomto případě byly udělovány početné výjimky. Kromě těchto právních norem vyšly další, které vylučovaly židy z hudební komory, omezovaly počty židovských studentů na vysokých a středních školách, byly zakázány rituální porážky atd. Ne všechny předkládané návrhy byly přijaty. Například návrh na omezení počtu židovských zaměstnanců v soukromých službách nebyl přijat kvůli obavám „značnej poruchy vo výrobe a obchode.“⁵²

400 korun. Oběžník ministerstva vnútra (MV) z 1. 10. 1940. SNA, fond MV, 30802. K. 207

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 41.

⁴⁸ **Nařízení s mocí zákona 230/1939 Sl. z.** V době polského tažení v armádě sloužilo několik posledních židovských důstojníků, především lékařů, což vyvolávalu u Němců značné rozhořčení; právě to nakonec přispělo k vydání tohoto nařízení.

⁴⁹ SNA, fond **Ministerstva hospodárstva (MH)**, Prez. -L-2300.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 49.

⁵⁰ 15. dubna 1942 z 1 215 lékařů bylo pravděpodobně ještě 290 židů. Zpráva přednosta zdravotnického oddělení na ministerstvu vnitra Humburského **pro štátní radu** z 27. 5. 1942. SNA, fond ÚVP, A/9 – 02305/70-61. K. 242

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 40.

⁵¹ 14. března 1939 bylo na Slovensku 242 lékáren a z toho 88 patřilo židovským majitelům. *Slovák*, 8. 6. 1940, č. 133.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štátě* str. 40.

⁵² Vyjádření ministerstva hospodárství G. Medrického; SNA, fond MH, židia 12406/1939.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 50.

Tato první fáze řešení židovské otázky sice citlivě zasahovala do sociálního postavení židovského obyvatelstva a výrazně omezovala jeho práva, nedotýkala se však ekonomické podstaty problému, jenž byl většinou obyvatel vnímán jako nejpálčivější. Židé byli po léta považováni za jednu z hlavních příčin slovenské bídy a tuto vizi ještě velmi významně přizivovala ľudácká propaganda – proto bylo mezi lidmi znát rozčarování. Toho okamžitě využívali radikální síly ve vládním táboře a prosazovaly radikální řešení, což v jejich představách znamenalo především pogrom. Ze židovské otázky se tak stával jeden z hlavních problémů vnitrostátní politiky.

Narozdíl od německého antisemitismu, jenž měl především příčiny ideologické, byly na Slovensku hlavním motivem mnohem racionálnější příčiny hospodářské. Není známo, že by v té době někdo z vrcholných politiků s arizací, jak byl nazýván převod židovského majetku do rukou árijců, nesouhlasil. V tomto ohledu panoval všeobecný konsensus.⁵³ Získat co nejjednodušší cestou židovský majetek s minimem škod na národním hospodářství. Představy jak postupovat se však lišily v mnohém. Především zde byly obavy národohospodářských kruhů, aby překotné řešení ekonomických aspektů židovské otázky nenarušilo už tak slabou slovenskou ekonomiku. Další příčinou obav byl tiše narůstající a postupně zesilující vliv Němců na slovenské hospodářství. Cílem slovenské arizace byla především nacionalizace.⁵⁴ Na druhé straně stoupal tlak ze strany sociálně slabších vrstev, jež si od arizace slibovaly především zlepšení vlastních poměrů. Ten už se nedal jednoduše opomíjet. Nelepšící se ekonomické poměry brzy odplavily radost ze státní samostatnosti. Arizace se tak stala prostředkem na utišení obyvatelstva. Za celým procesem tak byl hlavně politický kalkul. Lidé těžící z arizace nebudou režimu jenom zavázáni. Naopak! Bude pro ně velmi obtížné se proti němu obrátit.

⁵³ „Arizacia a slovakizacia je problém národného bytia, je to vec hlbokého presvedčenia všetkých zodpovedných činiteľov nového Slovenska, že politická sloboda musí byť podložená a upevnená vlastnou hospodárskou silou.“ 2. 7. 1940; Ministr hospodárství G. Medrický, Slovák, 2. 7. 1940. Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom, štátě str. 42.

⁵⁴ „Arizacia, ktorá by stavala na osobnú a kapitálovú pomoc neslovenskú, bola by v rozpore so záujmami štátu.“ Oficiální tisk strany Slovák. Niekoľko zásad arizačných. Slovák 25. 1. 1940, č. 51. Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom, štátě str. 43.

Už v březnu 1939 vydala vláda nařízení **40/1939 Sl. z.**, o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností, a brzy poté v červenci vládní nařízení **169/1939 Sl. z.**, o revízii živnostenských oprávnění. Židovští občané nebyli v nařízení ještě jmenováni přímo, ale namířeno bylo prakticky jen vůči nim.⁵⁵ I v tomto případně bylo apelováno na opatrnost, aby nedocházelo k hospodářským škodám. Dokonce nastaly i případy, kdy židé dostali koncesi i po vydání těchto norem. Nařízení bylo také obcházeno zápisem na jméno nežidovského manželského partnera. Vládní nařízení poté byla doplněna zákonem **335/1940 Sl. z.**, jenž nařizoval majitelům, kterým byla odňata koncese, prodat jmění podniku případným zájemcům. Lze říci, že vládním nařízením **137/1939 Sl. z.**, o důvěrnících a dočasných správcoch a priemysel'nych, remeselníckych, obchodných podnikoch a iných majetkových podstatách, fakticky začal samotný proces arizace. Na základě tohoto nařízení mohlo Ministerstvo hospodářství a okresní úřady dosazovat do podniků s alespoň 50 zaměstnanci nebo s půlmilionovým ročním obratem důvěrníka, který měl kontrolní funkci nebo mohla být i zavedena dočasná správa podniku. Dočasný správce s podnikem plně disponoval a navenek ho zastupoval. Důvěrníci i dočasní zástupci podléhali Ministerstvu hospodářství. Hlavním záměrem tohoto opatření bylo získat dostatek kvalifikovaných osob. Předpokládalo se, že právě důvěrníci a dočasní správci přeberou po získání zkušeností a finančních prostředků židovský podnik. Od chvíle, kdy vláda přijala myšlenku arizace židovského majetku, potýkala se s nedostatkem vhodných kandidátů, kteří by zajistili bezztrátové fungování převedených podniků. Brzy však zpráva Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislavě konstatovala, že navzdory pokynům Ministerstva hospodářství jsou do těchto postů obsazováni neodborníci.⁵⁶ Pozice důvěrníka či správce byla velice žádaná, dotyčný pobíral od židovského majitele rentu, i když se o chod podniku více nezajímal. Velmi brzy se stalo udělování funkcí politickou záležitostí a většina úspěšných žadatelů získávala tato místa především za odměnu a díky protekci HSLS, Deutsche Partei či

⁵⁵ V rámci instrukcí Ministerstva hospodářství pro okresní úřady je zmiňováno: „...zo zárobkového podnikania vyradiť živly slovenskému štátu neprajné, ktorými sú židia“. SNA, fond **hospodarskej úradovny predsedníctva vlády (HÚPV)**, 128/1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 49.

⁵⁶ „...sa dostali za dôverníkov, napriek jednoznačným pokynom MH, neodborníci.“ SNA, fond HÚPV, 842/1940.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 57.

Hlinkovy Gardy. Tím se od počátku narušoval jeden z hlavních cílů arizace, kterým bylo provést celý proces s minimální hospodářskou škodou.

Zpočátku probíhala arizace na základě dobrovolnosti. Židovský majitel uzavřel s arizátorem smlouvu o společném vlastnictví, podle níž nežidovský účastník vlastnil nejméně 51% podíl, ale byl povinen si svou část odkoupit. Podíl nemusel platit hotově, ale mohl ho financovat splátkami, a to jednou polovinou z ročního zisku. Arizace podléhala kontrole Ministerstva hospodářství. Koncem roku 1939 bylo evidováno 35 arizovaných podniků. Většina převodů však byla fingovaná.⁵⁷

Začínalo se ukazovat, že řešení židovské otázky nebude jednoduchou záležitostí. Hospodářští činitelé státu si velmi dobře uvědomovali, že arizace je pro slabou slovenskou ekonomiku velký hazard. Ministr hospodářství G. Medrický v rozpočtovém výboru kritizoval neodborné zásahy do celého procesu a naznačoval, že by bylo vhodné celou akci pozdržet či odložit.⁵⁸ Židovská otázka však nebyla problémem jenom ekonomickým, byť si to mnozí národohospodáři mysleli.⁵⁹ Bezpochyby mělo řešení židovské otázky na slovenské hospodářství výrazné dopady, avšak původ problému byl především sociálního a ideově politického rázu a byl výrazně akcelerován reálným stavem ve střední Evropě.

Radikální síly na Slovensku seskupené především okolo premiéra V. Tuky se snažily využít německé moci na Slovensku a prosadit nacionálně socialistický model, což se samozřejmě týkalo i židovské otázky. Navíc sílil tlak velké části společnosti volající po radikálním řešení židovského problému, za kterým byla především vidina snadného zbohatnutí. Tento stav byl živen režimní propagandou, a to nejen radikálních sil. Židé byli od chvíle, kdy se HSĽS ujala moci, považováni za zločineckou rasu a nepřitele národa, jen s omezenými možnostmi se této nálepky zbavit.

⁵⁷ SNA, fond MH, I-38/1940, dův.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 57.

⁵⁸ „Lámať tento veľký problém v čase veľkých hospodárskych ťažkostí nie odôvodnené.“ Slovák, 17. 12. 1939

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 60.

⁵⁹ „Málo se hovorilo o veci z hľadiska čiste hospodárskeho, lebo odznelé slová sledovali viac ciele politické, a tu ide o vec hospodársku.“ Přední národohospodář J. Balko, Slovák, 8. 10. 1939.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 59.

Veřejnost byla vrcholnými představiteli uklidňována, že se neděje nic špatného, jen se napravují křivdy minulosti.⁶⁰ Dne 31. ledna 1940 zřídil V. Tuka při předsednictvu vlády nový orgán na koordinaci protižidovských opatření – **Hospodářskou úradovňu predsedníctva vlády (HÚPV)**. V jejím čele stál ambiciozní A. Morávek. Nedostudovaný právník, který z velké části z vlastní iniciativy začal vytvářet svůj projekt řešení židovského programu, inspirovaný v Německu. Postupně ho rozesílal politikům, až se jeho návrh dostal k V. Tukovi. Tomu se pravděpodobně jeho myšlenky zamlouvaly a z A. Morávka se stal jeden z klíčových mužů V. Tuky. Morávkův úřad začal ihned aktivně až agresivně zasahovat do řešení židovské otázky. Evidoval soupisy židovských zaměstnanců, židovské podniky a zájemce na jejich převzetí. Různými návrhy se pro vládu, ministerstva a jiné úřady snažil dosáhnout kontroly nad celou židovskou otázkou. V této době však byla role HÚPV ještě malá. Většinu kompetencí zatím drželo Ministerstvo hospodářství s okresními úřady, které nelibě neslo zasahování Morávkova úřadu do záležitostí, jež pokládalo za své. V tomto období však dokázalo své pravomoci před radikály uhájit.

Začátkem nového roku vyvrcholila politická diskuse přijetím dvou zákonů, které dle plánu tvůrců měly završit ekonomický aspekt židovské otázky na Slovensku. Prvním byl zákon o pozemkové reformě⁶¹ přijatý 22. února 1940. Jeho pojetí nebylo arizační. Jeho proklamovaným cílem mělo být spravedlivé rozdělení půdy. Otázka půdy byla ve slovenské, převážně stále agrární společnosti velmi citlivá. Velká část společnosti si tak od pozemkové reformy mnoho slibovala. Zákon se formálně vztahoval na půdu o celkové ploše 1 618 000 ha. Židovským vlastníkům patřilo 101 409 ha, z toho 44 370 ha bylo orné půdy, jíž vlastnilo 4307 majitelů.⁶² Už během přijímání zákona ve Slovenském sněmu vyplývalo z projevů zpravodajů zákona, že dopady pocitů téměř výhradně jen židé.⁶³ Pro provedení zákona byl zřízen **Štátny pozemkový úrad (ŠPÚ)**,

⁶⁰ „Nepridchádzame do žiadneho konfliktu so svedomím, ani s kresťanstvom, ktoré práve rozlišuje trest a odmenu. Keď zákonom siahneme na židov, trestáme len zločinnosť príslušníkov tejto rasy, ale nie jednotlivcov.“

5. 3. 1940 J. Kirschbaum, generální tajemník HSLS

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 60.

⁶¹ **Zákon 46/1940 Sl. z.**

⁶² Ladislav Hubenák: Rasové zákonodárstvo na Slovensku (1939–1945), str. 61

⁶³ Poslanec a zpravodaj tohoto zákona M. Vančo na zasedání sněmu zdůvodnil protižidovské zaměření i

který celou reformu organizoval a řídil a byl bezprostředně podřízen vládě. Židovští majitelé, jejichž půda nebyla doposud vykoupena, byli povinni platit do fondu ŠPÚ 20 korun za každý hektar. Vyjma dědění byla veškerá dispozice s půdou zakázána. Nájemní vztah židovských nájemců měl skončit do tří let. Zájemce o vykoupenu půdu musel složit 50 % z požadované ceny a na druhou polovinu mohl poté dostat od ŠPÚ půjčku. Tímto opatřením se prakticky zhatil jeden z vyhlášených cílů zákona, a to převedení půdy do rukou drobných rolníků. Nucený výkup nebyl jedinou možností. V případě předběžného souhlasu se i zde mohly uplatit principy dobrovolné arizace.

Celý proces byl značně pomalý a plný komplikací. To bylo způsobeno velkými obavami, aby příliš urychlené řešení nezpůsobilo problémy se zásobováním obyvatelstva.⁶⁴ Přibližně po roce platnosti bylo vykoupeno 2 596 ha půdy, která patřila židovským majitelům. Dalších 25 299 ha bylo projednáváno ve výkupním řízení.⁶⁵ To trvalo kolem 2–3 měsíců. Nakonec byl celý tento proces zastaven v květnu 1941 nařízením **93/1941 Sl. z.** ŠPÚ mohl nadále pouhou vyhláškou oznamovat, které židovské pozemky se zestátňují. O rok, později v květnu 1942, bylo vyhláškou oznámeno, že veškeré zemědělské nemovitosti patřící židům propadají státu.⁶⁶

Druhým zákonem byl „zákon o židovských podnicích a židovských zamestnaných v podnicích“, který byl poté nazýván jako první arizační zákon.⁶⁷ Komplikovaný proces, kterým při přijímání prošel, i jeho obsah odráží slovenské politické a společenské poměry této doby. A to především velké spory v rámci HSLS mezi umírněným a radikálním křídlem. Výsledná podoba zákona poté ukazuje, jaké bylo rozložení sil. Radikálové nedokázali ještě, až na drobnosti, prosadit své požadavky.

tím, že „židia všeobecne vyradujú z pospolitosti árijských národov.“ Tento vývoj tedy muselo reflektovat i Slovensko. **Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky (TS SSR)**, 2. zasednutí, 22. 2. 1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 63.

⁶⁴ Poslanec T. Turček : „ tento majetkový presun môže mať kde-tu aj nepriaznivý odraz národohospodársky.“ TS SSR, 2. zasednutí, 22. 2. 1940.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 63.

⁶⁵ SNA, fond NS, Dr. J. Balko Tnľud 46/46.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 63.

⁶⁶ Úradné noviny 16. 5. 1942

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 63.

⁶⁷ Zákon **113/1940 Sl. z.**

Zákon tak naznačuje, jaké byly původní vize řešení židovské otázky u většiny politiků HSLS. Zákon vycházel ze dvou předchozích návrhů, které ještě nebyly schváleny, a navazoval na výše zmíněné nařízení „o obmedzení živnostenského podnikania“. První z nich byl podán ministerstvem vnitra už 10. května 1939. Měl za cíl omezit zaměstnávání židů v soukromých službách na 4 % z celkového počtu zaměstnanců. Po námitkách ministerstva hospodářství a spravedlnosti, jakož i Ústředního združenia slovenského priemyslu, vláda od tohoto návrhu upustila.⁶⁸ Druhým stavebním kamenem byl návrh zákona "o židovských podnikoch", který byl předložen 6. září 1939 Ministerstvem hospodářství k připomínkovému řízení. Většina příslušných míst nabádala k opatrnému postupu. Panovaly obavy, aby příliš radikální řešení nezpůsobilo nenapravitelné hospodářské škody. Ústřední svaz slovenského průmyslu k tomu poznamenal, že arizace je politicky nutná, avšak „do hospodárskej obnovy Slovenska je treba zapojiť každý kapitál, teda i židovský.“⁶⁹ Navrhoval také, aby arizace probíhala dále pouze na základě dobrovolnosti. Naopak představitelé středních a drobných podnikatelů viděli v arizaci především příležitost, jak se zbavit nepříjemné židovské konkurence, a požadovali rychlé a přísné řešení. Předsednictvo vlády podalo vlastní pozměňovací návrh. Ten vycházel z radikálních Morávkových koncepcí. V této době však radikálové ještě neměli dostatek sil své řešení prosadit. Zákon vzala na vědomí i ŽÚÚ jako nutné menší zlo.⁷⁰ Zákon byl Slovenským snemem přijat na zasedání 29. února. Prezident J. Tiso však uplatnil své právo a s připomínkami vrátil návrh zákona k novému projednání. První část se týkala určení a splácení likvidační hodnoty. Tato část připomínek byla sněmem nakonec přijata. Druhá oblast připomínek, ta závažnější, se týkala zřízení arizačního fondu, jenž měl finančně vypomoci sociálně slabším arizátorům. Fond měl disponovat částkou 50–100 milionů korun.⁷¹ V této věci nakonec prezidentovi vyhověno nebylo a fond zřízen nebyl. Jeho neexistence pak byla jednou

⁶⁸ Zasedání vlády 13. 7. 1939. SNA, fond MV, 3449/41.K. 161

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 46.

⁶⁹ Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 64.

⁷⁰ Návrh zákona židům předal přímo zpravodaj zákona poslanec V. Tvrдый, aby k němu mohli zaujmout stanovisko. SNA, fond NS, dr. V. Tvrдый Tnřud 15/45/1.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 46.

⁷¹ SNA, fond HÚPV, 33/1940

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 66.

z příčin hospodářského krachu celé arizace. Hlavním důvod bylo, že se nenašel nikdo, kdo by byl ochoten do fondu poskytnout peníze. Bankovní ústavy, se kterými se pro to počítalo, požadovaly státní garance. Ministerstvo financí a Slovenská Národní Banka se však postavili proti z obav před možnou inflací.⁷²

V rámci nového projednání byl do osnovy zákona přidán dodatek, který vyloučil možnosti odvolání proti arizačním rozhodnutím. Pravděpodobně na nátlak radikálů. Dne 25. dubna 1940 byl zákon znovu projednáván sněmem. Poslanec zpravodaj M. Hutka v důvodové zprávě zdůraznil, kromě základních ľudáckých teologických, nacionálních a antisemitských tezí, nutnost respektovat hospodářskou situaci i právní normy.⁷³ Zákon byl i tentokrát přijat s výše uvedenými změnami a 1. června 1940 vstoupil v platnost. První část zákona se týkala přímo arizace. Klíčové bylo ustanovení § 3, které umožňovalo župním úřadům odjímat židovská živnostenské oprávnění nebo je podrobit revizi. Toto se však nevztahovalo na podniky továrenského charakteru, které byly prozatím z arizace vyjmuty. Po odnětí koncese rozhodlo Ministerstvo hospodářství nebo župní úřad⁷⁴, zda podnik půjde do likvidace, nebo zda se bude arizovat. Arizace byla možná dvěma způsoby. Dále existovala možnost dobrovolné arizace. Jako se základní se však počítalo s arizací nucenou. Úředním rozhodnutím byl židovskému majiteli přikázán „odpredaj podniku (závodu) kvalifikovanému kresťanskému uchádzačovi“.⁷⁵ Po schválení musel židovský majitel odevzdat podnik do tří měsíců. Arizátor odpovídal jen za závazky do výše úředně stanovené likvidační hodnoty. Za závazky nad touto hodnotou ručil bývalý židovský majitel. Arizace byla možná úplná nebo částečná, kdy uchazeč převzal 51 % podniku s tím, že jej v budoucnu převezme celý. Zákon respektoval nabytá práva důvěrníků a správců dle předchozí právní úpravy. Podniky, kterých se arizace zatím nedotkla, musely být označeny viditelným nápisem „Židovský

⁷² „...keď že by šlo o nedovolený obchod a vydanie nekrytých bankoviek by znamenalo nežiadúcu infláciu.“ SNA, fond HÚPV, 36/1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 67.

⁷³ Normy „ založené na zásade spravodlivosti a slušnosti, ktoré musia byť pilierom každého usporiadaného, najmä kresťanského štátu.“ TS SSR, 33. zasedání, 25. 4. 1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 67.

⁷⁴ V Bratislavě arizace prováděl notářský úřad.

⁷⁵ Morávek, A. – b-: Arizačné zmluvy. Politika 1940, s. 138 a n.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štátě str. 47

podnik“. Druhá část zákona upravovala zaměstnávání židů v soukromých podnicích. Ve vyšších službách nesmělo být zaměstnáno více než 25 % židů k 31. prosinci. Každý rok se pak měl počet snižovat o 5 %, až se měl nakonec ustálit na 10 %. V ostatních oborech nesměl počet židovských zaměstnanců překročit 4 %.

Délka přijímacího procesu dokládá, jak komplikovaná situace tehdy v HSLS byla mezi znesvářenými křídly i jakou důležitost právě v tomto zápase měla židovská otázka. Ještě před přijetím zákona zaznívala z radikálních pozic velmi agresivní kritika.⁷⁶ Po jeho přijetí kritika ještě zesílila. Znovu především ze strany Hlinkovi gardy, přidala se i Deutsche Partei a nespokojenost vyjadřovala i oficiální německá místa. Výrazně do celé akce vstupoval taktéž A. Morávek z pozice své role u předsednictva vlády. Nijak už neskrýval ambice celý projekt převzít. Samotný zákon se realizoval pouhé tři měsíce. Za tu dobu se arizační zákon dotkl 229 židovských podniků z toho arizovaných bylo 50.⁷⁷ Hlavním důvodem byly organizační potíže. Především nedostatek vhodných uchazečů. S tím souvisel okamžitě vzniknuvší nátlak politických skupin HSLS, HG či DP, kteří prosazovali své kandidáty, kteří však většinou nesplňovali kvalitativní požadavky kladené Ministerstvem Hospodářství. Hlavním důvodem pro tak krátké trvání byl nátlak Němců na změnu režimu, jenž vyvrcholil Salcburským jednáním. Zákon sice platil ještě několik týdnů po Salcburském rokování. Situace se však pro umírněné politiky, kteří prosazovali opatrný a postupný arizační proces stávala neudržitelnou. Na poradě 1. srpna, kterou pořádalo Ministerstvo hospodářství s referenty župních úřadů a na které byl přítomen i A. Morávek, se probíraly možnosti, jak celý proces urychlit. Ministerstvo Hospodářství poté vydalo nové instrukce umožňující župním úřadům zkrácení tříměsíční lhůty. Nakonec ani to nestačilo a 11. září vydalo MH pokyny k ukončení arizace dle zákona **113/1940 Sl. z.**

⁷⁶ „Potom sú tu i tzv. odborníci. Zásluhou týchto ľudí sa stáva, že mnohé osožné návrhy sa zamietnu, alebo sa tak preformujú, že strácajú na svojom význame a sile... Tieto javy sice dočasne hatia, ale nezatia revolučný prúd, ktorý sa valí k vyriešeniu židovskej otázky na Slovensku. Usilie rekacionárov a zradcov nezadrží pochod slovenského národa...“ Gardista – noviny vydávané Hlinkovou gardou, 27. 1. 1940. „Máme sice zákon na riešenie židovskej otázky, ale verejnosť čaká viac.“ Gardista, 20. 4. 1940.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 67–68.

⁷⁷ Údaje nejsou úplné, tudíž jich mohlo být i více. SNA, fond MH, Prez.-A- 4870

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 69.

2.1 Změna režimu

Veřejnosti skrytý boj mezi dvěma křídly vládnoucí strany vrcholil na Slovensku právě na jaře a v létě 1940. Celý spor se zrcadlil i v plánovaném řešení židovské otázky. Umírněná frakce získávala čím dál větší převahu nad svými oponenty z řad radikálů. To se projevilo i na textu prvního arizačního zákona, který především odrážel vizi Tisova stranického křídla. Umírnění měli především větší podporu ve slovenské společnosti, a to především mezi elitami, které se nechtěly ztotožnit s brutálními praktikami radikální stranické opozice. Zároveň také umírněné křídlo sdružovalo výrazně větší počet schopných politiků. Koncem února 1940 podal A. Mach do rukou prezidenta tajnou demisi na všechny své politické funkce.⁷⁸ Krátce po podání své demise odcestoval do Německa, kde vyjednával podporu pro radikální hnutí. Byl přijat i J. Goeblesem a J. Ribbentropem. Domníval se že tak dostane J. Tiso pod tlak. Ten však s přijetím demise vyčkával. Poté, co radikálové rozpoutali další propagandistické štvání proti vedoucím představitelům strany a vlády, J. Tiso 21. května Machovu demisi přijal. V. Tuka zareagoval na vyhocenou situaci hrozbou vlastní demise a zdánlivě se stáhl na odpočinek do lázní Sliač, kde po celou dobu přijímal početné delegace.

Situace v Evropě však byla radikálnímu táboru nakloněna. Německo s nelibostí neslo především snahu ministra zahraničí F. Durčanského o alespoň z části nezávislou zahraniční politiku. Němcům se také vůbec nelíbil vnitrostátní vývoj na Slovensku se zřetelným odklonem od národního socialismu. Ochranná smlouva mezi Německem a Slovenskem prakticky nedávala Slovákům možnost na samostatnou zahraniční a obranou politiku. Po svém naprostém triumfu se však Hitler rozhodl, že je načase dát Slovensku najevo, že i jeho vnitřní záležitosti Němce zajímají a Slovenská nezávislost má své hranice. Toto vyjádřil i německý vyslanec v Bratislavě H. Bernard: „Slovensko bolo vizitkou, ktorú sme ukazovali malým východným európskym štátom, a najmä slovanským národom: takto samostatne môže žiť malý štát, ktorý sa uchýli pod ochranu Veľkonemeckej ríše. Bolo jasné, že ukazovanie vizitky bude časovo obmedzené podľa politickej situácie v Európe... Začínajúc 9. aprílom a 10. májom sa začala aj nová kapitola v nemecko-slovenských vzťahoch. Nová politická situácia nám dovoľuje stiahnuť našu vizitku... Prišiel teraz čas, aby sme ešte raz celkom zreteľne povedali...

⁷⁸ V té době byl A. Mach vedoucí úřadu propagandy a velitel HG

„že Slovensko patrí do nášho životného priestoru a platia len naše želania.“⁷⁹

28.května 1940 byl Německý vyslanec H. Bernard odvolán z Bratislavy. Zde měl za úkol podat obšírnou zprávu o vývoji na Slovensku. Ve své zprávě především rozebíral otázky slovenské zahraniční politiky. V části, ve které se zabývá vnitrostátními otázkami, hned na prvním místě figurovala židovská otázka. I v této oblasti podrobil Slovensko ostré kritice.⁸⁰ Němečtí představitelé i Němci na Slovensku začali jednoznačně dávat najevo, že na způsobu řešení židovské otázky přímo závisí budoucí vztahy Německa se Slovenskem a současně i existence slovenského státu.

K dovršení slovenské vládní krize došlo na německo-slovenských rokováních v Salcburku 27.–28. července 1940. Zde nacističtí představitelé v čele s Hitlerem a Ribbentropem ponižujícím způsobem nadiktovali slovenské delegaci vedené prezidentem Tisem požadované změny ve vládě. Z vlády musel odejít ministr zahraničí a vnitra F. Durčanský, který už ani nebyl vpuštěn na jednání. Záminkou pro jeho odstranění byl jeho údajný mírný postoj k židovské věci. Hlavním důvodem však byla přílišná snaha o samostatnou zahraniční politiku. Novým ministrem zahraničí se stal V. Tuka a ministrem vnitra A. Mach, jenž se znovu stal i hlavním velitelem Hlinkovi gardy.⁸¹ Téměř všemi neoblíbený V. Tuka se tak stal jedním z nejmocnějších představitelů Slovenského státu. Tukova pozice v rámci režimu se odvíjela téměř jen od německé podpory jeho osoby. Tato situace Němcům vyhovovala.⁸²

⁷⁹ ADAP X, Dok. 17.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 63.

⁸⁰ „Židovská otázka se nijako neblíži k riešeniu, takže títo najhorší nepriatelia Nemecka sa ešte aj na Slovensku pokladajú za nepostradateľných spoluobčanov.“

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 63.

⁸¹ „Vo vlastnej krajine treba podporovať tých ľudí, ktorí majú pozitívny vzťah k spolupráci, a nie tých, ktorí sa ju pokúšajú podkopať.“ Záznam rozhovoru A. Hitlera s J. Tisem, 28. 7. 1940. ADAP X, Dok. 248.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 64.

⁸² Tukovo nové postavení charakterizoval německý vyslanec ve své zprávě: „Tuka sa, ako sa tu veci majú, nemôže udržať ani za pomoci svojich priateľov Macha a Murgaša, ani za pomoci gardy. Udržať sa môže iba s úplnou morálnou podporou ríše, resp. jeho zástupcu. Preto si Tuka nemôže dovoliť vybočiť z nášho kurzu.“ **Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Politický archív zahraničného úradu – PA, AA)** – handakte leg. Radca S. Luther, Slowakei (Ges. Pressburg)

Salcburské rokování znamenalo zásadní posílení pozic radikálů. Neznamenovalo však jejich vítězství. J. Tiso se udržel v čele země a především v čele strany. Politický zápas o moc mezi dvěma křídly tak nadále pokračoval a nakonec dospěl až k porážce radikálů. Bylo to však za cenu mnoha ústupků a především převzetí některých nacionálně-socialistických praktik. Zejména pak právě v židovské otázce. Zde se Slovensko jednoznačně přiklonilo k radikálnímu nacistickému názorovému proudu a důsledky se brzy projevíly.

Hned po Salcburku dal předseda vlády V. Tuka najevo, jaké hlavní změny Slovensko čekají a poukázal na nutnost zostřené protižidovské politiky, „lebo je nezmyselné si predstaviť, že národnosocialistické Nemecko by chránilo Slovensko, keby tu panovali židia“.⁸³ Stupňující se útoky zdůvodnil pak už tradičně tak, že „židia sú nezmierniteľní nepriatelia národného socializmu, lebo sú buď komunisti, alebo kapitalisti“.⁸⁴

Němcům nyní již nic nebránilo, aby na Slovensku zřídili tradiční strukturu, která jim měla umožnit prosazovat protižidovskou politiku na neněmeckých územích. Nacisté své aktivity rozvíjeli již předtím. Především pomocí agentů **Sicherheitsdienstu (SD)**⁸⁵, kteří měli za úkol udržovat protižidovské nálady u obyvatel na patřičné výši. Současně s tím vyvíjeli němečtí diplomaté ustavičný nátlak na slovenskou vládu. Nyní však mohli na Slovensko vyslat přímo tým poradců pro řešení židovské otázky, které vedl pracovník **hlavního říšského bezpečnostního úřadu**⁸⁶ SS-Hauptsturmführer Dieter Wisliceny. Formálně byl přidělen k diplomatickému personálu německého zastupitelského úřadu. Fakticky podléhal přímo oddělení B4, vedenému Adolfem Eichmanem. Cíl svého působení na Slovensku Wisliceny sám přesně vystihl: „Pozbavím na Slovensku 90 000

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 64.

⁸³ Slovák, 1. 8. 1940.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 84.

⁸⁴ Slovák, 27. 8. 1940.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 84.

⁸⁵ Německá zpravodajská služba. Plnila funkci rozvědky i kontrarozvědky.

⁸⁶ Reichssicherheitshauptamt – hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA) vznikl 22. 9. 1939 sloučením Geheime Staatspolizei, Sicherheitspolizei a Kriminalpolizei. Členil se na 7 úřadů (Ämter). Čtvrtým úřadem (Amt IV) bylo Geheime Staatspolizei (Gestapo). Oddělení B4 mělo přímo na starost židy a řešení židovské otázky.

ľudí príjmu a majetku, vznikne z toho židovský problém, ktorý možno riešiť iba vyst'ahovaním.⁸⁷ Během srpna a září 1940 se už začal razantně prosazovat nový směr i v právní sfěře. Ministr vnitra Mach vydal řadu ministerských vyhlášek, kterými židům především odjímal různá oprávnění.⁸⁸ A zároveň svými interními instrukcemi nabádal ke sledování všech úředníků, kteří udržují styky s židy. Nadále se plánovalo, že i „árijsťí“ úředníci, kteří mají židovského partnera budou v budoucnu nahrazeni „opravdovým“ árijcem.

Výrazným zásahem do sociálního postavení židů bylo vyloučení všech židovských studentů a žáků ze škol. Židé směli navštěvovat pouze školy obecné. Vyučování však byli v oddělených třídách. Nakonec však, pro nesouhlasné reakce a též intervence ministra školství J. Siváka, byly důsledky toho nařízení přece jen zmírněny. Na obecných školách mohli židovští žáci pokud jich nebylo dostatek na samostatnou třídu navštěvovat vyučování spolu s ostatními žáky. Pro vyšší stupně vzdělání byly umožněny výjimky, které byly relativně hojně udělovány právě J. Sivákem. Konvertitům bylo umožněno navštěvovat všechny stupně.

V tomto období se také konečně podařilo radikálům prosadit dlouho plánované nařízení o súpise židovského majetku na Slovensku.⁸⁹ Ministerská rada ho schválila 20. srpna. Jeho provádění bylo svěřeno Hospodářské úřadovně při předsednictvu vlády. Soupis byl prováděn k 2. září 1940. Podléhali mu všichni židé, případně také jejich nežidovští partneři. Soupis měl být odevzdán do 16. září. Majetek byl rozdělen do čtyř kategorií: podnikový, polnohospodářský, domovní a jiný. Do poslední kategorie patřila hotovost, cenné papíry, pohledávky, šperky, osobní potřeby atd. Byly evidované i pohledávky, kterými byl majetek zatížen. Majetek přihlásilo 54 667 osob. Evidovaná hodnota jejich

⁸⁷ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945), str. 23

⁸⁸ Jednalo se o živnostenská oprávnění na hostinskou a vyčepní činnost, lovecké lístky, zbraně, psací stroje, motorové vozidla, fotografické a optické přístroje. Židovským osobám také bylo nadále zakázáno zaměstnávat v domácnostech arijské osoby mladší 40 let. Věstník verejnej správy vnutornej, 1940, 123, 132, 133

Mnoho žen tak přišlo o práci, což vyvolalo bouři nevole, na kterou vláda zareagovala velmi kuriozním nařízením **209/1940 Sl. z.**, kterým se nařizovalo zámožnějším rodinám zaměstnat povinně pomocnice v domácnosti.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 85.

⁸⁹ Vládní nařízení 203/1940 Sl. z.

majetku byla 4 322 239 000 Ks a dluhy na něm váznoucí byly 1 134 582 000 Ks.⁹⁰ Údaje z tohoto soupisu nebyly nikdy zveřejněny a sloužily čistě k úředním potřebám. Jejich reálný dopad byl však minimální. Národní socialisté neměli zájem na nějakém důsledném arizačním postupu, prováděném na základě přesných úředních pravidel. V jejich rukách se arizace změnila především v živelné rozkrádání, pro které byly přesné statistické údaje naprosto nežadoucí. To dokládá i fakt, že konečné výsledky byly vyhotoveny až v roce 1942, kdy už byly naprosto neaktuální.

Další vývoj na Slovensku výrazně poznamenal Ústavní zákon **210/1940 Sl. z.**, schválený slovenským sněmem 3. září 1940. Obsahoval pouze 3 paragrafy, avšak jeho význam byl dalekosáhlý. Na jeho základě byla Slovenská vláda zmocněna vydávat nařízení s mocí zákona ve věcech arizace. Vláda byla zmocněna na dobu jednoho roku od účinnosti zákona.⁹¹ V důvodové zprávě se uvádí jako hlavní důvod, že při řešení židovské otázky je nutno postupovat pružně a vyhnout se strnulým předpisům, které jsou překonané již v době vzniku. Čímž byl myšlen právě první arizační zákon **113/1940 Sl. z.** V rámci dosavadní praxe ale většina protizidovských právních předpisů nebyla přijata ve formě zákona. Avšak slovenský sněm si ponechával určitou možnost kontroly, jelikož mohl veškerá vládní nařízení vydaná na základě § 41/1939 Sl. z. nebo § 44 ústavy do tří měsíců od přijetí anulovat. Dle důvodové zprávy to postihovalo jejich důvěryhodnost a oslabovalo právní jistoty.

Především vláda toužila vydávat normy se silou zákona a ne pouze podzákoné normy, které mohl sněm vždy snadno derogovat. Nadále se tak už na sněm nemusela ohlížet. Zatímco vláda byla především v rukou radikálů V. Tuky a A. Macha, ve slovenském sněmu měli převahu příslušníci umírněného křídla strany. Odhlasováním tohoto zákona však poslanci sami sobě odebrali možnost na rok zasahovat do arizačního dění. Jak

⁹⁰ Největší podíl měl majetek kapitálový – 34,89 %, poté domovní – 31,14 %, podnikový – 18,08 % a polnohospodářský – 15,89 %. Dá se předpokládat, že veškerý židovský majetek nebyl svými majiteli přihlášen. SNA, fond SSR, 677/1943, predsednictvo snemu

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie str. 87

⁹¹ V původním návrhu byl požadavek, aby zplnomocnění trvalo dva roky. Ústavněprávní výbor však toto období zkrátil na jeden rok z důvodů, že „pri riešení tak naliahavej otázky, ako je otázka židovská, treba postupovať urýchlene.“ Toto prohlášení je však pravděpodobně účelové s cílem omezit vládě její nabyté pramovomoci. TS SSR, 43. zasedání, 3. 9. 1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 91.

konstatoval jeden z poslanců v září 1943, zplnomocněním vlády „prebral aj snem zodpovednosť za riešenie židovskej otázky“.⁹²

Během schvalování nedošlo ze strany poslanců k žádnému oficiálnímu zpochybnování zákona. Celý proces se také odehrával pod tichou pohrůzkou hrozby rozpuštění sněmu. Během jednorozhodčí doby platnosti nezaznamenaly žádné výrazné připomínky. Naopak se spousta poslanců na arizaci nějak podílela přes své posty ve státní správě či různé korupční metody. Někteří ji i veřejně obhajovali.⁹³

Zostřený protižidovský kurs hájil i vládní ministr G. Medrický, jeden z čelních představitelů umírněného konzervativního křídla strany.⁹⁴ A prezident Tiso v jednom ze svých projevů nenechával nikoho na pochybách, jaký je jeho vztah k židům: „... nedajbože, aby vojnu Nemeč prehrál. Všetci židia by prišli naspäť... celá táto vojna je vojnou sociálnou proti židovskému kapitálu... Plní sa na nich (židech – pozn. aut.) kliatba, keď žiadali na Pilátovi smrť Kristovu.“⁹⁵ Podzim 1940 tak dovršil změny v nazírání na řešení židovské otázky na Slovensku. Pod dojmem ohromujících úspěchů wehrmachtu, silném tlaku Německa i domácích radikálů akceptovala umírněná ľudácká frakce radikální postupy. Příčiny byly různorodé, jak strach tak mamon, dezorientace a i boj o moc. Výsledky však byly tragické.

Hned po přijetí ústavního zákona **210/1940 Sl. z.** začala dlouho požadovaná reorganizace v židovských věcech. A Morávek konečně dosáhl svého cíle a centralizoval veškerou arizační agendu ve svých rukou. Činnost Hospodářské úřadovny při předsednictvu vlády byla 15. září ukončena a hned den poté 16. září 1940 byl nařízením s mocí zákona **222/1940 Sl. z.** ustaven **Ústřední hospodářský úřad (ÚHÚ)**.

⁹² E. Filkorn.SNA, fond SSR, zápisy ze sněmovních výborů, bez čísla, kartón 278.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 92.

⁹³ Poslanec F. Hrušovský: „Zodpovední činitelia plnia len vôľu národa, keď radikálnymi opatreniami likvidujú vládu toho živlu (židů – pozn. aut.)...takáto operácia nie je bez bolesti..., ale národ vo svojom zdravom jadre nebojí sa vlády pevnej ruky, prísnych zákonov a prísneho poriadku.“ TS SSR, 54. zasedání, 20. 12. 1940

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 92–93.

⁹⁴ „V odžidovčení pojdemo tak ďaleko, aby tento element bol izolovaný nadorbo a navždy.“ SNA, fond NS, dr. G. Medrický, Tnľud. 55/46, zpráva **Slovenskej tlačovej kancelarie (STK)**

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 93.

⁹⁵ Slovák, 1. 10. 1940.

Ivan Kamenec: Tragédia politika, kňaza a človeka, str. 91.

Jeho působnost byla stanovena v § 2 – vykonat vše potřebné k vyřazení židů z hospodářského a sociálního života a k převodu jejich majetku křesťanům. Předsedou úřadu se stal A. Morávek.⁹⁶ Úřad podléhal přímo ministerskému předsedovi a v židovských záležitostech měl téměř neomezené pravomoci. Proti jeho rozhodnutí nebylo možné se odvolat. Svými závaznými pokyny mohl úkolovat jiné státní úřady. Ty byly povinné uvolnit pro něj své zaměstnance. Vyjma agendy, která patřila pozemkovému úřadu, ÚHÚ rozhodoval o veškerém ostatním židovském majetku.

Jako přidružená organizace vznikl také nový centrální úřad pro židy, tzv. **Ústředna židov (ÚŽ)**. Veškeré dosavadní organizace byly do konce září 1940 zrušené.⁹⁷ ÚŽ povinně zastupovala veškeré slovenské židy a stala se jednou z hlavních pák, pomocí nichž vláda uskutečňovala svojí protižidovskou politiku.⁹⁸ Formálně se Ústředna židů měla starat o veškeré židovské záležitosti. Měla organizovat pracovní převýchovu, židovské obecné školy a vést evidenci obyvatel. Pro informování vydávala vlastní Věstník, který musel povinně odebírat každý člen. Jiný židovský tisk byl zakázán. Činnost ústředny byla hrazená z příspěvků vlastních členů. V čele úřadu stál předseda, který byl jmenován ÚHÚ.⁹⁹ Zaměstnával okolo 350 osob. Členil se na sedm odborů: přeškolovací, vystěhovalecký, sociální, kulturní a školský, matriční, tiskový a finanční. V lednu 1941 přibyl ještě odbor pro neizraelity, do kterého spadali konvertité a ateisti.

⁹⁶ Při budování úřadu se neuplatnili klasické zásady platící pro státní instituce. A. Morávek budoval úřad na vůdcovském principu a vyžadoval od všech zaměstnanců maximální loajalitu. Klasické řízení se zde neuplatňovalo, platilo zde tzv. revoluční plánování, což byla především Morávkova svévole. Už za několik měsíců narostla korupce následovaná anarchií na úřadech do obrovských rozměrů.

⁹⁷ Tím zanikla i Židovská ústřední úřadovna, která zastupovala velkou část slovenských židů. Spolu s ní zanikly i veškeré jí podřízené vystěhovalecké organizace. Program emigrací i pracně budované vztahy s cizinou tak byly rázem ztraceny.

⁹⁸ Organizace vznikla podle osvědčeného německého vzoru Reichsvereinigung der Juden in Deutschland s cílem zapojit židy do procesu vlastní diskriminace a později fyzické likvidace. V protektorátu tuto úlohu zastávala Židovská náboženská obec v Praze. I Morávek plánoval, že „značnou část přípravných a informačních prací (při uskutečňování protižidovských opatření – pozn. aut.), bez toho, že by sa vedelo, akému účelu to bude slúžiť, bude prevádzat' jednotná povinná židovská organizácia.“ **Štátni oblastný archív (ŠOBA) Bratislava**, fond ES Bratislava, A. Morávek, 4/48.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 98.

⁹⁹ Prvním předsedou byl A. Schwarz, který však byl v létě 1941 uvězněn pro nedostatečnou spolupráci. Jeho následovníkem byl A. Šebestyén.

Veškerá jeho činnost byla pod absolutní kontrolou ÚHÚ a podléhala minimálně předběžnému schválení Morávkovy úřadu. Na vedoucí místa byli vybíráni lidé slabí a snadno manipulovatelní, kteří pak informovali čelní představitele radikálů o veškerém dění. Pro řádnou činnost úřadu zaměstnanci potřebovali dostat výjimky z protizidovských opatření. Ty jim však udělovány nebyly a naopak sám Morávek doporučoval, aby vůči zaměstnancům úřadu byl praktikován ztřeštěný režim, čímž byla vynucována větší závislost jeho členů. Po skončení organizačních příprav začala vláda na základě zplnomocňovacího ústavního zákona vydávat konkrétní akty. Začaly vycházet desítky nařízení a vyhlášek, které byly často ještě dříve, než začaly platit, nahrazeny novými. Celý proces tak začínal být stále chaotičtější, což přispívalo k prohlubování korupčního prostředí.

Židé byli postupně zbavováni možnosti manipulovat se svým majetkem.¹⁰⁰ Nejprve jim byla v září nařízením omezena možnost manipulovat s majetkem maximálně do výše 500 Ks. Vyjmuty byly pouze převody vycházející z obchodní a podnikatelské činnosti a dědění. Jiné převody musely být povoleny ÚHÚ a podléhaly 20% manipulačnímu poplatku z celkové sumy.¹⁰¹ Poté následovala snaha omezit židům možnost manipulovat s penězi a cennostmi. Veškeré platby ve prospěch židů se mohly nadále provádět pouze na speciální vázaný účet v bance. Z vkladních knížek byly výběry omezeny na 1 000 korun týdně a později jen na 150 Ks. Dále u sebe židé nesměli mít hotovost větší než 3 000 Ks. I tato částka byla později snížena na 500 Ks. Museli kromě toho do bank odevzdat veškeré cennosti (šperky, cenné papíry, umělecké předměty). Ti, kteří tak učinili, své věci navždy ztratili. Banky pověřené správou židovských vázaných účtů museli Ústřednímu hospodářskému úřadu nahlásit výši uložené částky a oznamovat veškeré změny.¹⁰² Každá manipulace přesahující uvedené částky musela být povolena ÚHÚ. To se však příliš nedodržovalo. Záhy po schválení zplnomocňovacího zákona

¹⁰⁰ Nařízení 243/1940 Sl. z., 271/1940 Sl. z., 272/1940 Sl. z., 293/1940 Sl. z.

¹⁰¹ Tyto peníze formálně směřovaly do fondu pro vystěhovalce, který byl spravován ÚHÚ. Ten z něho mohl čerpat do výše 35 % pro vlastní potřeby a neomezeně s nimi mohl disponovat předseda vlády. Tento fond však nikdy neměl plnit své deklarované poslání a byl jen dalším prostředkem, jak připravit židovské občany o jejich majetek.

¹⁰² V srpnu 1941 se na účtech nacházelo ještě 245 milionů Ks. SNA, fond ÚHÚ, legislativně-právní odbor, bez čísla, kartón 43, status Fondu pro podporu židovského vystěhovalce
Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 100.

začal být revidován i První arizační zákon nařízením o zaměstnávání židů.¹⁰³ Nadále bylo možno zaměstnávat židy pouze se souhlasem ÚHÚ. Všichni zaměstnavatelé byli povinni do 15. září 1940 podat žádost. Povolení jím vydaná byla časově omezena a mohla být kdykoliv zrušena. Plat židovského zaměstnance byl omezen na 1 500 Ks, a to bez ohledu na pracovní zařazení.¹⁰⁴ Vzhledem k tomu, že na straně radikálů panovaly obavy, že zaměstnavatelé se nebudou chtít těchto levných zaměstnanců vzdát, byl na ně ze strany ÚHÚ činěn nátlak, aby co nejrychleji nahrazovali neárijské zaměstnance.¹⁰⁵ Za pracovní povolení pro židy platili zaměstnavatelé částku od 50 do 5 000 Ks, která směřovala do vystěhovaleckého fondu.¹⁰⁶ V pozdějších letech byla tato pracovní povolení rychle odnímána. Na státní zaměstnance se tato nařízení nevztahovala, avšak i zde vyvíjeli radikálové a němečtí poradci nátlak na jednotlivá ministerstva, aby se svých židovských zaměstnanců zbavila. Proto i zda docházelo k propouštění, avšak nedosahovalo míry v soukromém sektoru.

Další novelizací zákona **113/1940 Sl. z.** bylo nařízení o židovských podnicích, tzv. Druhý arizační zákon.¹⁰⁷ Osnova tohoto nařízení byla vypracována ÚHÚ a otevřeně se stavěla proti předchozím arizačním principům ustanoveným umírněnými a finančními kruhy a Ministerstvem hospodářství. V § 5 (tzv. Arizační paragraf) byl Ústřední hospodářský úřad zmocněn provádět všechna nutná opatření pro odstranění židů z hospodářského života. Mohl nařizovat i hromadnou likvidaci židovských podniků. Dobrovolná arizace byla nadále vyloučena.¹⁰⁸ Nyní se určený židovský majetek převedl

¹⁰³ Nařízení **256/1940 Sl. z.**; nařízení **305/1940 Sl. z.**

¹⁰⁴ Vyhláška předsedy ÚHÚ 419/1941 Úr. Nov.

¹⁰⁵ A. Morávek ve své arizační příručce na toto téma poznamenal: „Osobná spolaľhivosť majiteľa takého podniku, v ktorom je nepomerne veľa židovských zamesnancov alebo kde prevažnu väčšinu popredných zamestnaneckých miest majú židia vo svojich rukách, je v najvyššej miere pochybná a je eminentným záujmom zakročiť proti nim.“ Morávek, A.: Příručka pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov. Bratislava 1940, str. 31
Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 101.

¹⁰⁶ Do 15. 11. 1940 bylo podáno 13 000 žádostí o povolení. SNA, fond NS, dr. Karol Mederly, Tnľud. 15/47, referát A. Morávka na zasedání Štatnej rady, 26. 3. 1942
Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 101.

¹⁰⁷ Nařízení **303/1940 Sl. z.**

¹⁰⁸ Vývoj byl podobný jako v Německu. V letech 1933 – listopad 1938 byla možná dobrovolná arizace, poté už jen nucená.

do rukou určené osoby úředním rozhodnutím ÚHÚ. Podíl židovského majitele byl určen také úředně, pokud ovšem neproběhla arizace úplná. Židovský spolumajitel neměl na chod podniku už formálně vůbec žádný vliv, mohl být toliko poradcem arizátora, případně jeho levnou pracovní silou. Arizátor mu mohl dát výpověď s výpovědní lhůtou určenou v arizační smlouvě nebo na příkaz ÚHÚ.¹⁰⁹ Během roku tak došlo k likvidaci nebo arizaci veškerých židovských podniků, které podléhali arizaci. Tato rychlost byla A. Morávkem několikrát vyzdvižována jako velký úspěch slovenského nacionálního socialismu a jeho úřadu. Realita však byla jiná. Celý arizační proces prováděný Ústředním hospodářským úřadem způsobil v drtivé většině zánik fungujících židovských podniků a s tím související vznik obrovských škod v ekonomické situaci země. Velkou újmu utrpělo také slovenské bankovníctví a věřitelé obecně, jelikož už nikdo nesplácel dluhy váznoucí na bývalém židovském majetku.¹¹⁰ Zánikem spousty podniků stoupla také nezaměstnanost, byť ta ve válečném slovenském státě nepředstavovala vážnější problém.

Nejčastější formou arizačního procesu byla likvidace židovských podniků. Od konce roku 1940 se denně vyhotovily desítky likvidačních dekretů. Na jejich základě byl majitel povinen zlikvidovat podnik do 15 dnů a na příslušný úřad odevzdat živnostenské povolení. Z likvidačního zůstatku měli být uspokojeni případní věřitelé. To však již nebylo možné, protože židé již nemohli disponovat se svým majetkem. Na jaře bylo tempo likvidací ještě zrychleno zkrácením lhůty na 10 dnů. Okresní úřady celou operací pověřené ji následně zkrátily dokonce na 8 dní. Do února 1941 bylo podepsaných okolo 3 000 dekretů a v červenci Morávek informoval již o 6 818 zlikvidovaných podnicích. Na zasedání státní rady 26. března 1942 referoval o konečném čísle 9 935 podniků.¹¹¹

¹⁰⁹ Vyhláška ÚHÚ 130/1942 Úr. nov. z 19. 3. 1942 stanovila, že všichni zbývající židovští partneři dostávají výpověď k 1. 4. 1942. Bývalí společníci nadále mohli zůstat v podniku jako zaměstnanci, na to však potřebovali povolení ÚHÚ. Tato vyhláška již patřila k přípravným opatřením na deportace.

¹¹⁰ Věřitelům bylo na základě nařízení **228/1940 Sl. z.** zakázáno, aby soudní spory či případné exekuce pokračovaly proti novým arijským majitelům.

¹¹¹ Po válce pak druhý předseda ÚHÚ L. Paškovič poupravil konečné číslo na 10 025. SNA, fond NS, Dr. V. Tuka, TnFud. 7/46, zpráva A. Morávka ze zasedání Státní rady z února 1942; fond ÚHÚ, 3550, 1941, prez.; fond NS, Dr. Karol Mederly, TnFud. 15/47, referát A. Morávka na zasedání Štatnej rady, 26. 3. 1942

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 105.

Méně častým jevem, ale pro mnohé lákavějším a propagandou zdůrazňovanějším, bylo převzetí židovských podniků příslušným arizátorem. Do té doby probíhající arizace ÚHÚ jednoduše přerušil. Zrušil funkce všem dosavadním důvěrníkům dosazeným do židovských podniků a vyjma pěti odvolal i všechny dosavadní správce dosazené Ministerstvem hospodářství. Na jejich místa dosadil nové, které si podřídil zvláštním slibem věrnosti, vynuceným vlastními nařízeními.¹¹² V listopadu a prosinci jmenoval Ústřední hospodářský úřad 800 nových dočasných správců. Hlavním výběrovým kritériem byla již nepokrytě politická spolehlivost, a to především vůči radikálům. Dočasný správce prakticky převzal veškerou správu podniku. Zisk se stále odváděl na vázaný účet židovského majitele. Správci se však mohli relativně bez obav obohacovat z podnikové pokladny a objevovaly se i zprávy, že žádný zisk neodvádějí.¹¹³

Na základě výměru ÚHÚ, kterým zároveň získali živnostenskou koncesi, se stávali majiteli a byli povinni splatit do 4 měsíců likvidační hodnotu podniku. Toto arizátoři i přes úlevy, kterým jim byly postupně schvalovány, nebyli schopni plnit.¹¹⁴

Velkým problémem bylo i samotné určení likvidační hodnoty. Tu měly stanovovat speciální likvidační komise při okresních a župních úřadech, na to však neměly dostatek lidí. Vypomáhat jim měla také **Slovenská revízna a dôvernícka spoločnosť (SRDS)**, ale ani společně neměly tyto instituce dostatek lidí na takto rozsáhlý projekt. Konečné slovo však měl vždy ÚHÚ. Běžně tak byla likvidační hodnota podhodnocena a i několikrát přehodnocena, pokud dotyčnému arizátorovi nevyhovovala. Od léta 1941 se už spolupráce okresních a župních úřadů nevyžadovala. Arizátor sám vyhotovil odhad a poslal ho na ÚHÚ a na SRDS, která se k němu vyjádřila. Osoba, která měla částku platit, tak sama vytvářela hlavní odhad. Často tak byla záměrně sabotována práce SRDS, aby se nebylo možné dobrat reálné hodnoty. O arizaci tak byl samozřejmě obrovský zájem. Spousty lidí v ní oprávněně viděli možnost snadného zbohatnutí. Hned několik různých institucí vyhotovilo seznam vhodných uchazečů.¹¹⁵ Vidina peněz rozpoutala už ničím nezakrývaný střet mezi jednotlivými frakcemi strany, což se

¹¹² nařízení 244/1940 Sl. z.; nařízení 314/1940 Sl. z.

¹¹³ SNA, fond ÚHÚ, 461/ 1940, 630/1941, 665/ 1941, 5895/1941, prez.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 107.

¹¹⁴ V tomto termínu žádný arizátor svojí povinnost nesplnil. Dle pozdějšího předpisu stačilo splatit pouze 1/5 požadované ceny a zbytek ve splátkách do 5 let.

¹¹⁵ Především generální sekretariat HSES, Velitelství **Hlinkovy gardy (HG)** a DP.

odráželo i na stránkách tisku. Konečné slovo si však neustále držel A. Morávek a jeho úřad. Personální otázka také nakonec byla hlavní příčinou krachu celého procesu. Arizátoři se rekrutovali především z řad samotných úředníků ÚHÚ a jiných orgánů státní správy, přestože to bylo přímo zakázáno.¹¹⁶ Dále pak z jejich rodinných příslušníků a přátel.¹¹⁷ Korupce a protekcionismus nabyly vskutku obrovských rozměrů. Zjevné porušování zákonů ze strany ÚHÚ vyvolávalo jen další vlny úplatků a vzájemných udání a vzájemného obviňování mezi uchazeči.

Kvalita a odborná způsobilost spousty arizátorů byly na tak nízké úrovni, že v novinách začaly vycházet rubriky se základními radami, jak řídit podnik. Některé rady by za normálních okolností byly až komické: „Začínáme tým, že sa naučíme dobre rátať... A pomoc je predsa tak blízko! Teraz je čas prázdnin. Naši študenti, akademici či stredoškolači sa vrátili domov na prázdniny. Títo iste vedia toľko z počtov, aby tých, ktorí potrebujú pomoc, naučili aspoň toľko rátať, koľko to vyžaduje ich obchod.“¹¹⁸ Tato katastrofální situace velmi brzy vyvolala kritiku, která postupem času nadále sílila. Objevovaly se i požadavky na kontrolu činnosti ÚHÚ a odvolání A. Morávka. Jeho pozice však byla prozatím neotřesitelná. Morávek byl také velmi kritizován za příliš ochotnou spolupráci s Němci. Němečtí uchazeči o arizaci měli dokonce přednost před slovenskými. Morávek dokonce nabídl F. Karmasinovi, předsedovi DP, třetinový podíl na všech arizacích. Němci však měli zájem pouze o některé podniky.¹¹⁹ Na popud D. Wislicenyho vznikla v únoru slovensko-německá komise, která měla řešit sporné arizační případy.¹²⁰ Napětí mezi oběma stranami to však nezklidnilo. I když se Němcům podařilo ovládnout řadu důležitých podniků, nepodařilo se jím zatlačit slovenskou

¹¹⁶ Zákon 133/1941 Sl. z. umožnil státním úředníkům a státním zaměstnancům stát se arizátory, předpokládalo se však, že budou po převzetí podniku propuštěni. Běžně však úředníci zůstávali nadále ve služebním poměru.

¹¹⁷ Sám A. Morávek v 41 zdokumentovaných případech umožnil arizovat majetek sobě či svým příbuzným. Osobně arizoval šest podniků. ŠOBA, fond LŠ Bratislava, A. Morávek, 4/48
Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 115.

¹¹⁸ Slovo k arizátorom. Slovák 17. 7. 1942. č. 160.
Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 80–81.

¹¹⁹ Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 79.

¹²⁰ Na čele komise stáli F. Galán a F. Karmasin.

buržoazii do pozadí.¹²¹ Na zasedání státní rady 26. března 1942 Morávek prohlásil arizaci za skončenou a shrnul její výsledky, které jsou zobrazeny v následující tabulce.¹²² Nezapomněl se také pochválit za výborné výsledky a za svou práci sklídl pochvalu od svého ochránce V. Tuky.

<i>Obor</i>	<i>Celkový stav živnostenských koncesí k 14. 3. 1939</i>	<i>Z toho v židovských do 14. 3. 1939 absolutně/vprocentech</i>		<i>Arizované židovské podniky k 31. 12. 1941</i>	<i>Zlikvidované židovské podniky k 31. 12. 1941</i>
Železářský	7098	1173	16,5	199	508
Dřevařský	6286	863	13,6	201	522
Potravinářský	30256	7457	24,6	637	4460
Textilní	9057	3233	35,7	459	1884
Koželužský	6344	832	13,1	89	530
Stavební	3830	335	8,9	57	376
jiný	16395	3381	20,6	245	1655
dohromady	79266	17274	21,0	1888	9355

Kritiky to však neodradilo. Na zasedání státní rady 29. 4. 1942 Msgr. Marsinu přednesl: „Ústředný hospodársky ústav... na pominulú dvojročnú lehotu pri tom veľkom a drahom aparáte mohol viac, lepšie a užitočnejšie a pre štát lukratívnejšie vykonať, keby si ÚHÚ bol dal povedať a nebol fedroval záujmy istých jednotlivcov a nebol trpel, ak priamo nezavinil, zbujnené nepravosti. Lebo prečo dovolil ÚHÚ, aby vlastní úradníci (asi 20) arizovali viacmiliónové podniky, čím sa poctivým záujemcom odborníkom krívdilo... Prečo dostali tajomníci gen. sekretariátu arizácie, ktorí mali vlastne kontrolovať pridelovanie. Prečo dostali vysokopostavení úradníci na ministerstvách a ich panie aby mohli si sadnúť do výnosných podnikov na všeobecné pohoršenie a prečo

¹²¹ Německý kapitál si vytvořil na Slovensku silnou základnu především převzetím podniků, které byly do 15. 3. 1939 ve vlastnictví českých podnikatelů. Nadále pak posílil právě během arizace a ovládal velkou část slovenského průmyslu a bankovníctví. Na druhou stranu i slovenští podnikatelé po dobu existence slovenského státu výrazně posílili. Na Slovensku panovala válečná konjunktura a došlo k velkému ekonomickému růstu. A nikdy nedošlo k tomu, aby byl významnější slovenský podnik převzat Němci.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 84.

¹²² Statistický přehled ÚŽ k 31. 12. 1941. Údaje se shodují s těmi, které prezentoval A. Morávek na státní radě 26. 3. 1942. SNA, fond ÚHÚ, K. 694; Slovenská Pravda. 23. 3. 1941; Slovák, 8. 6. 1941; Úrad. Nov. 1. 2. – 27. 9. 1941, č. 6 – 53.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štátě* str. 77.

sa pri arizácii podľa kvóty nerešpektoval všade slovenský živel?¹²³ Nutno podotknout, že kritika arizace samé se neobjevovala. Byl napadán pouze její průběh, a to z různých pohnutek. Ať už to bylo zjevné porušování zákona, nebo obavy o národní hospodářství, ale často byla pravým motivem především závist.

Arizace domovního majetku probíhala podobně, jako podniková.¹²⁴ Do židovských domů byli dosazováni dočasní správci, kteří přebírali práva majitele a získali právo na vysokou rentu. K tomu si ještě mohli vybrat jakýkoliv byt v domě k používání. Dočasní správci o „své“ domy nejevili většinou valný zájem a pouze pobírali odměny a případně užívali byt, na který měli nárok. Svěřený majetek tak začal velmi brzo chátrat. Nařízení nepostihovalo jen majitele domů, ale i židovské nájemníky. Každý z nich nyní mohl dostat výpověď se 14denní lhůtou, pokud o byt projevil zájem nějaký arijec.

Koncem září 1941 převedl ÚHÚ správu židovského domovního majetku pod správu okresních úřadů. Vlastnická práva k těmto domům nabyt stát. Situace se tím však nezlepšila.¹²⁵ Okresní úřady neměly dostatek lidí, aby se mohly o domy adekvátně starat, a ty dále chátraly. Podobně jako v jiných oblastech ani zde se nepodařilo dosáhnout arizací deklarovaného cíle, a to pomoci sociálním rodinám s bydlením.¹²⁶

Slovenský režim se nespokojil pouze s ožebračováním židovských obyvatel. S rostoucím tempem arizace slábla jejich základní práva a destabilizovalo se jejich sociální postavení. Mnohá protižidovská opatření byla schvalována na místní úrovni či vůbec neměla co do činění se státními úřady, nýbrž to byla pouze iniciativa HSL'S, HG, DP či **Freiwillige Schutzstaffel (FS)**. Centrální úřady se chovaly různě. Někdy byly iniciátorem těchto opatření. Jindy jen přihlížely nebo akci požehaly svým tichým souhlasem. Jednou ze snah bylo vytlačit židy do ghet.¹²⁷ Dělo se tak vyhláškami ÚHÚ,

¹²³ Zápis ze 4. zasedání státní rady z 29. 4. 1942. SNA, fond ÚPV, A/ 902305/70-61 K. 242.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 78.

¹²⁴ Nařízení **257/1940 Sl. z.**, nařízení **44/1941 Sl. z.**

¹²⁵ Vyhláška **238/1941 Sl. z.**; Úřední noviny 6. 12. 1941.

¹²⁶ „Nazdávali sme sa, že vyst'ahovním židov predsa len znateľne sa zaplní medzera, ktorá tu bola. Lenže akosi nebaďať, žeby sa bytová medzera zmenšovala.“ Slovák, 26. 7. 1942.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 118.

¹²⁷ A. Morávek; „Židia budú pomaly, ale iste vytlačaní tam, odkiaľ do stredu mesta prišli – do židovského geta. Pokiaľ nebudú môcť byť vyst'ahovaní (mimo území státu – pozn. aut.), budú musieť sa utiahnuť do židovských štvrtí.“ SNA, fond ÚHÚ, 916/1940.

kterými se zakazoval pobyt židů na určitých místech. Vyhlášky sice vydával Morávkův úřad, ale žádosti o jejich vydání pocházely od místních orgánů státu, HSLS, HG či DP. První postižené město byla Bratislava a brzo následovala města další. Nakonec 21. 12. 1941 ÚHÚ zakázal židům pobyt ve všech slovenských městech na místech, která nesla jméno A. Hlinky nebo A. Hitlera. Zákaz byl postupně rozšiřován o další místa, často podle toho, jak jednotliví funkcionáři žádali o zajištění bydlení na lukrativních místech.¹²⁸

Některá místní opatření měla však ještě krutější dopad než opatření centrálních úřadů. Od podzimu se konaly porady místních funkcionářů, které navštěvovali často i lidé jako A. Morávek nebo D. Wisliceny. V místních vyhláškách se pak zakazovalo židům navštěvovat parky, knihovny, kulturní události, restaurace apod. Kromě bohoslužeb se ani nesměli shromažďovat ve větších počtech. Také byl zakázán styk s nežidovským obyvatelstvem. Za porušení těchto předpisů hrozily pokuty, nebo i vězení.

V létě 1941 legalizovalo Machovo Ministerstvo vnitra násilnosti páchané na židech HG a FS. Od té chvíle mohli příslušníci zmíněných militantních organizací legitimovat a kontrolovat židy, vykonávat osobní a domovní prohlídky či případně dotyčného zadržet.¹²⁹

Nejtvrďší perzekuce se židům dostalo v Šarišsko-zemplínské župě, v níž žilo nejvíce židů z celého Slovenska. Patřili však mezi ty nejchudší. Místní župan A. Dudáš velmi aktivně spolupracoval při arizaci židovského majetku a sám vymýšlel, jak co nejvíce omezit práva židů ve své župě. Nejradiálněji byla vyhlášky z jara 1941, které dávaly židům povinnost být na veřejnosti označeni žlutou páskou na rameni.¹³⁰ Zařízení bylo přísnější než jeho pozdější celostátní obdoba uzakoněná v „židovském kodexu“. Označení musel nosit každý žid, i děti mladší šesti let (ty byly v kodexu z této povinnosti vyňaty).

Státní orgány už vůbec nezasahovaly a ani netlumily projevy protižidovské nenávisti. Jako byli místní pogromy, vandalství na židovském majetku, okrádání a bití židovských

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 118–119.

¹²⁸ Zákaz se týkal 52 měst. V nich žilo 43 124 osob označovaných za židovské v 10 931 bytě. Na zakázaných místech se nacházelo 3 109 bytů (28,52 %), ve kterých žilo 13 000 osob.

Ladislav Hubenák: Rasové zákonodárstvo na Slovensku (1939–1945), str. 91.

¹²⁹ Vyhláška MV č. 545/1941 Úr. nov.

¹³⁰ Vyhlášky byly uveřejněny v Úředních novinách 8. 3. 1941 a 5. 4. 1941.

občanů. Tyto akce měly na svědomí převážně pochybné živly sdružující se v HG a FS. Naopak vláda vše podporovala hysterickým protižidovským štváním. Především byli obviňováni z vyvolání nepopulární války. Vše ještě zesílilo poté co Slovensko vstoupilo do války proti SSSR a židé byli automaticky ztotožňováni s komunisty.¹³¹ Válka byla krajně nepopulární, proto prakticky vše co s ní souviselo bylo svedeno na židy. Těmito lživými argumenty pak vláda zdůvodňovala i další zostřený postup proti židům. Vojáci vracející se z fronty však často přinášeli úplně jiné zprávy, což pomalu začínalo měnit pohled veřejnosti na židovskou otázku.

Také veškerá protirežimní a odbojová činnost byla ztotožňována s židy. V instrukci ministerstva vnitra členům HG a FS se pravilo, že protižidovská nařízení „netreba vysvetľovať dľa litery zákona, jako boli chápané za čechoslovakizmu, ale v duchu novej doby a v duchu boja proti židom a židobolševikom... lebo boj proti židom a komunistom treba viesť nekompromisne“.¹³²

Vláda se však s dosavadním průběhem protižidovské politiky nespokojila a začala připravovat rozsáhlou kodifikaci protižidovských nařízení, která později byla známá pod názvem židovský kodex. Slovenští fašisté vycítili šanci na novelizaci nařízení **69/1939 Sl. z.**, jenž vymezovalo židy doposud na konfesním základě, a prosadit tak rasové principy řešení židovské otázky, po čemž už dlouho volali.¹³³ Bylo také třeba nějak upravit obrovské množství protižidovských nařízení vydaných v předchozím roce, která vytvářela naprosto nepřehlednou úpravu. Běžně se stávalo, že si jednotlivé normativní akty přímo protiřečily. Veškeré přípravy probíhaly ve značném spěchu. Vláda spolu s Ústředním hospodářským úřadem chtěla vše stihnout ještě před skončením svého zákonného zmocnění. Dne 1. září byla osnova nařízení předložena

¹³¹ Historik Fr. Hrušovský; „... bolševismus je dielom židovstva... nielen v Moskve, ale vo všetkých štátoch“. TS SSR, 78. zasedání, 19. 12. 1941.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 124.

¹³² SNA, fond SN, dr. P. Starinský, Tnľud. 49/45.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 124.

¹³³ „Pracujúca pospolitosť žiada norimberské zákony. Volanie po rasistickom riešení židovskej otázky na Slovensku... Koreň židovskej otázky je v židovskej krvi. Treba zabrániť, aby cudzia, menejcenná židovská krv sa vlievala do tela slovenského národa, aby cudzorasoví odporní židáci mohli przniť slovenskú krv a bastardizovať slovenský národ“. Gardista, 10. 8. 1941; Ludové noviny, 31. 8. 1941.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 125.

legislativní radě státu a už o týden později byla přijata a vyšla ve Slovenském zákoníku jako nařízení **198/1941 Sl. z.** O právním postavení židov. Bylo to nejrozsáhlejší legislativní dílo, které ve slovenském státě vyšlo. Kodex obsahoval 270 paragrafů a dle obsahu je možné ho rozčlenit na tři části. První část shrnovala a prohlubovala společenská, občanská a osobnostní omezení práv. Veškeré osoby podléhající tomuto zákonu musely nadále být na veřejnosti označeni (§ 8). Židé mohli být na úřední příkaz odkudkoli vystěhováni na místo jím určené (§ 28). Radikálům se také konečně podařilo prosadit zákaz sňatků a pohlavního styku mezi židy a nežidy. Porušení bylo klasifikováno jako přečin a bylo za něj možno udělit trest 3, respektive 5 let (§ 9-11). Do této části spadaly i zákazy práce v soukromých a státních službách a svobodných povoláních, nucená pracovní činnost. Bylo zasahováno i do náboženských práv. Pro kontrolu těchto norem vzniklo na ministerstvu vnitra nové 14. oddělení, tzv. židovské. Druhá část kodifikovala a zpřísnila majetkoprávní postavení židů. Přebrala dosavadní platná nařízení a případně je ještě poupravila. Především se dále zúžil počet předmětů spadající do osobního vlastnictví, které pak byli konfiskovány. Třetí a nejobsáhlejší část potvrzovala probíhající arizační proces. Postavení ÚHÚ bylo upevněno. Proti jeho příkazům vyplývajících z kodexu nebylo možné odvolání. Zásadní změnou oproti dosavadnímu pojetí bylo nové vymezení pojmu žid v úvodních obecných ustanoveních. Prosazuje se rasistická koncepce a zavádí se nový pojem míšence. Židem byl ten, kdo pocházel od třech podle rasy židovských rodičů (§ 1 odst. a). Míšenci se rozlišovali podle počtu rodičů na ty, co pocházejí ze dvou rodičů a na ty co z jednoho. Pokud míšenec pocházející ze dvou židovských rodičů splnil jednu ze čtyř podmínek, byl pokládán za žida. Ty zněly: byl-li po 20.4. 1939 Israelského vyznání nebo po 20.4. vstoupil do manželství s židem, pocházel s manželství se židem dle § 1 ods. a uzavřeném po 20.4. 1939 nebo pokud pocházel s nemanželského styku s židem dle § 1 ods. a a narodil se po 20. únoru 1940. Jinak se na něj vztahovala jen ta ustanovení, ve kterých to bylo přímo uvedeno. Významnou pravomoc měl prezident republiky, který mohl udílet ze všech ustanovení výjimky (§255 a 256) a to úplné či jen částečné nebo případně různě podmíněné.¹³⁴ V původním návrhu tato možnost nebyla. Musela být

¹³⁴ Možnost výjimek existovala i v norimberských zákonech. Konkrétně to byl § 7 prvního nařízení k Reichsbürgergesetz 14. 11. 1935 (Reichsgesetzblatt 1, s. 1333 a n.) a výnos pruského ministra vnitra z 4. 12. 1935.

tedy přijata těsně před přijetím vzhledem k rychlosti, v jaké se přípravy odehrávaly. Obhájci J. Tisa pak po válce argumentovali, že výjimky se do zákona dostaly čistě na prezidentův popud, aby mohl chránit co největší množství židů před antisemitským režimem vlastního státu. Pro toto tvrzení však není žádný důkaz, byť právě způsob, jak byly tyto paragrafy do zákona zařazeny svědčí spíše v Tisův prospěch. Židé, kteří dostali úplnou výjimku, byli dále pokládáni za nežidy. Výjimky vydávala Kancelář prezidenta republiky za vysoký peněžitý poplatek. Počty udělených výjimek jsou pořád velmi diskutované. Reálné odhady hovoří, že jich bylo vydáno 800 až 1000. Výjimky chránily i rodinné příslušníky, takže nakonec mohly zastřešovat okolo 4000 až 5000 lidí. Většina žádostí však byla zamítnuta.¹³⁵

Samotné přijetí kodexu mezi lidmi nevyvolalo výraznější odezvu. Různá státní a stranická místa a dobový tisk však jeho přijetí přivítali s nadšením. Lidové noviny vydávané úřadem propagandy pyšně rozhlašovaly, že na Slovensku se vydaly ty nepřísňější protižidovské zákony. V Gardistovi vyšel obsáhlí článek J. Martinky, jednoho z tvůrců, zdůvodňující vydání kodexu. Celá argumentace byla velmi primitivní a vulgární demagogie. Podla J. Martinky „nemôžu platiť rovnaké zákony pre ľudozrútov a civilizovaných ľudí, nemôžu ony platiť pre židov a ostatných“.¹³⁶ Martinka již taky nepokrytě mluví o budoucím vystěhování židovských spoluobčanů. Kodex měl být jedním z prostředků, který k tomu dopomůže. Slovensko tentokrát sklidilo dokonce i pochvalu v německém tisku za svůj důkladný přístup, což určitě vyvolalo u mnohých slovenských národních socialistů zadostiučinění.¹³⁷

Proti kodexu poprvé velmi ostře vystoupila římskokatolická církev, která doposud do celé věci výrazně nezasahovala. Nemohla souhlasit s novou rasistickou doktrínou prosazovanou slovenskou vládou. Papežské encykliky jednoznačně odsuzovali rasové teorie neslučitelné s katolickým učením. Dále cítila potřebu ochránit své konvertity.

¹³⁵ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodárstvo na Slovensku (1939–1945), str. 43.

¹³⁶ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodárstvo na Slovensku (1939–1945), str. 20.

¹³⁷ „Židovský kódex teda neznamená vzhľadom na tento vývin začiatok, ale predbežne podľednú bodku za usporiadaním židovskej otázky, pokiaľ je to za terajších predpokladov v malom európskom štáte vôbec možné. Pre ostatnú juhovýchodnú Európu je však tento Židovský kódex príkladom pre voju dôslednosť a dôkladnosť.“ Ronnenberger: Beispielhaftes Judengesetz. Völkischer Beobachter (Wiener Ausgabe), 16. 12. 1941.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 96.

Katolická církev vždy ráda přijímala nové věřící ať už jejich předchozí vyznání bylo jakékoliv a proto s velkou nelibostí sledovala jak jsou pokřtění židé dále považováni za židy. 7. října 1941 vzešlo z rokování slovenských biskupů v Nitře protestní Memorandum zaslané V. Tukovi. Vrcholní představitelé katolické církve na Slovensku v něm napadali rasistické pojetí nového nařízení, zákaz uzavírání smíšených manželství, zákaz navštěvovat židovským dětem školy atd. Dále apelovali na ochranu pokřtěných židů. Celý kodex pak odsoudili jako odporující křesťanské morálce a požadovali nápravu. Hlavním deklarovaným cílem byla sice pouze ochrana pokřtěných židů, avšak je patrná kritika celého kodexu, která nemohla být v tomto období příliš jednoznačně viditelná.

Biskupové se obraceli i na prezidenta aby dal všem pokřtěným židům výjimky na základě své pravomoci. V. Tuka ani vláda na memorandum neodpověděli. Reakce J. Tisa známá není, výrazněji však ve prospěch pokřtěných židů nezasahoval. Vládní nařízení nenechalo klidný ani Vatikán. První své rozčarování vyjádřil diplomatický zástupce Vatikánu Msgr. Burzio. Poté, co se však Vatikán nedočkal žádných očekávaných reakcí, podal Vatikánský státní tajemník kardinál 12. listopadu 1941 oficiální nótu slovenskému vyslanci K. Sidorovi ve které vyjádřil pochybnosti církve nad počínáním Slovenska. V listě se konstatuje, „že svätá Stolica so živou bolesťou sa dozvedela, že aj na Slovensku bolo 9.septembra 1941 vyhlásené nariadenie, ktoré ustanovuje podrobné zakonodarstvo rasové, obsahujúce rozličné oparenia, ktoré sú v zrejmej protive so zásadami katolíckymi“.¹³⁸ Konkrétněji byl kritizován zákaz smíšených manželství a vyloučení židů ze škol.

I když celá aktivita Vatikánu musela být čelním představitelům Ľudové strany minimálně velmi nepříjemná, lidé jako V. Tuka či A. Mach si z ní starosti nedělali. Církevní intervence neměli překvapivě ani větší vliv na prezidenta J.Tisa. Jeho reakce byly přinejmenším vyhýbavé a chladné, čím dál častěji však přímo hájil protižidovskou politiku a svými výroky šokoval své církevní kolegy.

Posledním nařízením v období vládního zplnomocnění bylo nařízení o mimořádné dávce z židovského majetku.¹³⁹ Dávka byla ve výši 20 % z majetku postihnutého.

¹³⁸ Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek: Vatikán a Slovenská republika (1939-1945), dokumenty, str. 72-74

¹³⁹ Nařízení 199/1941 Sl. z.

Odůvodnění nařízení znělo: „Zat'azenie árijcov obnoseom 500 mil. korún by bolo do neba volajúcou krivdou, lebo títo na terajšej vojne... nenesú žiadnu vinu...“.¹⁴⁰ Spláčet se měla v 5 měsíčních splátkách a to od 15. listopadu 1941 Ústředně židů která pak peníze převedla na konto ministerstva financí. Vláda si slibovala že vydělá až 536 milionů korun. 31. ledna však vybraná částka představovala pouhých 9 204 113 Ks. V této době již židé svým majetkem prakticky nedisponovali a často už ho ani nevlastnili. Výše předpokládané vybrané částky se vypočítávala dle přihlášeného majetku k 2. září 1940. O rok později však už byli udaje z toho sčítání naprosto scestné.¹⁴¹ Během jednoho roku se radikálům především pak ÚHÚ podařilo vyvolat mezi židy sociální katastrofu. Wislicenyho cíle se blížili naplnění. V Dubnu 1939 bylo na Slovensku 32 527 výdělečně činných židovských osob. V létě 1941 bylo již 24 767 z nich bez příjmů (76%) a z toho dvě třetiny byli živitelé rodin.

O tyto lidi se starala ÚŽ. Konkrétně sociální odbor. V březnu 1941 evidoval 9172 osob odkázaných na jeho sociální podporu, dubnu 11 845, v červnu 19 267 s v srpnu 23 877. K tomu asi bylo ještě 1500 žádostí, které nebyli do té doby vyřízeny. Dále byli zřizovány kuchyně ve kterých se už v březnu stravovalo 35 000 a toto číslo se samozřejmě dále zvyšovalo. Tato sociální činnost byla jednou z hlavních náplní práce ÚŽ. Brzy však začali sociálnímu odboru chybět peníze, které získával především od židovských organizací a od svých členů. Zatím co se situace nadále zhoršovala a náklady rostli ÚHÚ cíleně snižoval Úřadovně židů rozpočet, aby židovskou krizi ještě více prohloubil. V prosinci na žádost Ústředny ÚHÚ schválil možnost vést přeškolovací kurzy. A z počátku i tuto snahu podporoval. Kurzy mělo na starost přeškolovací oddělení při sociálním odboru. Kurzy měli dvojí zaměření, zemědělské a řemeslné. Zájemců bylo víc než volných míst tak se přijatí museli vybírat. V březnu 1942, kdy bylo všech 288 kurzů ÚHÚ rozpuštěno, jimi prošlo okolo 10 000 absolventů.

Další náplní práce byla snaha oživit vystěhovalecké snahy. To však již ve válečné Evropě legální cestou nebylo prakticky možné. Poslední, 82 členná skupina, které se

¹⁴⁰ SNA, fond MV, 17294/41.K. 169.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 90.

¹⁴¹ Toto dokladá i zpráva ministerstva financí; „Židia s majetkom v súpise zoznaným dnes už zväčša nedisponujú a nemajú a ťolko mobilných prostriedkov, aby mohli predpísanú sumu na mimoriadnej dávke zaplatiť.“ SNA, fond ÚHÚ, I-D 469/1-1943. K. 295.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 91.

podářilo vypravit do Palestiny, odjela v dubnu 1941. Pozitivní byla také role školského odboru, který se ze všech sil snažil udržet v chodu židovské školy pro děti, protože do normálních chodit nesměli. Zde pomocí ministra školství J. Siváka se přece jen dařilo zajistit aspoň části žákům vzdělání. Na konci školního roku 1940/1941 existovalo 61 židovských škol s 178 učiteli a 7942 žáky. Přesto 596 dětí zůstávalo bez vzdělání protože v jejich obcích se nepodařilo sestavit židovskou školu.¹⁴²

Většinu jiných činností ÚŽ však již nelze hodnotit jinak než negativně. V tomto ohledu na sebe nejvíc pozornosti poutá oddělení pro zvláštní úkoly. Jeho význam dokládá i počet zaměstnanců, kterých bylo 152 z celkových 348 osob, které Ústředna zaměstnávala. Bylo zřízeno pro řízení dislokace židů z Bratislavy. Později spolupracovali i na deportacích. Charakter činnosti nejlépe sám vystihl jeho vedoucí Karol Hochberg, když sám zdůraznil, že jeho oddělení „... převládalo... najmarkantnejšie a najťažšie úkoly spojené s riešením židovskej otázky... a to k úplnej spokojnosti všetkých štátnych úradov“.¹⁴³ Smutnou roly sehrál také matriční odbor, který vyhotovoval velmi přesně evidence židovského obyvatelstva bez, kterých by provádění protizidovských předpisů bylo prakticky nemožné. ÚŽ měl samozřejmě velké problémy s poslušností svých členů, kteří odmítali plnit perzekuční příkazy a poslušně spolupracovat na nich spolupracovat. Starosta ÚŽ nakonec požádal 9.zářím 1941 ÚHÚ, aby zajistil, aby příslušné okresní a státní policejní orgány pomohly vynutit na židech plnění povinností. Tato událost sama dokládá podstatu tragedie Ústředny židů. ÚHÚ se podařilo vytvořit atmosféru strachu ve které sami židé z obavy před trestem potlačovali jakékoliv projevy nesouhlasu a rebelie. Část zaměstnanců Ústředny se snažila svým druhům maximálně pomoci a tlumit dosah státních represálií. Velká většina však byla pouze poslušnými a slepými vykonavateli státní vůle. Byli i tací, kteří aktivně spolupracovali s radikály, a pro vlastní záchranu byli ochotni udělat téměř vše. Mezi takové patřil již výše zmíněný K. Hochberg, jehož spolupráci si pochvaloval i D. Wisliceny.¹⁴⁴

¹⁴² SNA, fond ÚHÚ, 20763/1941, 2784/1941, 34808/1941, 38404/1941, 41048/1941, 47089/1941, 52954/1941, ÚŽ.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 133 – 137.

¹⁴³ SNA, fond MV, D 1022/44. K. 571; SNA, fond ÚHÚ III/A – 1730/22 – 1943. K. 433.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 100.

¹⁴⁴ Na Wislicenyho příkaz se stal dokonce i členem výboru ÚŽ. Odkud pak mohl mít přehled o činnosti

Ústředna židů měla také na starost židovská pracovní střediska. V těch židé vykonávali nucené práce. Tato povinnost byla uzákoněna v dubnu 1941 nařízením vlády 153/1941 Sl. z., kde se všem židům ve věku 18-60 let stanovovala pracovní povinnost, pokud tak určil Ústřední úřad práce. Toto nařízení bylo v § 22 převzato židovským kodexem. Dolní věková hranice byla snížena na 16 let a pravomoci Ústředního úřadu práce převzalo 14. „židovské“ oddělení ministerstva vnitra. ÚŽ začala vyhledávat místa, která by byla vhodná pro budoucí pracovní střediska.

První pokusné středisko vzniklo na jaře 1941 v Strážskom. Ze začátku nebyl o židovskou práci příliš zájem. A potenciální zaměstnavatelé měli i obavy zaměstnávat židy. Po začátku války proti sovětskému svazu se situace zlepšila. Objevovaly se velké státní zakázky, jako budování cest a železnic, kde bylo v rámci pracovních středisek zaměstnáno nejvíce židů. Zaměstnavatelé si židovskou práci pochvalovali. Především židovská mzda nebyla ani poloviční oproti mzdě nežidovských dělníků. Také zde nebyly náklady na zdravotní a sociální pojištění. V srpnu 1941 už existovalo 80 pracovních středisek s 5440 dělníky.¹⁴⁵ Okresní pobočky ÚŽ zakládali také dočasná střediska ve, kterých nebyli jejich členové ubytováni a docházeli do práce z domova.

Koncem roku však dochází k postupné likvidaci pracovních středisek. V prosinci 1941 byla zrušena veškerá dočasná střediska. U stálých se již zrušení připravovalo. Oficiálním odůvodněním byla nadcházející zima a komplikace s tím spojené. Ve vladních kruzích však již v této době připravovaly deportace židů ze Slovenska.

celé instituce a informovat o tom Wislicenyho. Svědecká výpověď Wislicenyho z 6. 5. 1946. NSA, fond NS, dr. A. Vašek TnĽud. 17/46-72.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 100.

¹⁴⁵ SNA, fond ÚHÚ, 59233/1941, 43254/1941, prez.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 138.

3. Deportace

3.1 Příprava deportací

Na podzim 1941 začínalo být jasné že arizace sice nevyřešila hospodářské problémy slovenského státu, za to však vyrobila velmi závažný sociální problém. Desítky tisíc ožebračených židů, často i bez přístřeší a bez možnosti najít práci představovaly pro stát velké břemeno.

Tím, že hospodářské aspekty židovské otázky již přestávaly pozbývat na důležitosti, přesunula se i vůdčí role mezi státními orgány. ÚHÚ měl dále na starosti hospodářské otázky. Do popředí však vystoupilo 14. oddělení ministerstva vnitra, které mělo na starosti kontrolu a dozor nad dodržováním protižidovských opatření. Jeho vedoucím byl G. Konka. Rostl také vliv Hlinkovy Gardy, což není překvapivé. Jejím hlavním velitelem byl pořád ministr vnitra A. Mach. Vyhláškami MV byli konkretizovány jednotlivé paragrafy židovského kodexu. Židům byli omezovány možnosti cestovat veřejnou dopravou. Po železnici směli cestovat jen ve zvláštních vozech 3.třídy. Jinde jen ve vymezených částech vagonu. Pokud byl vůz přeplněn, museli vystoupit. Doposud existující nařízení, jako zákazy shromažďování navštěvování různých veřejných prostor atd., byli ještě zpřísněny. Vyhláškou ministerstva vnitra byla také upřesněna povinnost židovských občanů nosit označení.¹⁴⁶ Tím byla žlutá šesticípá hvězda s průměrem 6,5 cm, této povinnosti byli zproštěni židé ze smíšených manželství, pracovníci ve státních službách a pokřtění před 9. září 1941.¹⁴⁷ Když jednotlivá ministerstva žádala o rozšíření počtu výjimek, odmítl je Mach s odůvodněním: „a) vyžaduje to vyšší zájem státu – náš pomer k Nemeckej ríši, kde so záujmom sledujú všetky naše protižidovské opatrenia; b) označenie bude tlakom na árijských zmestávateľov, aby sa čo najrýchlejšie zbavili svojich židovských zamestnancov; c) označenie má byť trestom pre slovenských židov“.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Úradné noviny, 20. 9. 1941; Úradné noviny, 20. 9. 1941; Úradné noviny, 15. 11. 1941.

¹⁴⁷ Poslední výjimku si vymohly církevní kruhy na Slovensku. Byl to však jen částečný ústupek. Katolická církev žádala výjimky pro všechny své pokřtěné židy.

¹⁴⁸ SNA, fond MV, Prez. – p-1951.

Kamenec: Po stopách tragédie, str. 143.

Ministerstvo vnitra také od ÚHÚ převzalo pravomoc vydávat židovská pracovní povolení. Ještě v listopadu 1941 jich platilo okolo 5000. 14. oddělení mělo za úkol snížit počet židovských povolenek asi na 1500–2000. Začali se také požadovat po všech státních zaměstnancích rasové prověrky. Dokazovat se musel i rasově čistý původ manželek a blízkých příbuzných. Ti, kdo neprošli, byli okamžitě propuštěni. Celá akce však začala postupně utíchat, když se začala dotýkat vysokých státních a stranických úředníků.¹⁴⁹

Během léta 1941 začínal získávat obrysy další krok v protižidovské politice státu, postupné izolaci židovského obyvatelstva v ghetech a koncentračních táborech. Už v červenci 1940 navrhoval V. Tuka vybudovat čistě židovské město pro 10 000 lidí. Tenkrát však ještě jeho návrhy neprošli. O rok později už byla situace jiná. Především zde byla masa ožebračených židů. Tato situace se musela nějak řešit. I v souvislosti s židovskou pracovní povinností se znovu do popředí dostala myšlenka radikálů zřídit pracovní koncentrační tábory. 9. a 10. července navštívila slovenská vládní delegace židovské koncentrační tábory v Polsku. Jejimi členy byl A. Morávek, vládní komisař židovských pracovních táborů J. Pečúch, vedoucí 14. oddělení MV G. Konka, vedoucí prezidia MV I. Koso a velitel koncentračního tábora v Ilavě Š. Krchniak. Celou delegaci doprovázeli němečtí poradci D. Wisliceny a A. Smagon. Celá delegace si pak prohlédla židovské gheto a dílny v Sosnovici a Gross-Strelitze, kde židé stavěli cesty. Během cesty I. Koso prohlásil, že „...systém židovského pracovního nasadenia vo forme, aká sa používa v Hornom Sliezku, je nekresťanský a neľudský; bude potrebné najst' na Slovensku inú formu“.¹⁵⁰ Jeho kolega z delegace J. Pečúch měl podobné pocity: „Niet vraj života v týchto táboroch. Židia tam musia existovať za podmienok, ktoré napokon vedú k smrti.“¹⁵¹ Tato prohlášení mají velký význam s ohledem na pozdější obhajoby

¹⁴⁹ Konkrétně se mluvilo zejména o Št. Polyakovi, který zastával důležité místo na ministerstvu zahraničí. SNA, fond MV, 19/1942, 14. oddelenie

Ivan Kameneč: Po stopách tragédie, str. 144.

¹⁵⁰ Zpráva Leitabschnitt-SD, Vídeň z 18. 7. 1941 pro RSHA. BA-R 70 Slowakei/35.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 107.

¹⁵¹ SNA, fond NS, Dr. A. Vašek Tnľud. 17/46-72. Sveděcká výpověď bývalého funkcionáře ŽÚ T. Kováča.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 107.

vysokých činitelů, že aspoň část musela tušit jaký osud je po vystěhování čeká. Vzhledem k zoufalé situaci svých členů výstavbu táborů velmi aktivně podporovala i ÚŽ. V srpnu 1941 již A. Mach se svými poradci po Slovensku vybíral vhodné lokality. Vybrány nakonec byly Nováky, Sereď, Oremov Laz, Vyhne, Zvolen, Čemerné, Krupina, Hiadel' a Bardejovské a Spišskonovoveské kúpele.¹⁵² V Novákách a Sereďi začala intenzivní výstavba, kterou hradila ÚŽ. Ani jeden z těchto táborů nestihl být však včas dokončen do zimy. Uvnitř táborů měla panovat vnitřní samospráva podobně, jako tomu bylo u jejich německých vzorů.

Původní plány počítaly s rozsáhlou výstavbou velkých táborů až pro 50 000 lidí. Zůstaly však jen na papíře - výstavby byly postupně zredukovány. Stejně jako při rušení přeškolovacích kurzů a židovských pracovních skupin, příčina byla v postupné změně koncepce židovského řešení a začínalo se počítat s deportacemi.

I přes to že výstavba táborů neprobíhala tak jak měla začala probíhat přesídlování židovských občanů. Prvním byli postižení Bratislavští židé. Řízení se ujalo oddělení pro zvláštní úkoly, které bylo pro tuto operaci zřízeno. Do 17. listopadu byl vydán dislokační výměr pro 11 518 osob. Vyňati byli prozatím židé, kteří doposud nebyli vyloučeni z veřejného života a jejich rodinní příslušníci, osoby nemocné, staré a nebo nezaopatřené a židé se smíšených manželství.

Dislokované osoby si s sebou směli vzít jen to nejnnutnější a jejich ostatní majetek byl zkonfiskován. Přemístění měli být do oddělených městských ghet a nebo do připravovaných koncentračních táborů. Strážní službu vykonávali příslušníci HG. Oficiálně byl hlavním motivem nedostatek bytů v hlavním městě pro státní úředníky. Reálné důvody však zmínil G. Konka, který uvedl že hlavní bylo akci postihnout židovské obyvatelstvo , „čo vyžaduje najmä záujem zahraničnopolitický“.¹⁵³

Podmínky pro přesídlované byly katastrofální. Nebyl pro ně dostatek míst k ubytování ani potravin a teplého oblečení. ÚŽ neměla už prostředky aby tuto situaci zvládla, ale jakékoliv její intervence u ÚHÚ byly neúspěšné. Proti dislokaci protestovaly i orgány míst, na které židé směřovali. Snahou jejich představitelů bylo vyhnout se problémům, které s takovým množstvím lidí, kteří jsou navíc naprosto bez prostředků, samozřejmě

¹⁵² Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 148.

¹⁵³ SNA, fond MV, 59/1942, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 149–150.

přicházely. Na listopadové schůzce s nimi je A. Mach proto uklidňoval že „židia pôjdu ďalej... do táborov“.¹⁵⁴ Které tábory měl ministr na mysli neupřesnil, ale vzhledem k jednáním které se v té době již vedly, již naznačoval budoucí deportace mimo území státu.

Německo pečlivě sledovalo situaci na Slovensku. V Říši právě vrcholily přípravy „Endlösung“. Při oficiální státní návštěvě 23. a 24. října 1941 J. Ribbentrop s Himmlerem naznačil V. Tukovi a A. Machovi možné další řešení slovenské židovské otázky. Himmler Tukovi oznámil, že Německo se chystá vybudovat v Polsku území, ve kterém by byli shromážděni evropští židé. Tuka pak s toutou variantou seznámil zbylé členy delegace. Není známo zda Himmler musel na Tuku nějak naléhat nebo mu to jen nabídl. Jistě však byla tato myšlenka pro mnoho slovenských politiků velmi lákavá.¹⁵⁵ O pár dní později již Němci sondovali, jak to se slovenskými židy bude: „Hlavní úřad říšské bezpečnosti sa telefonicky spýtal, či při odsune Židov z Nemecka na Východ možno zachytiť aj slovenských a chorvátskych Židov... Odporúčá sa zo zdvorilostných dôvodov dať otázku prerokovať prostredníctvom nemeckého vyslanca v Bratislave, resp. V Záhrebe s vládami Slovenska a Chorvátska.“¹⁵⁶

Rokování o deportacích také výrazně urychlila událost, která původně s židy vůbec nesouvisela. Na základě mezistátních dohod mezi Slovenskou republikou a Německem bylo povinné posílat určité množství dělníků do Německa či Protektorátu. Z těchto důvodů spolu v srpnu jednali vyjednávačské týmy obou stran pro stanovení kvóty slovenských pracujících, kteří budou vysláni do Německa. Němci požadovali, aby se množství slovenských dělníků v Německu zvýšilo, čemuž však vláda odmítala vyhovět. Slováci jako náhradu nabídli 20 000 židů. Jakmile se to dozvěděl A. Eichmann vzkázal po Wislicenym, že Německo s danou nabídkou souhlasí. Židé, však neměli spadat pod Říšský úřad práce, ale pod RSHA a pracovat v koncentračních táborech v Polsku.

¹⁵⁴ Gardista, 12. 11. 1941.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 153.

¹⁵⁵ A. Mach po válce před soudem prohlásil: „žiadný nemecký činiteľ nemusel veľmi naliehať (na deportace poz. Aut.), lebo Tuka bol tejto myšlienke naklonený“. ŠOBA Bratislava, fond ESBratislava, Dieter Wisliceny, Tk-XV-347/48, výpověď A. Macha.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 156.

¹⁵⁶ **Nürnberg Dokument (ND)**-dok. NG – 182.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 113.

Plánování deportací se odehrávalo ve velmi úzkém okruhu lidí okolo předsedy vlády V. Tuky. Ten skrze své lidi na klíčových ministerstvech a sám ve funkci ministra zahraničních věcí sehrál hlavní úlohu. 2. prosince 1941 v Bratislavě probíral německý vyslanec H. Ludin s Tukou otázky týkající se vysídlení židů v Evropě do oblastí v Generálním Gubernátě. Němci se tázali, jak mají naložit s židy mající Slovenské státní občanství, kteří se nacházejí na území Německa a Protektorátu. Zda mají být vysídleni taky spolu s ostatními, nebo mají být vráceni na Slovensko. Tuka souhlasil s druhou alternativou.¹⁵⁷ Během toho jednání uzavřel také dohodu o tzv. kolonizačním poplatku 500 říšských marek, které mělo slovensko uhradit za každého žida, jako náklady za jeho přesídlení. Počítalo s její platností i do budoucna při plánovaných deportacích ze slovenského území.¹⁵⁸ I když V. Tuka sám deportace podporoval, rozhodně se nedá pominout německý nátlak a zastrašování, který celou akci provázel. Byla vytvářena atmosféra strachu, že Německo požaduje po Slovensku všeobecnou mobilizaci nebo případně odvody Slováků na práce do Německa. Deportace židů pak byly deklarované jako nutnost, aby se těmto povinnostem Slovensko vyhnulo.¹⁵⁹

Kromě politických příprav začínaly probíhat i konkrétní akce na přípravu deportací. Jak již bylo řečeno výše, plány na výstavbu koncentračních táborů byly pozastavené či zrušené a pracovní střediska a přeškolovací kurzy rozpuštěné. V únoru již začali přímé přípravy na deportace. 10. února vydalo ministerstvo vnitra vyhlášku na základě, které se každý žid musel povinně registrovat na příslušném obecním nebo okresním notářství a v Bratislavě na policejním ředitelství. Na základě těchto údajů pak byla vedena

¹⁵⁷ SNA, NS, Dr. A. Vašek Tn'ud. 17/46-72. Svedčská výpověď D. Wislicenyho z 6. 5. 1946; Záznam leg. Poradce S. Luthera z 21. 8. 1942. ND-Dok. NG 2586 J.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 113 – 115.

¹⁵⁸ Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 157.

¹⁵⁹ Takto to také V. Tuka vládě předestřel, když jí 3. března s chystanými deportacemi seznámil. J. Stano, ministr dopravy a veřejných prací pak po válce vypověděl: „nerobili sme zásadné namietky proti tomu“ (deporacím – pozn. aut.). Podobně se vyjádřil po válce i ministr školství a osvěty J. Sivák. Německá svědectví D. Wislicenyho a H. Ludina naopak nátlak ohledně deportací odmítali. Požadovali prý pouze židovské pracovní síly. Vyvezení všech židů pak naopak požadovala Slovenská strana. Vzhledem k tomu že jednání za slovenskou stranu vedl V. Tuka tak je to i možné. SNA, fond NS, Dr. A. Vašek Tn'ud. 17/46. Svedčská výpověď D. Wislicenyho; SNA, fond NS Dr. Štefan Tiso, Tn'ud. 10/46, výpověď H. Ludina.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 158; Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 116

evidence práceschopných židů. Po té byla nařízena prezentace židovských mužů od 16–45 let, při které se posuzovala práceschopnost. Poté byla vydána série vyhlášek, kterými byla židům vzata jakákoliv svoboda pohybu.¹⁶⁰ V internačních střediscích strážní službu vykonávaly oddíly HG.

3. března 1942 března pak Tuka s Machem postavili vládu před hotovou věc. Oznámili ministrům ukončení příprav a uzavření dohod s Třetí Říší, na jejichž základě budou židé deportováni ze Slovenska. Za provedené akce na sebe vzali plnou odpovědnost. Také oznámili, že prezident byl informován, ten to však popřel.¹⁶¹

Hned poté, co se tato informace roznesla, mnoho organizací a institucí se snažilo u vlády a především prezidenta dosáhnout zrušení plánovaných deportací. Již 5. března odeslali židovské organizace, ústřední kancelář autonomních ortodoxních náboženských obcí a Svaz náboženských obcí Jerušun (neologové) memorandum J. Tisovi. Prosili ho, aby proti deportacím zasáhl. Poukazovali na nekřesťanskost a protiprávnost celé akce i se snažili na ekonomickou nevýhodnost a snažili se ukázat že židé nebudou státu na obtíž. O den později se na něj obrátil Svaz rabínů na Slovensku. Apeloval především na základní náboženské principy a nelidský rozměr celé akce. Není známo, že by prezident jakkoli reagoval. Jeho postoj k židovské otázce byl velmi pasivní, pravděpodobně i úmyslně, a pokud se k ní na veřejnosti vyjadřoval vždy podpořil oficiální kurz vlády. Známy je jeho veřejný projev v Holiči 16. srpna 1942, kdy už byla velká část slovenských židů po smrti: „Vraj či je to kresťanské, čo sa robí so židmi. Je to ľudské? Nie je to rabovka? ...Ja sa pýtam, je to kresťanské, keď sa národ chce zbaviť svojho večného nepriateľa? ... že Slovákov židovský živel ohrozoval život, o tom nikoho netreba presviedčať. Bolo by to vyzeralo ešte horšie. Keby sme sa neboli od nich včas očistili. A urobili sme tak podľa prikazu božieho: Slovák, zhoď, zbav sa svojho škodcu.“ Je otázka zda sám Tiso svým slovům věřil. V této době již bylo známo

¹⁶⁰Některé nejdůležitější z nich: Vyhláška MV 92/1942 Úr nov. A 205/1942 Úr. nov. O obmedzení sťahovania Židov;

Vyhláška MV 125/1942 Úr. nov., jenž zakázala židům měnit byt a zdržovat se mimo něj;

Vyhláška MV 118/1942 Úr. nov. O označení bytů židovských domácností;

Vyhláška předsedy ÚHÚ 120/1942 Úr. nov. O zaistení hnutelností židů a židovských spolků.

¹⁶¹ Reakce J. Tisa nejsou příliš jasné, ale obecně se prameny shodují, že říkal, že o věci neví a odpovídal vyhýbavě. SNA, fond NS, dr. M. Sokol, Tnřud. 17/46, výpověď J. Siváka.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 159; Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 116.

mnoho důkazů, jak se Němci k židům chovají. Byl také přímo informován svými vysokými důstojníky armády o zločinech, které Němci páchají na východní frontě na židech.¹⁶² Jeho vztah k židům byl vždy velmi negativní. Vycházel však vždy z katolického antisemitismu. Pravděpodobně úmyslně zavíral oči před pravdou, kterou nechtěl znát. Byl však velmi uzavřená osoba a jeho skutečné postoje se již nedovíme. Výsledky, které však přinesl, známe, a ty byly pro slovenské židy katastrofální.

Na židovská memoranda však velmi aktivně zareagovalo ministerstvo vnitra a dalo vyhledat jejich autory a jeden skončil i ve vazbě.¹⁶³ Hned poté, co se o chystaných deportacích dozvěděl, chargé d'affaires Vatikánu G. Burzio navštívil V. Tuku a pokusil se deportacím zabránit. Jak vše dopadlo pak informoval Vatikán ve svém telegramu 9. března 1942. Shrnuje rámec slovenské dohody s Němci a upozorňuje, že deportace představují pro většinu židů jistou smrt. Také velmi popisuje chování V. Tuky: „V sobotu som bol u predsedu vlády, ktorý mi potvrdil uvedenú správu, vehementne brnil legitimosť opatrenia a opovážil sa povedať (on, ktorý sa tak vystatuje katolicizmom), že v ňom nevidí nič nehumánneho a protidemokratického“. Dne 14. března 1942 pak Státní sekretariát kardinál Maglione Vatikánu odevzdal K. Sidorovi oficiální notu, ve které urgovali odpověď na svou předcházející notu z 12. listopadu týkající se nařízení **198/1941 Sl. z.** – „židovského kodexu“. Dále vyjádřili hluboké znepokojení nad schválenými deportacemi, „pretože nepovažuje za možné, že by sa v krajine, ktorá sa chce riadiť katolíckymi princípmi, mali uplatniť také poľutovaniahodné opatrenia s takými bolestnými následkami pre mnoho rodín“. Sidor o notě ihned telefonicky informoval Bratislavu a považoval za vhodné osobně přijet na konzultace. Takový rozruch si však Tuka nepřál. Vše tedy zařizoval diplomatický kurýr. Obsah byl však na Slovensku zatajen, aby nedošlo k narušení příprav na deportace. O tři dny později, 17. března, Sidor znovu urgoval svou vládu na urychlení odpovědi. Sama však tato urgence putovala na Slovensko celý týden. 25. března se pozval Kardinál Magnolione na osobní pohovor s K. Sidorem ve kterém ho prosil, aby ihned zakročil u své vlády.¹⁶⁴ G. Burzio

¹⁶² SNA, fond NS, dr. J. Tiso, Tnřud. 6/46, výpověď generála J. Turanca; SNA, fond MV, 697/1942, 1č. oddelenie; SNA, fond NS, dr. A. Vasek, 17/46.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 160–162.

¹⁶³ SNA, fond MV, 697/1942, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 162.

¹⁶⁴ K. Sidor k tomu napsal: „V stredu 25.marca volal ma znovu k sebe štátny sekretár kardinál Maglione...

pak večer 25. března potvrdil, že deportace opravdu začaly. K tomu Kardinál Tardini poznamenal: „ Telegrafovať Msgr. Burziovi – odpoveďou na jeho telegramy – informovať o krokoch, ktoré sa urobili tu a poveriť ho aby osobne zakročil u Tisa. (neviem, či zákroky dokážu zastaviť ... blaznov! A blazni sú dvaja: Tuka, ktorý koná a Tiso, kňaz, ktorý nechá konať!)“. Z toho je vidieť, že i Vatikán byl skeptický ve svých vyhlídkách na zmaření deportací. Po návratu do Říma pak Sidor na schůzce 11.dubna s kardinálem Maglionem referoval o postoji své vlády. Že židé odcházejí do Polska pouze na práci a že konvertitům bude umožněno vykonávat své katolické povinnosti. Také informoval Kardinála že urgoval obě nóty, na které ještě Bratislava neodpověděla. Přes Vatikán se také snažily na Slovenskou republiku zapůsobit i další státy a instituce, aby zabránily deportacím. Dokonce i spojenecká Velká Británie přes Svátý stolec poslala svou urgenci.¹⁶⁵ Vatikánská diplomacie i přes nezdary ve své snaze zastavit deportace neustávala. I díky jejím intervencím toho nakonec bylo dosaženo, avšak ještě předtím na musely na Slovensku nastat významné změny v rovnováze sil mezi oběma stranickými tábory. Na jaře 1942 byli radikálové ještě silní a pranic jím nezáleželo, jak jejich činy posuzuje katolická církev.¹⁶⁶ V rozhlasovém projevu 1. dubna dal A. Mach jednoznačně najevo postoj vlády k deportacím, když prohlásil že „neexistuje taká zahraničná intervencia, ktorá by nás zastavila na ceste oslobodeniu Slovenska od Židovstva“.¹⁶⁷

Odpor proti deportacím se zvedl i v řadách HSĽS a u některých významných státních činitelů. Rozšířené předsednictvo HSĽS se 17. března usneslo řešit židovskou otázku v souladu s křesťanskou morálkou. Tím bylo konkrétně myšleno vybudovat tábory pro židy na Slovensku a vybrat dávku z židovského majetku.¹⁶⁸ Nevyvolalo však žádné

a zotrval so mnou v dlhšom rozhovore o politike slovenskoho štátu a osude židov v ňom. Žiadal ma, abych som celým svojím vplyvom zakročil proti vyvažaniu židov zo Slovenska... A išiel som do Bratislavy. Hovoril som am s prezidentom republiky a predsedom vlády. Žiadal som zastaviť deportácie židov. Urgoval som odpoveď na predošlé príписы Svätej stolice.“

¹⁶⁵ Urgece Britského vyslance ve Vatikánu z 25. 3. 1942.

¹⁶⁶ Všechny údaje o vztahu Vatikánu k této otázce viz.: Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek: Vatikán a Slovenská republika (1939–1945), dokumenty, str. 80–92.

¹⁶⁷ Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 170.

¹⁶⁸ SNA, fond NS, dr. M. Sokol, Tnľud, 11/47-2.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 116.

důsledky.

Jeden z nejhlasitějších protestů pak zazněl na zasedání státní rady 26. března. Byl jím návrh J. Balka.¹⁶⁹ Jeho návrh byl na tehdejší dobu velmi statečný, což dokládá i fakt, že předseda státní rady V. Ravasz se pokoušel J. Balkovi rozmluvit samotné podání návrhu. Nikdo se také nechtěl zhostit úlohy referenta. Nakonec se jí zhostil Msgr. Pöstényi, který ho přednesl spolu s žádostí ÚŽ. J. Balko argumentoval třemi důvody. První byl eticko-morální: „Dá sa obhájiť, aby rodiny, aj keď sú to židovské, boli roztrhnuté a olúpené o rodinný život a aby sa s nimi tak bezohľadne zaobchádzalo, hoci také zaobchádzanie protirečí par. 86¹⁷⁰ našej ústavy a je v rozpore aj s prirodzeným a božským právom? Môžeme si ako pravny štát dovoliť takéto porušovanie prirodzeného a božského zákona?“¹⁷¹ Druhým důvodom byl formálněprávní nesoulad s platnými slovenskými zákony. Především upozorňuje, že zde není zákon, kterým by mohli být židé zbaveni státního občanství. Třetím pak byl nedostatek pracovních sil v hospodářství. Ztráta levné židovské práce tak poškodí národní hospodářství. Tento faktor byl pak ještě doplněn zprávou předsedy ÚŽ A. Šebestyéna, v které předkládal plán na zaměstnání až 40 000 židů. Na diskuzi vystoupil také A. Mach. Na obhajobu a vysvětlení deportací použil již tradiční nacistickou demagogii. Na závěr celého zasedání pak neopomenul Státní radu varovat, aby deportacím nekladla žádné podmínky, neboť „my túto akciu nezastavíme za žiadnu cenu“. K právním problémům celé akce poznamenal, že se brzy vyřeší a mnohem důležitější je, aby Němci vyhráli „inak ju vyhrajú boľševici, tj. židia“. Při následujícím hlasování Machovo stanovisku podpořili sice pouze dva hlasující. Balkuv návrh, aby Státní rada protestovala proti deportacím však podpořili pouze tři členové. Většina před hlasováním ze strachu odešla.¹⁷²

¹⁶⁹ J. Balko zastával post Viceguvernéra národní banky a byl člen výkoného výboru HSES. Působil také jako vládní expert pro hospodářské otázky.

¹⁷⁰ „Manželstvo, rodinu a meterstvo treba postaviť pod zvýšenú ochranu právneho poriadku.“
§ 86 ústavného zákona **185/1939 Sl. z.**

¹⁷¹ Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 121.

¹⁷² J. Balko k tomu poznamenal: „Při hlasování som ostal so svojím návrhom v menšine. Mnohí členovia snad' z obavy odišli pred hlasovaním... Ľudia sa židovskej otázky boja a strania.“ Jeho návrh podpořili J. Vojtaššák, A. Marsina, J. Pöstényi. Všichni tři byli katoličtí kněží.
Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 167.

Nakonec byla schválena alespoň nezávazná rezoluce, která prezidenta vybízela k udělování výjimek, především pokřtěným židům. Za současné situace, kdy již první transporty opouštěly Slovensko, toho příliš změnit nemohla.¹⁷³

3.2 Průběh deportací

Na základě vyhotovených evidencí židovského obyvatelstva začaly okresní úřady vyhotovovat povolávací lístky do transportů. Ty se vydávaly pouhých 24 hodin před nástupem, aby postihnuté maximálně šokovaly a zabránily tak možnému odporu, kterého se úřady obávaly. Povolanci si s sebou směli vzít zavazadla do 50 kg, jídlo na tři dny, šaty, přikrývky a věci nejnnutnější osobní potřeby.¹⁷⁴ Byla zřízena okresní soustředovací střediska ze kterých se poté postihnutí židé přesunovali do ústředních koncentračních středisek. Ta byla zřízena v bratislavské Patronce, v Seredi, Novákách, Žilině a Popradě. Tedy většinou na místech, kde původně měly vyrůst židovské pracovní tábory. Vybavení zajišťovala ÚŽ, což už dávno nebylo v jejich silách. Podmínky tak byly naprosto katastrofální a nepostačovaly ani na krátkodobý pobyt. Vše bylo doprovázeno šikanou a brutálním zacházením ze strany dozorců HG a FS.¹⁷⁵ Vězni byli okrádáni o své věci a byli jim také zabavovány důležité osobní doklady jako například americké pasy, které by mohly mít velký význam pro jejich záchranu. Samotná správa táborů byla podobná, jako u německých vzorů. Byla praktikována tzv. vězeňská samospráva, kdy vnitřní pořádek v táboře zajišťovali sami židé. Z internovaných židů byli vybráni dozorcí a dozorkyně, kteří poté ručili za bezproblémový chod a splnění požadovaných úkolů. Pokud se to nepodařilo byli první trestáni právě tito dozorcí. Tím se dařilo účinně udržet vězně pod kontrolou. Do jednotlivých koncentračních středisek byli Wislicenym posláni poddůstojníci SS, kteří slovenské dozorce povzbuzovali k ještě větší brutalitě. Často také zasahovali do

¹⁷³ SNA, fond MV, 111/1942, 14. oddelenie; Balko, J.: Memoáre, str. 838–839;

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 165–168.

¹⁷⁴ Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 171

¹⁷⁵ Velitel koncentračního tábora v Žilině postupně propustil 66 ze 75 dozorců pro brutální zacházení s vězni. SNA, fond NS, dr. A. Vašek Tn'ud. 17/46.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 125

kompetencí slovenských úřadů, když nerespektovaly intervence a výjimky udílené slovenskými úřady ve prospěch zajištěných osob.

Před nástupem do transportu museli židé podepsat listinu, ve které se vzdali veškerého svého majetku ve prospěch ÚŽ. Poté byly oběti nahnány do nákladních vozů. Jednotlivé transporty musely mít vždy 1000 osob, jinak by je prý německá strana odmítla převzít.¹⁷⁶ Tato zásada se až na výjimky dodržovala. Do jednotlivých vagonů nastupovali skupiny po 40 lidech. V něm pak museli přečkat několikadenní cestu bez jakéhokoliv hygienického zařízení. Během cesty nedostávali žádné jídlo a jen minimum vody. Každý transport vezl 14denní zásobu potravin, které požadovala německá strana, dále mu byl přidělen jeden židovský lékař.¹⁷⁷ Po přechodu hranic pak nadále již vše zajišťovala německá strana.

V první etapě byli deportováni pouze práceschopní lidé. To umožnilo slovenským úřadům prezentovat celou akci, jako pouhé pracovní nasazení židů v zahraničí, na které museli jezdit i Slováci.¹⁷⁸ V prvních transportech byla odvážena především židovská mládež. Navenek tak působilo logicky zdůvodňování, že tyto skupiny vybudují v Polsku nové domovy pro své příbuzné. Cílem však bylo především odstranit nejnebezpečnější skupinu mezi židy v případě že by oběti pomýšlely na aktivní odpor. První transport tisíce mladých žen byl vypraven 25.3.1942 přibližně ve 20:20 z Popradu.¹⁷⁹ Slovenské

¹⁷⁶ SNA, fond MV, 1082/1942, 593/1942, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 173

¹⁷⁷ A. Mach k tomu 1.4. 1942 v rozhlase poznamenal: „My dnes, keď denne posielame tisíc Židov za hranice, dávame im všetko, čo potrebujú. Ide lekár, udú zásoby, ide všetko, čo vo svojej novej vlasti potrebovať budú.“ Gardista, 2. 4. 1942, č. 76.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 126.

¹⁷⁸ „Nie je pravda, že by 80 000 židov sa teraz deportovalo, ale vyberajú sa len práceschopní, ktorých môže byť snáď 25%. Budú poslaní z koncentračných miest na prácu do Generálneho Gouvernementu, cez Nemecko.“

Záznam rozhovoru prezidiaľního vedoucího na ministerstvu zahraničních věcí J. Mračna s Charge d'affaires Burziem z 25.3. 1942

Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek: Vatikán a Slovenská republika (1939-1945), dokumenty, str. 89

¹⁷⁹ Z Popradu a z Bratislavske Patronky směřovali ženské transporty do Osvětimi. Z Seredě, Novák a Žiliny odjížděli transporty do táborů v Lubliňském distriktu Majdanek, Bełzec, Sobibor., Treblinka
Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 172

území opustil po 4. hodině ráno 26. března. O několik dalších hodin později již první slovenští židé podstupovali v Osvětimi selekci.

První etapa pracovních transportů probíhala od 25. března do 2. dubna. Podle poválečné výpovědi D. Wislicenyho A. Eichman zpočátku odmítal transportovat jiné než práceschopné židy, na což naléhali zejména Tuka s Machem. 27. března Wisliceny oznámil G. Konkovi, že německá vláda souhlasí s deportací i rodinných příslušníků, při dodržení německo-slovenské dohody o vyvezení židů. Zejména zaplacení poplatku 500 ŘM a zbavení státního občanství. 10. dubna navštívil Bratislavu R. Heydrich, který zde uzavřel novou dohodu o vyvezení veškerých slovenských židů. Návštěva však také byla reakcí na Vatikánské intervence a čím dál větší pochybnosti některých slovenských činitelů nad celou akcí.

Po krátké přestávce tak od 11. dubna 1942 začaly Slovensko opouštět rodinné transporty. Vlaky nyní již nebyly vypravovány z určených koncentračních táborů, ale i z okresních měst, které určilo ministerstvo vnitra. Ještě před začátkem rodinných transportů byl odvolán vedoucí 14. oddělení ministerstva vnitra, které mělo transporty na starost, a na jeho místo nastoupil Anton Vašek. Důvod odvolání pravděpodobně nebyl z nějakého nesouhlasu s plánovaným rozšířením, ale spíše pro jeho organizační neschopnost.

A. Vašek podobně jako před ním A. Morávek začal na židovské otázce dělat kariéru. Velmi brzy se tak na veřejnosti stal známý jako „židovský král“. Rád se stylizoval do role velkého znalce židovské otázky.¹⁸⁰ On sám byl ve většině případů tou poslední instancí, která rozhodovala o vyvezení či možnosti zůstat na Slovensku. Vzhledem k roli jakou transporty měly pro jeho kariéru, se sám osobně velmi angažoval při jejich přípravě a vypravování, a to i v době, kdy již nebyl ani v politickém vedení na pokračování transportů zájem. U něj se sbíhaly veškeré úplatky a intervence ve prospěch jednotlivých židů a jejich rodin. On pak rozhodoval o jejich případném vynětí z transportu. Přitom jednal s Němci, kde si stěžoval na velké množství výjimek a na příliš mnoho intervencí od veřejných činitelů.

I přes organizační přestávku a personální změny probíhala druhá etapa ještě chaotičtěji,

¹⁸⁰ ÚŽ pro A. Vaška napsala dvě knihy, které mu to umožnili. Pod které se on pak podepsal a prezentoval pod svým jménem a dokonce jimi obdarovával nacistické funkcionáře. Mezi jinými i H. Himmlera a A. Eichmana.

než ta první. To však jejím organizátorům naopak vyhovovalo. Jejich cílem bylo během co nejkratší doby vystěhovat ze Slovenska maximální počet židů a co nejvíce se přitom obohatit. Původně měli být transportovaní rozdělení do třech skupin. Práceschopné osoby do 60 roků, které byly bezdětné nebo jejich děti, jež byly starší 14 let, byly zařazeny do první skupiny. V druhé byli práceschopné osoby s malými dětmi. Nemocní pak tvořili třetí skupinu nezpůsobilou k transportu. Fakticky se však tato rozdělení vůbec nepoužívala a seznamy byly sestavovány podle abecedního pořádku.

Násilí, šikana a vydírání během rodinných transportů ještě zesílily. Bylo to způsobeno především zběsilým tempem. Rodiny s dětmi a staří lidé také mnohem hůře nesli napadání a útoky, které byly s „evakuací“ spojeny. Brutální zacházení s vězni dokládají i úřední hlášení a svědectví samotných gardistů.¹⁸¹ Jakékoli projevy lítosti pak byly radikály často označovány za zradu národních ideálů a jejich autoři pak za bílé židy.

Největší množství židů, okolo 45 000, bylo deportováno v prvních měsících dubnu a květnu 1942. V tomto období bylo tempo natolik vysoké, že se často podařilo vypravit více transportů, než bylo původně plánováno. Spousta lidí, kteří se před deportací ukryvali, se sami dobrovolně přihlásili, když se dozvěděly o internování svých rodin.¹⁸² Vše probíhalo již zjevně nezákonně. Pokus nacionálních socialistů v březnu vše legalizovat nevyšel. Transporty to však nezastavilo.

Pohled na zubožené a týrané židovské občany začal také trápit svědomí mnoha obyvatel, kteří cítili, že nakládání s židy určitě neodpovídá křesťanským zásadám. Veřejné mínění tak začínalo být pro vládu vážný problém. Svědomí trápilo i mnohé poslance. Předseda Sněmu M. Sokol si uvědomoval do jak nebezpečné situace se sněm i celý stát dostává. Po marných intervencích u předsedy vlády, ve kterých žádal zastavení či alespoň omezení deportací, se rozhodl jednat. Na začátku května začal jednat se skupinou poslanců, jak ochránit alespoň část židovského obyvatelstva na Slovensku.¹⁸³ Nakonec se dohodli, že Sněm znovu projedná ústavní zákon o deportacích. Návrh však

¹⁸¹ Například v květnu 1942 hlásil okresní náčelník v Michalovcích, že na dvoře místního gymnázia opili gardisté bili shromážděné židy pažbami pušek, což vyvolalo u kolemjdoucích velké pohoršení. SNA, fond MV, 1130/1942. Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 180.

¹⁸² Například z Michaloviec byly vypraveny tři transporty místo předpokládaných dvou a z Humenného dva na místo jednoho. SNA, fond MV, 9229/42. K. 243. Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 126.

¹⁸³ Spolu s M. Sokolem to byli ještě K. Mederly, P. Oplúštil, P. Zaťko, M. Vančo, J. Fundárek, E. Filkorn

zásadně pozmění a na zákonném základě budou chránit alespoň některé skupiny židů. Podle jejich návrhu měli být před vystěhováním chráněni všichni židé pokřtění před 14. březnem 1939¹⁸⁴ a židé žijící v manželství s nežidovským partnerem uzavřeným před 10. zářím 1941. Dále byli vyňati všichni, kteří byli držiteli nějaké výjimky. Myšleny nebyly jen prezidentské podle § 255 a § 256, ale i hospodářské výjimky a pracovní povolení udílené jednotlivými ministerstvy a jinými úřady. Ty byly brány jako dočasné do doby, do které bylo nutno ponechat tyto osoby ve veřejném nebo v hospodářském životě. Významné bylo, že chránily i držitelova partnera a jeho děti. Chráněni měli být i rodiče, avšak tuto část se podařilo prosadit na konec jen částečně.¹⁸⁵ Ústavněprávní výbor sněmu se také poprvé pokusil o revizi židovského kodexu, když z jeho působnosti vyňal nežidovské partnery ze smíšených manželství. Přijal také rezoluci vyzývající vládu, aby zajistila pokřtěným židům na nových územích řádný náboženský život. Jejím cílem však spíše bylo aspoň trochu utišit svědomí svých členů, protože vzhledem k realitě neměla žádný význam.

Není překvapením, že navržené změny narazily na odpor. Největším kritikem se stal ÚHÚ, který chtěl především omezit široce vymezenou působnost výjimek a pravomoc k vydávání chtěl získat pouze pro sebe. Nespokojenost s návrhem vyjádřil i V. Tuka. Nakonec se však sněmu podařilo prosadit skoro všechny navrhované změny. Oproti dlouhým jednáním o výsledné podobě deportačního zákona, proběhlo samotné zasedání sněmu rychle. 15. května 1942 poslanci schválili ústavní zákon o vystěhování židů.¹⁸⁶ Jediný, kdo hlasoval proti zákonu, byl poslanec za maďarskou menšinu J. Esterházy. Někteří další před hlasováním opustili sněmovnu. Podle dobových svědectví jimi byli Čarnogurský, Moravčík, Mora, Tvrdý, Ferencík, Filkorn a Lukáč. Zákon legalizoval možnost vyvezení židů mimo území Slovenského státu a to i zpětně. Vysídlenci ztratili státní občanství a jejich majetek propadl ve prospěch státu. Ztráta občanství měla velký

¹⁸⁴ Při určování rozhodujícího data opět vzniknul spor. Mnoho poslanců navrhovalo, jako rozhodující datum 30. 1. 1942. Hlavním odpůrcem však tentokrát nebyl V. Tuka, který s tím souhlasil, ale prezident J. Tiso, jenž se zasadil o tvrdší postup. Zpráva 5D – Leitabschnitt, Wien z 30. 8. 1942 pro RSHA. BA – R Slowakei/35.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 130.

¹⁸⁵ Nakonec vláda rozhodla usnesením z 24. 6. 1942, že nadále budou chráněni rodiče hospodářsky důležitých židů pouze v případě mimořádných případech.

¹⁸⁶ Ústavní zákon **68/1942 Sl. z.**

význam pro Němce, protože zajišťovala, že žádný stát, jíž pak nebude moci po židech pátrat. Potvrzoval také veškeré tehdejší platné protižidovské normy, tedy i rasistickou ideologii, na které byly založeny.

Samotný ústavní zákon je tak velmi rozporuplný. Legalizoval prováděnou genocidu na židovském obyvatelstvu. Slovenský sněm tak na sebe aktivně vzal plnou spoluodpovědnost. Nejde však opominout, že jednou z hlavních pohnutek u mnoha poslanců byla pomoc aspoň malé části svých židovských spoluobčanů. Radikálové byli sice z absence zákonného zmocnění znepokojeni, ale vůbec jím to však nebránilo v pokračování akcí. Naopak zde nebylo téměř nic, co by vládu omezovalo. Tuto skutečnost si uvědomovali i mnozí poslanci. Jak vyjádřil E. Filkorn: „Videli sme, že vedome museli robiť zlo, aby sme sa vyhli zlu väčšiemu“.¹⁸⁷ Slovenský sněm se tak vyslovil, že je proti úplnému odstranění židů ze Slovenska a zachránil tak určitě několik tisíc životů. Samotný ústavní zákon, ale nezapříčil pozdější podzimní zastavení deportací. Většina z nich sice proběhla ještě před přijetím zákona, od nabytí účinnosti bylo deportováno ještě kolem 15 000 lidí.¹⁸⁸ I přes kompromisní znění, nejvíce zákon uvítali slovenští národní socialisté. Vzhledem k neustále stoupajícímu znepokojení veřejnosti nad židovskou otázkou, bylo pro radikály jeho schválení velkou úlevou. Nyní měli v ruce argument, že vše probíhá naprosto po právu.

Krátce po schválení ústavního zákona začalo tempo deportací slábnout. Výrazně se totiž již snižoval okruh lidí, kteří nebyli chráněni nějakou výjimkou a nevlastnili ochranné legitimace. Začínal být tak problém sestavit požadovaný transport. Proto také do Bratislavy 26. května přicestoval A. Eichman na dvoudenní návštěvu. Obsah jednání pak později popsal po válce: „Vysvetlil som jim stručne a jasne a bez zbytečných rečí, že by sa mali všemožne usilovať, aby z uzemia odstranili posledných Židov. Poznal som Macha už dávno predtým, než sa stal ministrom vnútra, a mohol som s ním hovoriť inak ako oficiálny vyslanec Ludin... Pohrozil som aj vyslancovi a povedal som mu, že ríšsky

¹⁸⁷ SNA, fond NS, dr. F. Filkorn, Tnľud 26/46-24; dr. M. Sokol Tnľud. 11/47-2.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 128.

¹⁸⁸ Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 190.

vodca si želá, aby sa toto všetko stalo ihneď.¹⁸⁹ I přes tuto intervenci tempo dále klesalo. Dokonce 27. května byla převedena pravomoc udělovat výjimky ze 14. oddělení MV na jednotlivá ministerstva. Vaškův úřad výjimky nadále pouze evidoval. 12. června 1942 tak došlo po dohodě s Němci k nové úpravě. Nové transporty se měly vypravovat jen jednou týdně. Již 25. června však A. Vašek hlásil A. Machovi, že pokud nedojde k zásadní redukci počtu výjimek budou muset být transporty zastaveny. Stejně se téhož dne v dané věci vyslovil na rokování s předsedou vlády i D. Wisliceny. Německý vyslanec H. Ludin, který se jednání také účastnil požadoval stoprocentní řešení židovské otázky. Do 26. června bylo deportováno celkem 53 000 židů a na Slovensku bylo ještě v té době evidováno 26 000 lidí spadající pod oficiální vymezení žida. Většina ze zůstavších židů jich 24 435 spadalo pod některou zákonnou výjimku nebo byli držiteli ochranné legitimace.¹⁹⁰ Ministerstvo vnitra vydalo 27. června 1942 oběžník, ve kterém svým podřízeným úřadům nařizovalo zajistit všechny židy, kteří nebyli držiteli ochranné legitimace ani nespádali pod žádnou z výjimek. Stejný příkaz byl pak ještě zopakován v oběžníku z 18. srpna. Na základě toho pak policejní orgány ve spolupráci s HG a FS uskutečňovaly razie po celém státě. Nejrozsáhlejší se pak uskutečnila 25-26. července.

Další snahou vlády tedy bylo snižovat postupně okruh osob, které směly zůstat na Slovensku. U některých ochranných legitimací byla zrušena ochrana rodičů držitele. Radikálové se také snažili tyto zákony obcházet a deportovali i osoby, které byly pod ochranou výjimek. Tak byli deportováni také rabíni, kteří vlastnili ministerské ochranné legitimace.¹⁹¹ Usnesením z 11. srpna 1942 o systematické revizi ochranných legitimací se vláda znovu pokusila snížit počet jejich držitelů. Nemělo to však již žádný efekt. Ministerstva odmítala snížit počet svých chráněnců a naopak po intervencích na

¹⁸⁹ Hausner, G.: *Gerechtigkeit in Jerusalem*, München 1967, str. 180.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 132.

¹⁹⁰ SNA, fond NS, dr. A. Vašek, Tnľud 17/46.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 132–133.

¹⁹¹ Ze Slovenska bylo deportováno celkem 86 rabínů. Mezi nimi byl i 81 letý rabín Reich z Banoviec nad Bebravou, který měl výjimku přímo od prezidenta. Cedry Libanonu. Na nehynúcu pamiatku umučených velikášov a 110 000 občanov židovského vyznania na Slovensku 1942 – 1945. Spracoval E. Katz. Nitra 1960, str. 1.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 134.

Ministerstvu vnitra A. Mach slíbil, že již nepřipustí, aby byly deportovány osoby spadající pod ochranu zákona či některého ministerstva. Protože již nebylo možné dodržet původní harmonogram, vláda rozhodla, že nový transport bude vypraven vždy, když se v Žilinském koncentračním středisku shromáždilo dostatek vězňů. V srpnu nakonec žádný transport vypraven nebyl. V září ještě dva a o měsíc později vyjel pouze jeden. Tyto poslední transporty, které se skládaly z nevléčitelně nemocných a duševně chorých pacientů pak byly děsivou tečkou. Poslední vlak vezoucí židy opustil Slovensko 20. října 1942.

Němci se v době, když již bylo zjevné, že deportace se téměř zastavily, snažili vyvinout na slovenskou vládu nátlak, kterým by dosáhli vysídlení i zbývajících židů. V této době se již na Slovensko vrátili první utečenci a z různých dalších zdrojů se začala postupně vyjevovat pravda o tom, co se doopravdy v Polsku děje. Ministři J. Sivák, J. Stano a G. Medrický se začali dožadovat, aby byla vyslána komise na místa kam transporty směřují. Tuto žádost pak přednesl V. Tuka německému vyslanci H. Ludinovi a D. Wislicenyemu. Ten jí pak v létě tlumočil A. Eichmanovi. Většina slovenských židů v té době však již nežila. Aby se alespoň pokusili uklidnit neklid veřejnosti a podpořit deportace, byla vypravena delegace, která měla potvrdit, že židům v Polsku nic nechybí. Slovenský stát zde měli zastupovat D. Wislicény a F. Fiala, redaktor tiskového orgánu DP Grenzbote. Po jejich návratu se pak začaly objevovat v tisku falešné reportáže a fotky ze života slovenských židů, které měly uklidnit slovenské představitele i veřejnost. V srpnu se D. Wisliceny jménem německého velvyslanectví snažil přesvědčit V. Tuka a Macha, aby revidovali ústavní zákon 68/1942 Sl. z. a přikročili k dalšímu vysídlování. V září pak dokonce předložil harmonogram pro dalších 23 transportů, což by prakticky vedlo k úplné likvidaci Slovenských židů.

Na Slovensku však vůle na konečné řešení židovské otázky byla čím dál slabší a nakonec bylo rozhodnuto v nich dále nepokračovat. Důvodů pro tuto změnu slovenské politiky bylo víc. Celá akce byla u veřejnosti velmi nepopulární, což si uvědomovali i leckteří radikální politici.¹⁹² Snahy uklidnit veřejnost se však míjely účinkem. Mnozí si

¹⁹² Tyto změny nálady u slovenské veřejnosti zachtili i Němci jak dokládá zpráva H. Ludina do Berlína z 26. 6. 1942: „Vystáňovanie Židov je v mnohých kruhoch slovenského národa veľmi nepopulárne. Tento postoj bol v posledných dňoch ostrou anglickou protipropagandou ešte zosílený.“ PA, AA-Büro des Staatssekretärs, Slowakei, Bd. 2; Podobně se také vyjadřovala zpráva Vídeňského oddělení SD

také uvědomovali, že celá věc již zašla příliš daleko. Snažili se tedy alespoň pomoci těm židům, kteří ještě na Slovensku zůstali. Během roku 1942 také ve slovenské politice probíhal znovu přesun sil mezi radikálním a konzervativním křídlem strany. Tento spor, který zůstal před veřejností částečně skryt, znovu velmi výrazně ovlivnil židovskou otázku. Konzervativní křídlo svůj boj nevzdalo. Velmi mu nahrála aféra okolo slovenského vojenského atašé v Římě A. Sznackého¹⁹³, který v lednu 1942 dezertoval do Maďarska. Vzhledem k napjatým vztahům mezi oběma zeměmi to okamžitě vyvolalo ve Slovenských vládních kruzích bouři, kterou začínal postupný odchod V. Tuky do izolace a rozklad radikálního křídla. Na jaře 1942, v době největších deportací, byl tvrdý postup vůči židům pro radikály klíčový, aby se jím podařilo udržet německou podporu a zůstat tak u moci. Díky německé podpoře také V. Tuka zůstal ministerským předsedou. Podobně, jako v autokratických státech, však mnohem důležitější bylo postavení ve straně. V té však vždy hlavní slovo měli funkcionáři řadící se k umírněnému proudu. Jeden z prvních projevů oslabení Tukovi pozice bylo odvolání A. Morávka předsedy ÚHÚ, které mělo na židovskou otázku významný vliv. Na jaře 1942 byla ustavena vládní komise, která prošetřila obvinění přednesená důvěrnickým sborem HSLS. Při jeho slyšení před komisí 1. června 1942 se Morávek bránil tím že většinu obvinění označil za židovské intriky případně za intriky jejich ochránců „bílých židů“. Nyní ho však již nebyl V. Tuka schopen chránit a tak 30. června byl ze své funkce odvolán. Novým předsedou se stal Ľ Paškovič a ÚHÚ nadále již nespadal pod pravomoc předsednictva vlády, ale byl podřízen ministerstvu hospodářství. Přesun sil znovu ve prospěch konzervativních politiků pak během léta umožnil začít účinně blokovat snahy radikálů na zvýšení tempa deportací a nakonec došlo i k jejich

pro RSHA z 30. 8. 1942: „Začatím vyst'ahovania dosiahla nálada vo všeobecnosti svoj vrchol... Slováci odrazu spolucítia so svojimi Židmi, ktorým neprajú ťažký údel u Nemcov... vyst'ahovanie si vysvet'ľujú nielen ako neľudské, ale aj ako protiprávne... Jedno je pre chapanie židovskej otázky na Slovensku podstatné. Neďavajú sa na ňu z rasistického hľadiska. V slovenských kruhoch sa odjakživa stavali k rasovej otázke s istým odporom, lebo v tom videli čisto germánsku ideu, krotá je vo svojich dôsledkoch pre Slovensko a Slovanov neprijateľná.“ **Bundesarchiv (BA)**-R 70, Slowakei/35.
Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 152.

¹⁹³ Anton Sznacký byl významný Tukův chránělec a spolupracovník. Jíž v roce 1929 stáli spolu před československým soudem za špionáž pro Maďarsko. A oba odsouzeni . A Právě V. Tuka ho ze své pozice ministra zahraničí na tento post dosadil.

zastavení. Nedá se sice automaticky ztotožnit, že by příslušnost k Tisovu křídlu ve straně automaticky znamenala negativní postoj k vládou prosazovanému řešení židovské otázky, ale přeci byla situace výrazně lepší. Jednou z nejméně výrazných osobností, která se nebála maximálně pomáhat Židům i přes rizika s tím spojená a navzdory dobovým stereotypům, byl ministr školství a národní osvěty J. Sivák. Židovský kodex jednoznačně odsuzoval, a když se dozvěděl o deportacích, spojil se s židovskými reprezentanty, aby je dopředu informoval o chystaných opatřeních. Velmi se také zasloužil, že ministr hospodářství Medrický nepodleh tlaku Němců a domácích radikálů, a nerevidoval počty ochranných legitimací. Pokud nějaké osoby měly přeci jen být zbavené ochrany, informoval o tom židovské představitel, aby tito lidé mohli včas utéct. Osobně se také snažil intervenovat u vedoucích činitelů, aby dosáhl zastavení deportací. Když se nakonec A. Mach dožadoval, aby byl snížen počet výjimek v rezortu školství, J. Sivák to rezolutně odmítl. Když se v srpnu 1942 J. Sivák dozvěděl, co se skutečně v Polsku odehrává, chtěl odstoupit. Židé mu však tento úmysl rozmluvili.

Sivák samozřejmě nebyl jediný. Z ministrů například Fritz a Pružinský, předseda sněmu Sokol a někteří, většinou již zmínění, poslanci sněmu. Židům se také dostalo podpory od vysokých úředníků, jako byl Guvernér Slovenské národní banky I. Karvaš nebo generální tajemník ústředního sdružení slovenského průmyslu, kteří se zasazovali o co největší počet ochranných legitimací pro židovské spoluobčany v hospodářství. Argument, že výjimky jsou nutné pro nerušený běh hospodářství, byl pravdivý. Proto také velmi účinný.¹⁹⁴ Nakonec tento fakt uznali i sami Němci.¹⁹⁵

Jednu z největších zásluh na zastavení deportací má katolická církev. Především pak Vatikán a jeho diplomatický nátlak na slovenskou vládu, sněm, prezidenta a samozřejmě také na slovenské představitel katolické církve na Slovensku. Církev byla také dobře informovaná a brzy po začátku deportací se k ní donesly zprávy z Polska o skutečném stavu věcí. Její zkušení diplomaté věděli jak tyto vědomosti použít. Především se Vatikánu podařilo vytrhnout slovenské biskupy z letargie a jejich počáteční váhání a

¹⁹⁴ Například Ministerstvo financí nepropustilo za celou válku jediného židovského zaměstnance.

Dokonce zůstávali i na vedoucích postech.

¹⁹⁵ Při svých návrzích na pokračování deportací 18. 8. 1942 D. Wisliceny poznamenal: „Nemožno poprieť, že v mladom slovenskom štáte je istý nedostatok technikov, lekárov a podobných akademických povolání, krotý se nedá odstrániť v kratokom čase.“ SNA, MV, K. 783.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 158.

pasivita se začaly měnit na rozhodné odmítnutí rasových principů a deportací. Jejich rozsáhlý vliv na obyvatelstvo i často přímé účinkování ve státních institucích, ve kterých bylo mnoho církevních hodnostářů, se začaly projevovat. Během následujícího roku se radikálové několikrát opětovně pokusili obnovit deportace. Avšak již neúspěšně. Stupňující se perzekuce, která vyvrcholila na jaře 1942, nezůstala mezi židy bez reakce. Židé nebyli, i když se to tak někdy jeví, pouhými pasivními účastníky své vlastní likvidace. Nutno však říct, že byli nepřipraveni. Deportace z protektorátu začaly jít v říjnu 1941. Přesto se představitelé slovenských židů neznepokojovali. Přišlo jim nemožné, aby se stát, jenž se zaštituje křesťanskými zásadami a v jehož čele je katolický kněz, k něčemu takovému odhodlal. Ve chvíli, kdy se z předstihem dozvěděli o deportačních plánech, snažili se přesvědčit prezidenta jím zmíněnými memorandy, aby plánovanou akci zastavil. Poté co tyto pokusy selhaly, bylo zjevné, že přímo přesvědčit slovenské představitele od deportací příliš nepůjde.

Asi nejjednodušší a celkem i úspěšný způsob, jak se jím vyhnout, bylo neuposlechnutí úředních příkazů. Po té však „dezertéry“ čekal život v ilegalitě, který již tak jednoduchý nebyl. Bylo nutné si obstarat falešné „arijské“ doklady nebo křestní listy s patřičným datem. Hodně lidí se také pokoušelo uprchnout do Maďarska. Značná část lidí se nakonec takto zachránila, i když přesná čísla je samozřejmě nemožné zjistit dají se odhadnout z oficiálních statistik. K 31.lednu 1942 žilo na Slovensku oficiálně 89 456 lidí označené za židy. 1. června 1943 jich bylo 18 648. Podle slovenských a německých statistik bylo ze Slovenska deportováno okolo 58 000 židů. Z toho vyplývá, že okolo 12 000 židům se podařilo uniknout různými nelegálními cestami.¹⁹⁶

Jediná povolená židovská instituce Ústředna Židů nebyla schopná své svěřence ochránit. I když z její strany byly určité pokusy o zlepšení situace, vzhledem k tomu že byla prakticky pod úplnou kontrolou ÚHÚ a její orgány byly plné spolupracovníků radikálů, není to překvapivé. Brzy tak vznikla v rámci ÚŽ skupina, jejímž cílem bylo zastavit nebo alespoň zpomalit transporty, jak jen to bude možné. Vedoucími osobnostmi byli M. Weissmandel, G. Fleishmannová, A. Frieder, V Fürst, T. Kováč, O. Neumann, A. Steiner, V. Winterstein. Většina z nich patřila k sionistickému hnutí vyjma

¹⁹⁶ O deportacích se nevedla jednotná statistika, ale různé úřady si vedli svojí vlastní. Jejich údaje se tak mírně liší. Štatistické správy 1941, č. 6, seria A.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 139-140.

rabína M. Weissmandela, který byl významný představitel ortodoxních židů. Sami se nazývali Nebenregierung – vedlejší vláda. Vše probíhalo v ilegalitě, proto máme o činnosti této skupiny jen velmi málo záznamů - především zahraniční korespondenci. K dispozici jsou svědecké výpovědi jejich členů a dalších osob, které se se skupinou dostali do styku. Její hlavní zbraní byly peníze. Ty získávala především od mezinárodních organizací, jak židovských tak nežidovských. Měla k dispozici i velmi ceněné mezinárodní valuty, jako švýcarské franky a americké dolary. Důležité pak bylo získat kontakty na ty správné lidi, kteří by mohli deportace nějak ovlivnit.

Nebenregierungu se podařilo nakonec dostat se do styku s většinou z nich. Na ministerstvu vnitra se nepodařilo proniknout až k A. Machovi. Velké sumy peněz, ale dostávali A. Vašek a šéf prezidiální šéf I. Koso.¹⁹⁷ Úplatky samozřejmě dostávali i nižší funkcionáři. Jeden z nevyšších činitelů, kteří se dostali na výplatní listitu Nebenreirungu byl D. Wisliceny. Po poradě mezi členy bylo rozhodnuto mu nabídnout za spolupráci 40 000 amerických dolarů. Nemohli se s ním spojit přímo a tak využili K. Hochberga, vedoucího oddělení pro zvláštní úkony, který byl Wislicenyho chráněncem.¹⁹⁸

Těžko se dá posoudit do jaké míry byli úspěšné či nikoliv. Lidé jako A. Vašek pod vidinou dalších úplatků, naléhali na další deportace o to více. Uplácení však neprobíhalo jen na Slovenku. S židovskými životy se obchodovalo a Němci to věděli a velmi toho využívali v celoevropském měřítku. D. Wisliceny sám měl o aktivitách Nebenregierungu dobrý přehled a informoval o nich i A. Eichmana. Dál však přebíral úplatky a sliboval zpomalení deportací, i když se zasazoval o pravý opak.

Příslušníci této ilegální skupiny také intervenovali u jiných vysokých činitelů, kteří nebyli deportacím nakloněni, jako byl ministr J. Sivák a jiní výše zmínění. Zde však pomoc nebyla motivována finančně, ale z přesvědčení. Bohužel však měla většinou jen individuální formu.

¹⁹⁷ A. Vašek dostával 100 000 Ks měsíčně k tomu pak speciální úplatky a předmětné dary. Jenom na penězím měl vyinkasovat okolo 2,5 milionu korun. Osvobození jednotlivého žida s koncentračního tábora stálo okolo 10 000 -20 00 Ks. V truhlářských dílnách v Sereďi se pak vyráběl zdarma nábytek pro A. Macha, I. Kosa, a pro další pracovníky ministerstva vnitra. Dokonce i pro Wislicenyho.

¹⁹⁸ V poválečné výpovědi D. Wisliceny tyto skutečnosti potvrdil, akorát prý dostal částku 20 000 dolarů. SNA, fond NS, dr. A. Vašek, Tnľud. 17/46-72.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 149.

Poté co se židovští představitelé dozvěděli o skutečných poměrech v polských koncentračních táborech. Začali shánět lidi, kteří by jim pomohli se zadrženými navázat kontakty a přepravovat zprávy a předměty. Tito lidé nesměli být židé, museli se dobře orientovat v daných regionech a ovládat polštinu. Tyto služby vykonávali například slovenští železničáři. Mládežnické sionistické organizaci Hašomer Hacair se podařilo zřídit na slovensko-maďarských hranicích buňky, které pomáhaly židovským utečencům bezpečně přejít do Maďarska.¹⁹⁹

S transporty bylo také spojeno poslední rozsáhlé dělení židovského majetku. V zápětí po jejich zahájení museli všichni židé podepsat potvrzení, ve kterém bylo stanoveno, který majetek jim zůstal. Šlo jen o věci základních potřeb a výjimečně předměty nutné k výkonu povolání. Ostatní majetek propadl státu.²⁰⁰ Tyto důsledky prakticky pocítili akorát ti, kteří mohli zůstat na Slovensku. Zkonfiskovaný majetek pak měl být rozprodán ve veřejných dražbách. Některé předměty byly vyňaty, jako například teplé oblečení, které si nárokovala armáda. Peníze pak měly směřovat především na splacení daní a poplatků bývalých majitelů. Realita byla jako obvykle jiná a výnosy nesplnily očekávání. Byty vystěhovaných byli velmi často rozkradené. V důsledku korupce byla většina cenných předmětů, které se dostaly do dražeb, podhodnocena a prodána za velmi nízké ceny.

V zemědělství, ve kterém působilo ještě mnoho židovských hospodářů nemohl stát takový kolaps po zestátnění dopustit. Zásobování obyvatelstva bylo klíčové. Státní pozemkový úřad svěřil bývalou židovskou půdu do správy nově zřízeného fondu pro správu postátněných majetků. Fond obhospodařoval 245 statků a půdu o celkové rozloze 27 667 ha.²⁰¹ Fond také zaměstnával velké množství bývalých židovských majitelů a dělníků, čímž je uchránil před deportací. Velkou zásluhu na tom měl vedoucí fondu F. Bošňák, který ve spolupráci s předsedou ŠPÚ K. Klínovským obratným jednáním dokázal získat a uhájít velké množství výjimek.

¹⁹⁹ Zde je pak přebírala maďarská židovská organizace Waada Esra we Hazalach – rada pre pomoc a záchranu, která se věnovala záchraně nemaďarských židů.

²⁰⁰ Vyhlášení předsedy ÚHÚ 163/1942 Úr. nov.

²⁰¹ Dále spravoval 26 lihovarů, 3 cihlářny, sýrárnu, škrobárnu a 4 kamenolomy. Gardista, 17. 1. 1943. Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 136.

Majetkoprávní následky měly také velmi výrazné dopady v mezinárodní politice Slovenska. Jednalo se o to, kdo převezme majetek po deportovaných cizích státních příslušnících. Německá strana prosazovala teritoriální princip. Každý převezme majetek židovský majetek nacházející se na jeho státním území. Naopak Slovensko prosazovalo princip personální. Majetek přísluší těm státům jehož občany židé byli. Tato varianta byla pro Slovensko výrazně výhodnější. Slovenští židé vlastnili velké majetky především v Protektorátu a v Maďarsku.²⁰² Německo dlouho slibovalo, že o majetku slovenských židů bude jednat a postupovat velkoryse. Realita však byla jiná. Když začaly deportace, postupovali Němci naprosto svévolně a ignorovali veškeré intervence slovenských úřadu. Na pozdějších jednáních pak němečtí zástupci prosazovali teritoriální princip. Když k žádné dohodě se Slovenskem nedošlo, Němci dál jednali podle svého.

Velký spor také proběhl s Maďary. Bratislava žádala, aby směla na židovské maďarské státní příslušníky uplatnit své protižidovské zákony, nebo ať je Maďarsko převezme. Maďarská vláda odmítala obě tyto varianty. Argumentovala, že na rasovou příslušnost nemůže být brán zřetel, protože maďarské zákony nic takového nepředvídají. Za diskriminaci svých občanů pak hrozila odvetnými akcemi vůči slovenským občanům v Maďarsku. Budapešť na podporu svého stanoviska také poukázala, že Třetí Říše majetek deportovaných maďarských židů předala maďarské vládě. Německý zastupitelský úřad pak na dotaz V. Tuky tuto skutečnost potvrdil. Skutečnost, že vůči Maďarsku Němci přijali personální princip, pociťovala slovenská vláda jako velkou křivdu.

Divoká arizace vedené A. Morávkem však ve výsledku nebrala na mezinárodní jednání vůbec ohled a jakékoliv intervence Maďarska byly marné.²⁰³ To nakonec vedlo ke konečnému krachu jednání.

Slovenskou státní pokladnu také výrazně zatížil dluh vůči Německu za poplatky spojené s transporty, jak byly dojednány ve vzájemných smlouvách. Ministerstvo vnitra tak poslalo ministerstvu financí instrukce, aby zaplatilo částku 28 814 000 Kč za 57 628

²⁰² Dle odhadu ministerstva zahraničních věcí majetek slovenských židů na území protektorátu měl hodnotu okolo 500 mil. korun.

²⁰³ Po okupaci Maďarska Německou armádou v březnu 1944 byla situace opačná a Maďarské úřady nebrali při deportacích židů ohledy na zájmy cizích států.

deportovaných. V přepočtu na koruny to byla suma 334 818 680 Ks.²⁰⁴ Ministerstvo financí převedlo nakonec pouze 100 000 000 Ks jelikož nemělo k dispozici více prostředků. Němci však doplacení peněz nijak neurgovali.

Podle zprávy ministerstva financí k 31. červenci 1943 bylo prodejem movitého majetku získáno 108 milionů korun.²⁰⁵ I tato poslední etapa arizace skončila naprostým fiaskem. Nejenom morálním, ale podobně jako předchozích fázích většina majetku byla rozkradena korupčním jednáním či přímo.

²⁰⁴ Tehdejší kurz byl 11,62 Ks za 1 ŘM

²⁰⁵ SNA, fond SSR, 677/1943, Správa MF.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 206

4. Od zastavení deportací k SNP

4.1 Revize arizačního procesu

Po Morávkově působení zůstala akorát spoušť. Židovský majetek byl v dezolátním stavu. Již na podzim 1942 začal L Paškovič upozorňovat veřejnost, že proces arizace není rozhodně u konce, jak oznamoval jeho předchůdce, ale celé řízení může být zakončeno teprve zaplacením likvidační hodnoty podniku. Vymáhat její zaplacení však nebylo vůbec jednoduché, jelikož arizační hodnota u arizovaných podniků byla určena jen v 288 případech z celkem asi dvou tisíc. Reformované ÚHÚ spolu s SRDS zahájilo intenzivní práci při určování likvidační hodnoty.²⁰⁶ Často to byla práce více detektivní než účetní. Především však oba úřady neměly na takový úkol dostatek personálu a při své činnosti neustále narážely na odpor státních a stranických míst. Revoluční Morávkovo vedení také zanechalo minimum podkladů a ve všem panoval obrovský chaos. Do září 1943 se podařilo určit hodnotu v 843 podnicích a do července 1944 pak v 1300. Přibližně u 700 podniků nebyla určena nikdy. Určení samotné likvidační hodnoty ještě neznamena, že byla nakonec splacena.

ÚHÚ také začal kontrolovat odbornou stránku vedení podniků při náhodných inspekcích. Výsledky byli opět katastrofální. Většina arizátorů pokládala získaný majetek pouze za zdroj příjmů a o jeho provozní činnost nejevili zájem. Dopouštěli se distribučních přestupků, které ohrožovali nejen řádný chod podniku, ale i veřejné zásobování. Z majetku podniku byly vybírány velké sumy pro soukromé účely. Ve zprávě ministra hospodářství G. Medrického se uvádí, že do dubna 1944 byla provedena kontrola v 200 podnicích. U 68 případů byla uvalena dočasná správa nebo vyměněna osoba arizátora. Ve 14 případech bylo proti arizátorovi zahájeno trestní řízení. Dá se však předpokládat že toto byly jen ty největší excesy, které nebylo možné utajit, nebo za nimi nestála silná protekce.

²⁰⁶ L Paškovič musel uvolnit 1/3 všech referentů. Ti i po svém uvolnění se snažili maximálně stěžovat ÚHÚ jeho práci při revizi předchozího období.

Snaha L. Paškoviče o nápravu však již přišla příliš pozdě a v zásadě se zúžila jen na největší a nejdůležitější podniky. Často již ani nebyli k dispozici vhodní arizátoři, kteří by byli ochotni se podniků, jejichž stav byl často velmi pochybný, ujmout. Celý projekt arizace a celkově vše spojené s židovskou otázkou bylo velmi silně zkompromitované. Mnoho lidí v té době již tušilo, jak válka dopadne a snažili se s tím nemít cokoliv společného. Zájem o další vedení podniku ztráceli i samotní arizátoři, jak dokládá hlášení ÚHÚ z června 1944: „mnohí arizátoři by boli azda aj radi, ak by boli pozbaveni podniku a tým aj starostí o jeho ďalšie vedenie“.

K pokusům o revizi došlo i ve správě bývalého židovského domovního majetku. Na podzim 1942 již domy spravovaly okresní úřady s pomocí dočasných správců. Tento model se podobně jako v jiných případech neosvědčil. Správcové brali svojí práci pouze jako zdroj příjmu a o domy, které jim nepatřili, nejevili zájem. Brzy tak začaly chátrat. Vybírání byli především na základě politické protekce, z téhož důvodu je ani nešlo jednoduše vyměnit. Vláda tak začala pracovat na odprodání do soukromých rukou a 4. listopadu přijala usnesení o urychleném soupise a odhadech bývalého židovského domovního majetku. Realizace se však protahoval a první odprodej začal až v lednu 1944. L. Paškovič odůvodňoval průtahy důkladnou přípravou, aby se vyhnul minulým chybám, kdy „sa najprv arizovalo a potom odhadovalo... tuje postup opačný“.²⁰⁷ Odprodej byl tentokrát také zpřísněn. Kupec musel splatit kupní cenu v hotovosti do 45 dnů od doručení vlastnického listu. Vzhledem k příliš vysokým cenám 22. prosince 1943 vláda snížila odhadní cenu paušálně až o 30 % a na léto 1944 bylo plánováno další snížení. Přesto se nepodařilo zvýšit prodej. Ceny byly i tak vysoké a dalším důvod byl, že v této době již lidé o arizaci ztratili zájem. Sliby, že tentokrát již vše proběhne bez korupce, už neměly valné účinnosti.

Relativně velký zájem byl pořád o bývalou židovskou zemědělskou půdu. A na rozdíl od jiných židovských majetků byl polnohospodářský majetek udržován v relativně dobrém stavu. SPU, však v zájmu zachování výnosů, odmítal půdu příliš dělit. A největší zájemci, drobní rolníci, neměli ani dostatek prostředků aby zaplatili kupní cenu. Většinu židovské půdy tak spravoval stát v rámci fondu pro správu postátněných majetků.

²⁰⁷ SNA, fond SSR, 677/1943; fond ÚHÚ, I-D-826/1-1944; Slovák, 30. 1. 1944.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 212–214.

Přes snahu nového předsedy ÚHÚ byly škody způsobené arizací veliké. Nejvíce se to dotýkalo slovenských peněžních ústavů. 16. prosince 1942 předložil Svaz slovenského peněžnictví sněmu, předsednictvu vlády a prezidentovi memorandum, ve kterém ostře kritizoval arizaci a varoval, že její následky neohrožují pouze banky, ale samozřejmě také vkladatele. Jeden z největších problémů arizace po stránce právní a ekonomické byl převod pohledávek od bývalého majitele na nového. Právní předpisy týkající se bývalých židovských pohledávek byly velmi nejasné a chaotické, což byl pravděpodobně i cíl. Vláda totiž zakázala, aby bylo proti novým majitelům možno vést soudní spor nebo exekuční řízení ohledně dluhů židovského majitele.²⁰⁸ Vymáhat zaplacení pohledávek po starém majiteli bylo fakticky nemožné. Věřitelé, což byly především peněžní ústavy, se proti tomuto bouřili, již v počátcích arizace. A. Morávek věřitele uklidňoval, že jejich pohledávky budou zhojeny poté, co bude zaplacená likvidační hodnota podniku. Během arizace však bylo téměř pravidlem, že se likvidační hodnoty podniků podhodnocovaly a k tomu arizátoři během Morávkovi etapy nebyli vůbec nuceni jí splácet. Hlavní žádostí memoranda tudíž bylo, aby byli noví majitelé konečně přinuceni platit své závazky.

Ministerstvo financí připravilo návrh zákona, kterým by se zřídila jednotná evidence veškerého bývalého židovského majetku. Noví majitelé by pak s ním mohli manipulovat teprve po zaplacení veškerých pohledávek na něj navázaných. Na takové řešení však již ve spoustě případů bylo pozdě a stejně se nepodařilo prosadit jeho přijetí. Naprostý kolaps arizace s velkou nevolí sledovali i Němci. V jednom hlášení do Berlína se uvádělo: „arizacia sa zvrhla na najdivokejšie kšeftovanie“.

Reakcí ÚHÚ na zostřenou kritiku bylo zřízení nového finančního oddělení. Naplní jeho práce pak bylo inkasovat splátky od arizátorů na likvidační hodnotu a přešlé pohledávky. Arizátoři pak na konci roku museli hlásit jakou částku již splatili.²⁰⁹ Určité zlepšení přece jen přišlo. Do 1.července 1942 (abdikace A. Morávka) bylo na konto pro splácení likvidační hodnoty posláno pouhých 25 milionů korun. Během následujících dvou let, do července 1944 vyinkasoval ÚHÚ 200 milionů Ks při splácení likvidačních hodnot a ve prospěch věřitelů dalších 60 milionů korun.²¹⁰ Při součtu židovského

²⁰⁸ Nařízení **228/1940 Sl. z.**

²⁰⁹ U podniků, kde ještě nebyla určena likvidační hodnota, splácel dotyčný částku dle svého uvážení.

²¹⁰ Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty. Zostavil Vilém Prečan. Bratislava 197,

majetku z 2. září 1940 byla hodnota židovského majetku téměř 1,5 miliardy korun a to jistě tento výsledek spíše nižší oproti skutečnému stavu. Okolo jedné třetiny majetku bylo zatíženo dluhy. Tato čísla naznačují, jaké byly hospodářské škody v důsledku arizace.

Koncem roku 1942 se do řešení židovské otázky začal opět zapojovat slovenský sněm. Nejprve přijal 8. října 1942 zákon, kterým do konce roku znemožnil uplatňovat jakékoliv nároky vůči státu, které na něj přešly s židovským majetkem.²¹¹ Tím měl být dát vládě čas na revizi arizačního procesu a napravení chyb. Vzhledem k tomu, že v této lhůtě bylo nemožné tyto věci splnit, sněm přijal sněm na svém zasedání 22. prosince další zákon, kterým lhůtu prodloužil až do 30. června 1943.²¹²

V únoru se pak sněm znovu pokusil zacelit díry a aspoň částečně napravit škody dalším zákonem, kterým doplňoval zákon o fondu pro správu bývalého polnohospodářského majetku **108/1942 Sl. z.**²¹³ Arizátor dále mohl být zapsán do pozemkové knihy, jako majitel teprve po splacení všech pohledávek, které s majetkem převzal.

Významnější pak byly dva zákony schválené 28. října 1943. Prvním byl zákon **148/1943 Sl. z.** o úpravě některých otázek souvisejících s právním postavením židů a pronajímatelů židovských podniků. Novelizoval některé hospodářské části židovského kodexu. Zúžil pravomoc ÚHÚ a upřesňoval způsob určování a placení likvidační hodnoty. Nově také mohl být arizátorovi odňat podnik, pokud zanedbával jeho správu. Židovští míšenci, jak byla vymezena jedna kategorie občanů v kodexu, byli nadále vyjmuti z některých represivních nařízení. Druhým pak byl zákon o likvidaci dávky ze židovského majetku.²¹⁴ Anuloval tak nařízení **199/1941 Sl. z.** o mimořádné dávce. Jak již bylo zmíněno výše, šlo o jednorázovou dávku, kterou byli židé povinni splatit ze svého majetku. Vzhledem k tomu, že v době přijetí tohoto nařízení již židé majetek už neměli nebo jím nedisponovali, podařilo se státu do července 1942 vybrat pouze 12 milionů korun. Záměr však byl vybrat 560 milionů korun. S tímto si také ministerstvo

4. 34, str. 101; SNA, fond ÚHÚ, i-d-438/1-1942, prez.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 217

²¹¹ Zákon **206/1942 Sl. z.**

²¹² Zákon **258/1942 Sl. z.**

²¹³ Zákon **25/1943 Sl. z.**

²¹⁴ Zákon **149/1943 Sl. z.**

financí půjčilo od bank 200 milionů, které, jak se později ukázalo, nebyly kryté.²¹⁵

Ve chvíli, kdy ÚHÚ a s ním i celá hospodářská část židovské otázky přešla pod ministerstvo financí, bylo jeho cílem získat alespoň tolik prostředků aby to pokrylo náklady na řešení židovské otázky. Jen administrativní náklady na řešení židovské otázky dosahovaly výše 165 milionů a deportace stály okolo půl miliardy. Ministerstvu financí se sice podařilo získat 281 milionů korun prodejem židovských cenností, to však stále nestačilo. Nový zákon se pokusil přesunout židovskou peněžitou dávku na arizátory.

Veškeré snahy Slovenských úřadů, vlády a sněmu napravit škody způsobené arizací byly už jen pouhou korekcí velmi nepříznivého stavu a pouze zmírnily škody, které byly napáchány. Je nutné si také povšimnout, že téměř veškerá protiopatření směřovala na zmírnění hospodářských škod. Občanská práva židů byla revidována jen minimálně. Ve sněmu sice probíhaly diskuze, které nenápadně naznačovaly, že uplatňované rasové hledisko je špatné.²¹⁶ Ve sněmu se také objevil určitý návrh novelizace židovského kodexu. Požadoval především zrušení omezení židovských míšenců, zrovnoprávnění pokřtěných do určitého data, zrušení povinného označení a kolektivní odpovědnosti ve všech oblastech. Návrh nebyl datován ani podepsán, což ukazuje, že i přes určité zlepšení poměrů na Slovensku situace byla stále napjatá. Nakonec byly v již zmíněných zákonech schváleny pouze dva body. Částečné zrovnoprávnění míšenců a zrušení kolektivní odpovědnosti za placení mimořádné dávky. Ke zrušení či alespoň zásadní novelizovaní diskriminačních předpisů nedošlo. Vládnoucí strana jako celek již byla příliš zatažená do zločinů, které napáchala a nenašla dostatek odvahy se jím postavit a pokusit se tyto křivdy napravit.

²¹⁵ SNA, fond SSR, 667/1942, predsednictvo snemu.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 221.

²¹⁶ Ze zápisu ze zasedání sněmovních výborů 3. září 1943: „pri splnomocňovaní vlády v sneme nikto nemyslel na také riešenie židovskej otázky, ako sa to potom stalo“ SNA, fond SSR, zápisy ze zasedání sněmovních výborů, bez čísla, kartón 272.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 223.

4.2 Pokusy o obnovu deportací

Pozice radikálů na Slovensku byla sice oslabená, ale přesto pořád ještě měli určitý vliv a ihned po zastavení deportací, začali pracovat, aby deportace mohly být na jaře 1943 obnoveny. Za jejich snažením stály jednak národně socialistické ideje, jednak pokus skrze židovskou otázku posílit své vztahy s Němci a případně dosáhnout i další intervence Říše v jejich prospěch. Nakonec ale byly veškeré jejich pokusy o obnovení transportů marné. Důvody jejich neúspěchu byly stejné jako ty, které vedly k zastavení deportací na podzim 1942. Intenzivně především jednala katolická církev a to jak její domácí představitelé, tak především Vatikán. Pozice konzervativního křídla byla také opět o něco silnější. Měli také dostatek vůle veškeré pokusy národních socialistů zhatit. Vzhledem k válečnému vývoji také mnoho lidí již tušilo, že Německo válku nevyhraje, proto se snažili od židovské otázky co nejvíc distancovat, pokud ještě mohli. Velmi výrazné oslabení pro národní socialisty znamenalo především postupné přeběhnutí ministra vnitra A. Macha do tábora umírněných.

Byl to však právě A. Mach, který 9. února 1943 na župním sjezdu HG ve svém projevu přislíbil obnovení deportací.²¹⁷ Možná se však z jeho strany jednalo spíše o taktický manévr, aby nepřišel o podporu radikálních kruhů. Ať už byly jeho pohnutky jakékoliv, na Slovensku opět začaly přípravy na obnovení transportů. Policie zостřila represe vůči židům, kteří na Slovensku zůstali, a znovu přibývalo úteků do Maďarska.

11. února vydal A. Mach příkaz A. Vaškovi aby s pomocí ministerstva spravedlnosti vytvořil soupis židovských vězňů, kteří měli být deportováni jako první. Tato instrukce byla znovu zopakovaná 8. dubna předsednictvem vlády. Týž den na rokování vlády bylo rozhodnuto o přezkoumání výjimek v jednotlivých resortech. Osoby které by byly výjimky zbaveny, měly být dočasně umístěny v pracovních táborech. Ty měly začít fungovat jako přestupní destinace před transportem do Polska. Jako již dříve bylo v přípravách nejaktivnější 14. oddělení ministerstva vnitra. Na jeho podnět byli vyhledávání HG a místními organizacemi HSLS hlášeni židovští zaměstnanci, které je

²¹⁷ „Jednou z prvých našich povinností bude, keď sme odstranili 80% židov, vysporiadať sa aj s tými ostatnými. Všetci vidíme, čo znamená tých 20 tisíc židov, čo tu ešte máme. Nech su pokrstení alebo nepokrstení, nech majú legítimáciu takú alebo onakú – všetci idú za jedným cieľom. Ale príde marec, príde apríl a pôjdu transporty.“ Gardista, 9. 2. 1943.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 226.

možné nahradit. Vypracovalo také plán podle kterého měly 18. až 22. dubna 1943 opustit zemi první 4 transporty. Měly být naplněny právě židovskými vězni a lidmi z pracovních táborů.

Veřejnost byla s přípravami seznámena. Především radikální tisk to patřičně oslavoval. Brzy však zareagovaly síly, které stáli proti deportacím. Velmi zásadní byla především reakce Vatikánu. Již 8. března vydali katoličtí biskupové na Slovensku pastýřský list, který pak byl v neděli 21. března čten ve všech kostelech. V něm katolická církev poprvé otevřeně vystoupila proti vládní protizidovské politice. V něm pak protestovali „proti opatreniam, ktorými sa masovo postihujú naši veriaci a iní naši spoluobčania“.²¹⁸ Na rozdíl od dřívějších podobných akcí domácí katolické církve, se snažila církev chránit i nepokřtěné židy. Dalším posunem bylo odsuzování nejenom deportací ale i permanentní hospodářské a společenské diskriminace. Tyto změny ve Slovenské katolické církvi byly zapříčiněny především díky velkému tlaku a působení Vatikánu. Ten se však angažoval i přímo. G. Burzio, navštívil 7. dubna 1943 předsedu vlády V. Tuku. Ve velmi bouřlivém rozhovoru se pak Vatikánský chargé d'affaires pokoušel V. Tuku přesvědčit, aby od deportací upustil. Ten naopak prohlásil, že „násilná a hromadná deportace je jediným prostředkem k osvobození Slovenska od židovského moru“. Když se ho poté Burzio zeptal zda celou věc koná na nátlak Třetí Říše, Tuka odpověděl: „Ubezpečuji Vás na mou křesťanskou čest, že je to naše vůle a naše iniciativa. Je pravda, že mi byla nabídnuta možnost realizovat můj plán, a já jsem jí, přirozeně, neodmítl“.²¹⁹ Tento rozhovor, značně pobuřující rozhovor však nezůstal za zavřenými dveřmi. Jako první zareagoval J. Tiso. Nechal si G. Burzia pozvat a vyslovil politování nad chováním předsedy vlády. Na zasedání vlády pak o rozhovoru referoval sám V. Tuka. Ministři však proti jeho chování protestovali a ministerská rada rozhodla že plánovaná deportace 4 000 židů bude zastavena a G. Burziovi se náležitě omluvili.

V létě 1943 se pak V. Tuka pokusil ze Slovenska vyvézt 5000 židů na práci do Říše. Celá akce měla proběhnout v utajení bez vědomí prezidenta a veřejnosti. Akce probíhala v úzké spolupráci s Němci. Nakonec však byl záměr prozrazen a transporty se

²¹⁸ SNA, fond **Kancelarie prezidenta republiky (KPR)**, bez čísla, kartón 14

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 231.

²¹⁹ Celý rozhovor pak uvádí Ján Mlynárik.

Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku, str. 230-239.

neuskutečnily. 10. srpna 1943 pak vláda na svém zasedání vyhlásila, že další deportace zatím nebudou a židovská otázka se bude řešit izolací v pracovních táborech.

Další velká hrozba pro Slovenské židy přišla poté, co Němci vojensky 19. března 1944 obsadili Maďarsko. Němcům samozřejmě okamžitě přišlo na mysl, že spolu s transporty z Maďarska vyřeší i otázku zbývajících slovenských židů. Organizováním této akce byl pověřen SS Brigadeführer E. Veessenmayer, nacistický zmocněnec v Budapešti. Úzce v této věci spolupracoval s H. Ludinem, německým vyslancem v Bratislavě. Právě Ludinovým úkolem bylo přesvědčit slovenské činitele, aby obnovili deportace. Ani tentokrát však neuspěli. Slovensko dokonce intervenovalo ve prospěch Slovenských státních občanů, židů, kterým v Maďarsku hrozila deportace. Veškeré stížnosti, které byly vůči Slovensku Němci vzneseny, A. Mach ve své zprávě z 1.7. 1944 odmítl s tím, že slovenská strana intervenuje pouze ve prospěch slovenských židů, kteří žijí v Maďarsku legálně.²²⁰ Vzhledem k politické situaci na Slovensku, kdy byl V. Tuka izolovaný a nemocný, vkládali Němci i domácí radikálové největší naděje právě do A. Macha. Všechny nakonec překvapilo, když 30. července 1944 na valném shromáždění Svazu novinářů prohlásil, že „ak si to židia svojím chovaním nezapríčinia a nevynútia, nevyst'ahujem ich“.²²¹ A utnul tak naděje jak Němců, tak domácích radikálů.

4.3 Židovské pracovní tábory a střediska

Po zastavení deportací samozřejmě vznikla otázka, co s židy, kteří na Slovensku zůstali. Celkový počet židů, kteří legálně zůstali, byl k 1. červnu 1943 18 648 osob. V zásadě se dělili do dvou hlavních skupin. První a výrazně početnější byli ti, kteří vlastnili výjimku udělenou prezidentem, hospodářskou výjimku nebo byli zákonem vyňati. Těch bylo evidováno ke stejnému datu 15 626.²²² Zbytek židů byl soustředěn

²²⁰ A. Mach byl pravděpodobně přesvědčen, že tomu tak opravdu je. Především však zásluhou slovenského vyslance v Budapešti J. Spišiaka byla slovenská intervence mnohem širší. Vydával nové doklady i lidem pobývajícím v Maďarsku nelegálně a v budově vyslanectví jim poskytoval úkryt.

²²¹ SNA, fond NS, A. Mach, Tnřud. 6/46, zprávy STK.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 240.

²²² Rapport de Frédéric Steiner Bratislava. V: Les Juifs en Europe (1939–1945), str. 219 a n.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 161.

v pracovních táborech, pracovních střediscích a ve vojenských pracovních útvech. 31.května 1943 pak byli vojenské pracovní útvary zrušeny a jejich členové rozděleni do pracovních táborů a středisek. Plány na jejich vytvoření vznikly již v raných fázích řešení židovské otázky a původně se s nimi počítalo jako s finálním stádiem. Plány se začaly realizovat na podzim roku 1941, kdy pracovní nasazení židů mělo vyřešit sociální krizi desítek tisíc nezaměstnaných a ožebračených židů. Na jaře se však zdála další výstavba bezpředmětná s ohledem na již probíhající deportace. Přesto se ve výstavbě táborů pokračovalo. Byla to především zásluha ÚŽ, která v nich viděla možnost, jak alespoň část svých svěřenců uchránit. Velkou zásluhu měl také Nebenregierung, kterému se podařilo podplatit klíčové činitele.²²³ Nakonec byly dokončeny tři. V Novákách, v Seredi a Vyhniach. Největším tábor byl v Novákoch, kde bylo umístěno 1700 vězňů, v Seredi okolo 1300 a ve Vihniach asi 400, z toho dvě třetiny byli muži.²²⁴

Velký význam měly tábory především proto, že jejich vězni měli dočasnou ochranu před deportacemi. Podobně jako v případě jiných výjimek, i zde ale docházelo k porušování a vězni byli často svévolně doplňováni transporty. Na podzim 1942, po zastavení deportací, dochází k výraznému rozmachu táborů, byť v té době ještě nebylo jisté, zda nedojde k dalšímu obnovení deportací na jaře 1943. Především zpočátku panovaly v táborech velmi nuzné podmínky. Bydlení bylo primitivní, stísněné, společné a bez respektu k individuálním potřebám jednotlivců.

Tábory i střediska podléhala ministerstvu vnitra, zatímco vojenské pracovní útvary ministerstvu obrany. Rozdíl mezi pracovním táborem a střediskem byl hospodářský a organizační. Tábory představovaly samostatné útvary, jejichž středem byl nějaký větší podnik a k němu byli přidruženy dílny. Měl i vlastní zemědělské hospodářství které z části pokrývalo jeho potřeby. Byla zde snaha o maximální soběstačnost. Pracovní střediska byla malá pracovní skupina přidružená k některému veřejnému podniku jako pomocná síla. Strážní službu v táborech vykonávala HG. Velitelem tábora byl velitel strážního oddílu HG, který řídil tábor také po administrativní a hospodářské stránce. Začátkem roku 1944 pak Hlinkovu gardu vystřídaly žandárské oddíly. Jejich velitel pak

²²³ Především šlo o D. Wislicenyho, A. Vaška aj. Pečucha.

²²⁴ SNA, fond MV, 14/1943, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 256.

měl stejnou pozici jako jeho předchůdce. Celkovou správu táborů měl na starosti vládní komisař pro **židovské pracovní tábory (ŽTP)** J. Pečuch. K určitému pozitivnímu posunu došlo po zřízení ústřední kanceláře pro židovské pracovní tábory 13. března 1943, která byla součástí ÚŽ. Oficiálně byla poradním orgánem komisaře pro ŽPT. Práce kanceláře výrazně pomohla zlepšit poměry v táborech po všech stránkách.²²⁵

Význam táborů byl mnohem větší než se může zdát podle počtu internovaných. Vzhledem k velké rozptýlenosti ostatních zbylých židů na Slovensku, tvořily ŽTP největší koncentrace židů na Slovensku. Byly tedy nejvíc na očích. Pro jejich zachování byla klíčová jejich ekonomická výkonnost, kterou se židé snažili dokázat svojí prospěšností pro Slovensko a zajistit si tak ochranu před obnovením transportů. To se podařilo, jak potvrzuje hlášení J. Pečucha z prosince 1942, že tábory jsou „důležitým činitelem v hospodářském životě štátu“.²²⁶

ŽTP měly charakter státních výrobních podniků. V Seredí byl truhlářský závod, v Novákách krejčovský a Vyhnaníach stavební práce v lázních a později chemicko-technická výroba. V každém táboře pak existovaly menší dílny s odlišným zaměřením, které doplňovaly hlavní závod, jako čalounictví, zámečnictví, klempířství a další, bez kterých by závody nemohly být patřičně soběstačné.²²⁷ Výroba probíhala v nevyhovujících podmínkách a většinu vybavy si museli židé s pomocí ÚŽ obstarat sami. V některých případech úřady povolily použít předtím zabavené vybavení z bývalých židovských podniků.

Růst hospodářského významu táborů dokládá stoupající obrat. Na začátku roku 1943 byl měsíční obrat ve všech táborech 1,5 milionů korun. Již za 6 měsíců v polovině roku 1943 se částka zdvojnásobila na 3 miliony korun. V létě 1944, před zánikem táborů, činil obrat 4 miliony korun.²²⁸ Zpočátku panovala k táborům nedůvěra. Mnoho lidí se i

²²⁵ Peníze získávala především peněžními sbírkami mezi židy, kteří nebyli vyřazeni z hospodářského života. V čase od 1.4. 1943 do 31.3. 1944 se takto podařilo vybrat 1819 270,30 Ks. Z toho táborům bylo poukázáno 1689 290,90 Ks. Veškeré peníze pak byly použity na zabezpečení sociálních potřeb táborů. SNA, fond, pracovní tábory K. 421.

Ladislav Lipscher: *Židia v slovenskom štáte*, str. 167.

²²⁶ SNA, fond MV, 12525/1942, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: *Po stopách tragédie*, str. 255.

²²⁷ V srpnu 1943 bylo v pracovních táborech 38 různých dílen.

²²⁸ SNA, fond MV, 1260/1944, 14. oddelenie; fond ÚHÚ, III-A-1731/1944.

obávalo, zda sebe nepoškodí, budou-li odebírat židovské výrobky. Brzy však začal zájem stoupat a v červenci 1944, již tábory musely další objednávky odmítat.

Vysoká produktivita táborů byla zajištěna velmi tvrdými podmínkami, které v táborech panovaly. Hlavní motivací k práci byl především strach z obnovení deportací, kdy by lidé v táborech byli začlenění do transportů, jako jedni z prvních. Velký podíl měl také vysoký poměr pracujících k nepracujícím, který činil 80:20. V civilních podmínkách byl tento poměr 50:50.²²⁹ Pracovali všichni kromě dětí mladších 14 let, nemocní a velmi staří lidé. Systém práce byl organizován tak, aby se mohli zapojit i tací, kteří by jinak byli práce neschopní.

Po hospodářské konsolidaci táborů během roku 1943 se začaly mírně zlepšovat i sociální poměry. Především se zlepšily zdravotní podmínky přidělením většího množství zdravotníků. Z Bratislavy do Seredi byla přesunuta jediná židovská nemocnice, která pak fungovala pro všechny židy z okolí. V Novom Meste nad Váhom pak byl založen starobinec pro práce již neschopné táborové příslušníky. V táborech také již od září 1942 fungovaly školy a dokonce i jesle a školky. Děti starší 10 let 2 hodiny denně pracovaly v rámci příprav na své budoucí povolání. Dále zde probíhaly kulturní a vzdělávací akce. Promítaly se filmy a fungovala knihovna. Po čase bylo také možné, aby se táboroví dělníci pojistili a fungoval i určitý systém dovolených.

Může se zdát že život v táborech byl až idylický. Takto to také viděli Němci, kteří byli velkými kritiky. Německý zastupitelský úřad ve svých zprávách popisoval život v táborech, jako výborný s tím že pro slovenskou vládu to jsou „výrobné centrá a sú pre slovenské ministersvo vnútra vynikajúcim obchodom“. Je nutné si však uvědomit že Němci na vedení koncentračních táborů měli „jiná kritéria“.

Život v táborech rozhodně nebyl idylický a jeví se tak pouze ve srovnání s osudem tisíců ostatních, kteří odjeli do Polska pro smrt. Dělníci byly prakticky vězni na nucených pracích. Podléhali represivnímu táborovému režimu. Sociální podmínky v táborech byly kritické. Nedostatek jídla, hygieny a soukromí se jistě na obyvatelích velmi podepisoval. Veškeré pozdější postupné zlepšování podmínek bylo zapříčiněno především ekonomickou výkonností táborů a ne dobrosrdečností a lítostí režimu.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 256.

²²⁹ SNA, fond MV, 14/1943, 14. oddelenie.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 257.

Jak již bylo řečeno výše, kromě pracovních táborů fungovaly na Slovensku také pracovní střediska. Byly to menší izolované útvary přidružené k některému veřejnému hospodářskému podniku. Většina dělníků židovských pracovních středisek (ŽPS) byli až na výjimky mladí fyzicky zdatní muži. První středisko vzniklo v Žilině v rámci výstavby sportovního stadionu. Další pak v Ilavě a v Nitře znovu při stavebních pracích. Větší rozšíření pak nastalo z rozpuštěním židovských pracovních vojenských útvarů. ŽTP nemohly všechny židy pojmout a tak vznikla nová střediska v Devinskej Novej Vsi, Lábe, Záhore a Svätom Jure u Bratislavy. Chod středisek se hradil z mezd jeho dělníků. Konec pracovních táborů a středisek přišel se začátkem Slovenského národního povstání a okupací Slovenska německou armádou. Přímo v táborech pracovaly odbojové skupiny, které byly ve spojení s protifašistickým hnutím.²³⁰ Vláda cítila narůstající napětí a tak A. Mach nařídil v červnu 1944 zesílit ostrahu všech táborů. Nic však už nemohlo zastavit rozklad Ludáckého režimu. Když pak F. Čatloš oznámil 29. srpna vstup německých vojsk na Slovensko, znamenalo to prakticky konec táborů. Veškeré tábory i střediska, s výjimkou Seredi a Devínské Nové Vsi, se nacházely na území povstalců. Pracovat se však přestalo i v Seredi a většina vězňů i se svojí ostrahou přešla na povstalecké území. Opuštěné tábory pak byli vyrabovány svými vězni, partyzány i okolními obyvateli. Dílo pak dovršily okupační jednotky německé armády.

²³⁰ Nejaktivnější v tomto ohledu byla odbojová skupina s Nováckom táboře, která shromáždila i bojovou výzbroj a výstroj se kterou pak přešla do povstání.

5. Obnovení deportací a konec války

Vypuknutím Slovenského národní povstání a následnou německou okupací Slovenska skončilo pro zbylé židovské obyvatele dvouleté období relativní bezpečnosti a protižidovské represe propukly znovu naplno. Postoj Slovenské vlády se změnil. Po určitém zmírnění v předchozích letech znovu nastoupilo obrovské protižidovské štvání ještě větší než kdykoli předtím. Povstání bylo kvalifikováno jako dílo Čechů, Rusů a židů. Cílem těchto „bolševických band“ pak bylo zmocnit se Slovenska a ublížit všem dobrým Slovákům a křesťanům a tisk zveřejňoval zprávy právě v tomto duchu. Vláda se s vyjádřeními propagandy ztotožňovala. Sám nový předseda vlády Š. Tiso označil povstání též za dílo židobolševiků.²³¹ Vláda nezůstala jen u proklamací na zasedáních 11. a 15. září 1944 nařídila koncentrovat téměř veškeré židovské občany do koncentračního tábora v Seredí. Odtud pak byli transportováni do vyhlazovacích táborů a po jejich dobytí do Terezína a do Německa. Noviny Slováč k tomu napsali: „Židia prídu zasa tam, odkiaľ ich zradcovia a zapredanci vypustili vo chvíľach židobolševického puču“.²³²

Na druhou stranu vláda ani v této situaci nehodlala obnovit deportace. Jejím cílem bylo židy úplně izolovat v pracovních táborech a využít je jako pracovní sílu. Neměla však již žádnou moc jim zabránit. Řešení židovské otázky bylo v rámci reorganizace přesunuto z ministerstva vnitra na MNO. Konkrétně na jeho bezpečnostní odbor, jehož šéfem se stal O. Kubala, gardista a jeden z nejfanatičtějších přívrženců nacionálního socialismu. Vláda a jiné státní úřady ještě stihly vydat i několik nových nařízení týkajících se arizace, především ohledně splácení likvidační hodnoty. Byla to však akorát jen jakási byrokratická setrvačnost, jejíž efekt byl nulový.

Možnosti slovenských státních představitelů ovlivnit židovskou otázku na Slovensku však již neexistovaly. Faktickou moc na Slovensku převzala okupační armáda. Hned za postupujícími oddíly Wehrmachtu a Waffen SS zahájily svou činnost orgány **SD (Sicherheitsdienst)** a **SiPo (Sicherheitspolizei)**. Německé bezpečnostní síly zatýkaly veškeré židy na které narazily, bez ohledu na jejich slovenské ochranné legitimace.

²³¹ V. Tuka podal demisi na předsedu vlády 5. září 1944. V plánu to však měl již mnohem dříve, avšak vzhledem k boji o moc straně se nikomu nepodařilo prosadit svého kandidáta. Novým premierem se stal Štefan Tiso.

²³² Slováč, 8. 9. 1944.

Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 267.

Nacisté odmítli jakékoliv úvahy, že by židé mohli na Slovensku zůstat a takto byla také uzavřena nová dohoda mezi ministrem národní obrany Š. Haššíkom o deportacích. Němci převzali také kontrolu nad koncentračním táborem v Sereďi. Jeho velitelem byl jmenován neblaze proslulý SS-Hauptsturmführer A. Brunner. První transport byl ze Sereďe vypraven již 30.zářím 1944.

Na začátku října 1944 se vláda ještě pokusila svojí intervencí zvrátit stav a přesvědčit Němce, aby od deportací upustili. Na svém zasedání 2. října 1944 se vláda rozhodla podat verbální nótu, aby koncentrovaní židé byli nasazeni na práce jen na území Slovenska. O této věci pak rokovali o dva dny později 4. října Š. Tiso s H. Ludinem. Když poté H. Himmler osobně navštívil Bratislavu pověděl premiérovi, že v zájmu zachování dobrých německo-slovenských vztahů bude lépe na nótu úplně zapomenout. K tomu neopomněl dodat staré německé lži o nových domovech v Polsku. Pak také zmínil, vzhledem k tomu že židé vyvolali povstání, nutnost deportovat je, aby nebyli vystaveni mstě obyvatel.²³³ Zároveň velitel okupačních jednotek Generál Höffle dostal od Himmlera pokyn, aby se nestaral o žádné intervence slovenských orgánů, hospodářských podniků či církve a co nejvíce pomáhal koncentraci a deportací židů ze Slovenska.

Proti obnově deportací se znovu ozvaly rozhodné protesty ze zahraničí. Nejvíce intervenoval opět Vatikán. 20. zářím 1944 svou nótou žádal, aby se plánované deportace neuskutečnily. Diplomatický zástupce v Bratislavě G. Burzio se ve věci také angažoval. Pomáhal ukrýt ohrožené osoby a intervenoval u vládních činitelů. S nejmenším pochopením se překvapivě setkal u prezidenta J. Tisa, kterého navštívil 29. zářím. Ve své zprávě zaslané do Vatikánu popisuje: „Nenašiel som u neho nijaké pochopenie a ani jediného slova súcitu s prenasledovanými: v židoch vidí príčinu každého zla a bráni opatrenia Nemcov proti židom ako diktované najvyššími vojnovými záujmami“.²³⁴ Protest vzneslo také Švýcarsko. Výraznou aktivitu projevil také červený kříž, především jeho zplnomocněnec G. Dunand. Snažil se intervenovat jak u slovenských, tak německých úřadů pro záchranu alespon části židů, avšak marně. Dunandova pomoc však nebyla jen oficiální. Poskytoval také peníze a další prostředky velké skupině, asi

²³³ 8.9.1944 Slovák; Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 269-270.

²³⁴ Ivan Kamenec, Vilém Prečan, Stanislav Škorvánek: Vatikán a Slovenská republika (1939-1945), dokumenty, str. 197

2000, bratislavských židů. Nakonec však vše odhalilo Gestapo a židy zařadilo do posledního transportu.²³⁵ Ústředna židů se rozpadla hned v září. Funkcionáři, kteří nestihli uprchnout byli zajištěni. Kdo odmítl spolupracovat byl ihned odeslán do Osvětimi se zvláštním pokynem, aby byl ihned popraven. Takto také zahynula G. Fleishmanová, jedna z hlavních osobností Nebenregierungu.

9.prosince 1944 hlásil velitel SD na Slovensku J. Witiska, že již bylo zatčeno 9653 židů. Transportováno z nich bylo 8975 a 678 z nich dostalo „zvláštní zacházení“, což znamenalo že byli zabiti přímo na Slovensku.²³⁶ Transporty probíhaly až do konce března 1945. Vzhledem k osvobození Osvětimi a dalších táborů v Polsku, mířily další transporty do Čech a Německa. Celkem bylo vypraveno 11 transportů s 12 306 osobami. Z toho 7 936 směřovalo do Osvětimi, 2 732 do Sachsenhausenu a 1 638 do Terezína.²³⁷

Slovenská vláda se sice stavěla k deportacím odmítavě, avšak proti jejich uskutečňování Němci nijak aktivně nezasáhla. Naopak většina významných osob, na které se ještě mohl ľudácký režim spoléhat, požadovala úplnou deportaci všech židů. Hlavním pomocníkem německých oddílů na Slovensku se staly především pohotovostní oddíly HG. Vzhledem k tomu, že velká část armády se přidala k partyzánům, zbytek byl odzbrojen a u policie byl stav obdobný, získala Garda ve skomírajícím státě na významu. Jedním z jejich hlavních úkolů bylo chytat a odevzdávat židy do koncentračního tábora v Seredi.

Největší nadějí pro židovské občany bylo dostat se na povstalecké území. Slovenská národní rada hned prvními nařízeními zrušila protižidovské opatření a arizační převody.²³⁸ Tím se po více než pěti letech stali zase plnohodnotnými občany. Ľudácká propaganda na to sice reagovala tvrzením, že to je důkaz, že celé povstání je vedeno ve

²³⁵ G. Dunand: Ne perdez pas leur trace.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 220.

²³⁶ Ladislav Hubenák: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945), str. 29.

²³⁷ I. Kamenec uvádí lehce odlišná čísla. Transportů mělo být 13 a počet deportovaných okolo 13 500.

Z toho okolo 10 000 zahynulo.

Ladislav Lipscher: Židia v slovenskom štáte, str. 215; Ivan Kamenec: Po stopách tragédie, str. 271.

Ladislav Hubenák: Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945), str. 29.

²³⁸ Nařízení **1/1944 Sb. n.**, o vykonávání zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku; **11/1944 Sb. n.**, o zaistení nemeckých a arizovaných podnikov

prospěch židů, ale v této době již měla minimální vliv. Židé se také začali houfně přidávat do povstaleckých a partizánských oddílů. Vznikl také čistě židovský partizánský oddíl tzv. Novácká skupina složená ze samých židů, bývalých vězňů koncentračního tábora v Novákách.

Po porážce povstání se zbytek židů, který ještě nebyl zadržen, musel skrývat. Německé pronásledování z konce války přežilo okolo 10 000 lidí, což by nebylo možné bez pomoci obyvatelstva. Pomáhala také církev, jejíž kláštery a kostely přece jen představovaly pro Němce, alespoň symbolickou překážku. Definitivní záchrana pak přišla s postupným osvobozením Československa. Jak se velmi brzy ukázalo, ani to neznamenalo konec strastí a ani slovenský antisemitismus válkou nevyhasl.²³⁹

²³⁹ Napětí vyvolával především strach arizátorů, že přijdou o nabytý židovský majetek a také fakt, že mnoho židů neovládalo češtinu či slovenštinu. Od napjaté atmosféry již nebylo daleko k násilí. Když se po válce do Topoľčan vrátilo asi 500 židů, začalo zde napětí přerůstat v otevřený odpor. Pogrom pak vypukl 24. září 1945 poté, co jedna žena obvinila židovského lékaře, že vraždí křesťanské děti. Obyvatelé pak začali židy napadat a ničit jejich majetek. Do pogromu se zapojily také dvě roty čs. armády. Při nepokojích bylo zraněno 48 židů.

Závěr

Židovská otázka byla po celou dobu existence Slovenského státu klíčovou pro jeho vnitřní i zahraniční politiku. Z počáteční nábožensky zabarvené xenofobie a pokusu o proporční systém kvót, který by omezil židovský hospodářský vliv, dospěl ľudácký režim k tvrdé rasové diskriminaci a k likvidaci většiny židovského obyvatelstva. Slovenští představitelé proklamovali od počátku, že slovenské řešení židovské otázky bude humánní a nevybočí z mezí legality.

Již však první protižidovské zákony a nařízení se dostaly do rozporu s Ústavou slovenské republiky. Ta bezpochyby v mnohém zakládala autoritativní stát, jednoznačně se však hlásila ke křesťanské nauce a katolickému pojetí přirozeného práva. Dle této ideologie se nejvyšší stupeň ochrany poskytuje duši člověka, která se vyznačuje svobodnou vůlí a rozumem. Samotní ideologové režimu Š. Polakovič a J. Tiso z toho vyvozovali, že společnost nesmí člověka zbavit jeho základních práv za které považovali především ochranu života, soukromého vlastnictví a rodiny. V § 81 Ústavy pak bylo přímo zakotveno: “Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, narodnosti a náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku”.

Od vzniku státu, však dávali politici HSĽS najevo, že židů se tyto práva týkat nebudou. Ti byli označeni za škůdce a nepřátele slovenského národa a podle toho se s nimi také zacházelo. Samotné právní normy byly často vnitřně rozporné a v nesouladu s ostatním právním řádem, některé byly dokonce přijaty i retroaktivně. Protižidovské zákonodárství se tak stalo jen jakousi fasádou, která měla dodat alespoň zdání legality, což bylo nezbytné, vzhledem k naprostému morálnímu a hospodářskému fiasku první fáze řešení židovské otázky: “arizace”.

Řešení vzniklé sociální katastrofy - desetitisíců ožebračených židů - se radikálnímu křídlu ľudové strany podařilo nalézt ve formě deportace židů do polských koncentračních táborů. Vše probíhalo pouze na základě dohod uzavřených V. Tukou s německou stranou. Konzervativní politici se nezmohli z počátku na žádný aktivní odpor a pouze přihlíželi. Někteří se však alespoň dokázali proti deportacím morálně vymezit. Nakonec byly deportace legalizovány kontroverzním retroaktivním ústavním zákonem 68/1942 Sl. z. o vysťahování židov. Ten dobře dokládá tehdejší politiku “menšího zla”,

kterou se zaštiťovali mnozí slovenští představitelé. Nakonec však zvítězilo svědomí a zřejmě také strach z důsledků a deportace byli zastaveny.

Až do Slovenského národního povstání tak zbylí židé zažili období relativního bezpečí, které však skončilo německou okupací. V této fázi byly slovenské úřady většinou již pouze posluhovači německých okupačních sil. Slovenská vláda sice deportace odmítla, ale proti jejich uskutečňování Němci nezasáhla a naopak jí byla spíše nápomocna. Zkompromitovaný režim jí nedokázal najít dostatek vůle k odporu.

Téměř s jistotou lze tvrdit že HLŠL neplánovala židovskou genocidu od počátku. Bez okolností druhé světové války a nátlaku nacistů by se pravděpodobně nic z toho nestalo. Odpovědnost Ľudáků je však nesporná. Již na podzim 1938 byli židé vyčleněni jako nepřátelé společnosti a na základě této premisy začali být tvrdě perzekuováni. Byl vybudován právní systém, jenž vyloučil židy ze společnosti a nakonec odeslal velkou část z nich na smrt. Stát porušoval své vlastní právní normy a sloužily mu pouze jako jeden z mnoha ohebných nástrojů protižidovské politiky.

Seznam zkratek

ADAP - Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik
BA - Bundesarchiv
DP – Deutsche Partei
FS – Freiwillige Schutzstaffel
HG - Hlinkova garda
HSES - Hlinkova slovenská ľudová strana
HÚPV – Hospodárská úradovňa predsedníctva vlády
KPR - Kancelária prezidenta republiky
MF - Ministerstvo financií
MH - Ministerstvo hospodárstva
MV - Ministerstvo vnútra
MZV - Ministerstvo zahraničných vecí
ND - Nürnberger Dokumente
NS - Národný súd
PA, AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes
PR - Policajné riaditeľstvo
RSHA - Reichssicherheitshauptamt
SD -Sicherheitsdienst
SiPo - Sicherheitspolizei
SNA - Slovenský národný archív
SS - Schutzstaffel
SRDS - Slovenská revizna a dôvernica spoločnosť
SSR - Snem Slovenskej republiky
ŠOBA - Štátny oblastný archív
ŠPÚ - Štátny pozemkový úrad
ŠR - Štátna rada
TS SSR - Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky
ÚHÚ - Ústredný hospodársky úrad
ÚPV -Úradovňa predsedníctva vlády

Úr. Nov. - Úradné noviny

ÚŽ -Ústredňa židov

ŽPS. Židovské pracovné stredisko

ŽPT- Židovský pracovný tábor

ŽÚÚ - Židovská ústredná úradovňa

Použitá literatura

Arendtová, Hannah: Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla. Mladá fronta, Praha 1995.

Borovička, Michael: Kolaboranti 1939-1945. Paseka, Praha a Litomyšl 2007

Gronský, Ján: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I. 1914-1945. Karolinum, Praha 2005

Gryzlov, Gavril: Gardistické inferno. SVPL, Bratislava 1958

Hlôška, Vlado a kol.: Zamlčovaná pravda o Tisovi a Slovenskom štáte. Eko-konzult, Bratislava 2007

Hubenák, L. Rasové zákonodarstvo na Slovensku. 1. vydání. Univerzita Komenského v Bratislave. Právnická fakulta. 2003.

Kamenec, Ivan: Dr. Josef Tiso. Tragédia politika, kňaza a človeka. Archa, Bratislava 1998.

Kamenec, Ivan: Po stopách tragédie. Archa, Bratislava 1991.

Kamenec, Ivan: Slovenský stát. Anomal, Praha 1992.

Lipscher, Ladislav: Židia v slovenskom štáte 1939-1945. Print-servis, Bratislava 1992.

Mlynárik, Ján: Dějiny Židů na Slovensku, Academia, Praha 2005.

Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu A. Rašlu a obhajcu E. Žabkayho, Tatrapress, Bratislava 1990.

Vrba, Rudolf: Utekl jsem z Osvětimi. Sefer, Praha 2007.

Dokumenty:

Kamenec, Ivan, Prečan, Vilém, Škorvánek, Stanislav: Vatikán a Slovenská republika (1939-1945), dokumenty. Slovak Academic Press, Bratislava 1992.

Sbírky zákonů:

Slovenský zákonník 1939-1945

Legal position of Jews in the Slovak Republic (1939 - 1945)

In this thesis, my attempt was to document the legal position of the Jewish minority in the Slovak Republic during the World War II - its development and dynamics, causes and consequences, all with respect to the historical context.

Opening chapter unweaves the history of the Jewish community up to the creation of the Slovak Republic on the remains of pre-war Czechoslovakia. Origins of the Jewish colonization and the development of the relations with the Slovak and Hungarian ethnical majority are described with aspiration to analyze the specific roots of local anti-Semitism. The last section of this chapter addresses Slovakia with the frame of the so-called Second Republic and its first attempts to adopt the anti-Semitic laws

Second chapter is aimed on the development of the anti-Semitic legislative in the years of 1939-1942 with special regards to the process of the arization of the Jewish property. This stage is significantly affected by the change of the regime following the meeting in Salzburg, where Adolf Hitler enjoined Josef Tiso to proceed with the changes in the government policy, which led to the significant hardening of the oppression towards the racial minorities. The initial religiously motivated racial prejudices slowly morphed into the „political“ rasism based upon the statutes derived from the infamous German anti-Semitic laws and found its codification in the enactment no. **198/1941.**, on legal position of the Jews, or simply „Jewish code.“

Third chapter describes cruel cataclysm of the Slovakian anti-Semitic politics – internation and deportations to concentration camps, as well as mass executions during the Slovak uprising. In this phase, more than 58 000 of Jews were arrested and/or deported and almost all of them found death in the concentration camps.

Content of the fourth chapter is the description of slow changes in the political course of the regime, leading to the slight liberalization, along with the awakening conscience and the fear of the after-war consequences caused almost complete halt of the deportations, although radical politics tried to put through its renewal. In the last section of this chapter, the regime of the labour camps established on Slovakian soil is mentioned.

The fifth and last chapter is dedicated to the restart of deportations under the direct German command and large-scale terror brought by the German army, SiPo and SD not only upon the remaining Jews (which led to another 12 000 dead, though more than 10 000 were saved with the help from the their Slovak neighbors), but also on all of those who tried (or just seemed to do so) to resist them somehow. During these months, the Slovakian government served only as German puppets, awaiting the inevitable end of the war and its own downfall in fear of retribution.

Klíčová slova

CZ: Slovenský stát, holocaust, arizace

EN: Slovak Republic, holocaust, arization